

અમર અપ્સરા.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૮૭૮ વર્ગિક.

પુસ્તકનું નામ અમર અલ્પશીરો

વિષય ૬-૩

અમર અપ્સરા.

(કામરૂ દેશની મહારાણીની અદ્ભુત વાર્તા.)

સંપાદક તથા પ્રકાશક,

શુકસેન મહાદેવ રામચંદ્ર ગુપ્ટે ।

ત્રાણ દરવાજા—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧ લી.

પ્રત ૬૦૦૦.

સંવત ૧૯૮૫.

ઈ. સ. ૧૯૨૯

અમદાવાદ-ધી હાયમંડ ન્યુબિલી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં,
પરીખ દેવીદાસ હમનલાલે છાપ્યું. ડ. સલાપોસરોહ.

કીંમત ૦-૮-૦

કામરૂ દેશની કુટિલ કામિની.

[અદ્ભુત અને રૌદ્ર રસથી ભરેલી સચિત્ર
ડિટેક્ટીવ નવલકથા]

પૃષ્ઠ ૨૫૦, પાકું પૃષ્ઠ, મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧૧, સુંદર ફોટો ચિત્રો.

મનોરમા નામની જાદુ વિદ્યા બળુનારી કામરૂ દેશની કુટિલ કામિની અનેક ખૂનો કરીને એક ઓની સઘળી મીલકત પચાવી પાડે છે. દેવેન્દ્રવિજય નામનો ચતુર ડિટેક્ટીવ અમલદાર તેની તપાસમાં ફરે છે. છેવટે તે તેને પકડે છે અને કામિની ઝેર ચૂસીને મરી જાય છે. પછી તેને કબરમાં દાટવામાં આવે છે, પણ કબરમાંથી તે જીવતી થઇને પાછી છટકે છે અને ઉપરાઉપરી ખૂનો કરીને ડિટેક્ટીવને હંફાવે છે! આખી વાર્તા ચમત્કારિક બનાવોથી ભરપૂર છે. કામરૂ દેશની કામિની પુરોને કેવી અજબ રીતે પોતાના પંજમાં લે છે, તેમને પોતાના ગુલામ કરીને કેરી રીતે રાખે છે અને કેવાં સ્ત્રી ચરિત્રો કરીને મોજ માણે છે તેનો ચિનાર જોવો હોય તો આ નવલકથા જરૂર વાંચો. વાંચનાર પ્રકરણે પ્રકરણે અજબબીમાં તરક બની જાય છે. આ પુસ્તકની આત્રીજ આકૃતિ થઈ છે તે ઉપરથી જ બળુશો કે આ પુસ્તકે વાંચનારાઓનો કેવો આહ મેળવ્યો છે.

મળવાનું સ્થળ—

મહાદેવ રામચંદ્ર જીગુળે, ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

અમર અસર.

પ્રકરણ ૧ છું.

મધરાતે મિત્રની મુલાકાત.

અષાઢ માસ ચાલતો હતો. એ દિવસથી વરસાદ એક સરખો ટમટમી રહ્યો હતો અને અધૂરામાં પૂરું સાંજથી પવન પણ મુસવાટા-બેર વાઈ રહ્યો હતો. હું મારા ઓરડાનાં બારણાં બંધ કરીને સૂવાની તૈયારી કરતો હતો. મધરાત થવા આવી હતી. આટલી મોટી રાત મુઠ્ઠી જાગતા બેસવાની મને ટેવ નહોતી, પરંતુ આજ એ દિવસથી હું જરા મોડો સૂતો હતો. ગઈ કાલે મારી બ્વી. એ. ની પરીક્ષાનું પરિણામ આવી ગયું હતું અને તેમાં હું પાસ થયો હતો, એટલે હવે મારે બવિષ્યમાં શું કરવું તેના વિચારમાં ને વિચારમાં રાત પીતી જતી હતી. હું હવે વકીલાતનો અભ્યાસ કરીને એલ. એલ. બ્વી. થઈ, કે સરકારી નોકરી લઈ, કે કોઈ નિશાળમાં માસ્તર બનું, તેના વિચાર મને થવા કરતો હતો. એ દિવસના વિચાર પછી મારા મનમાં એવો નિશ્ચય થયો હતો કે આગળ અભ્યાસ કરીને વકીલ થવું અને પછી ધંધો ચલાવવો અગર કોઈ દેથી રાજ્યમાં ન્યાયાધીશની નોકરી કરવી. આવો નિશ્ચય કરીને હું બિજાનામાં પડવા માટે આરામ ખુરશીમાંથી ઉઠ્યો અને મારી નજર સામેના મોજા અરીસામાં પડી. અત્યારમુઠ્ઠી જે વાત મારા ધ્યાનમાં આવતી નહોતી તે વાત હવે મારા ધ્યાનમાં આવી કે-આ દુનિયામાં હું જે કંઈ કરીશ તે

મારા મનજના બળથી કરી સકીશ, પરન્તુ ખીજા લોકોના પરિચયમાં રહીને હું કશું કરી શકવાનો નથી !

તેનું કારણ શું ? કારણ એજ કે હું ભૂતના બાધ જેવો હતો ! હું દીગણો, જાડો અને કદરૂપો હતો, એટલું જ નહિ પણ મારી જાંખો મોટી ને છીછરી, હાથ પ્રમાણમાં લાખા, કપાળમાં પણ સારી પેઠે વાળના ગુચ્છા, ફાદી નાની અને પાછળ પડતી તથા ગરદન ટૂંકી હતી. એ બધા અવયવોને લીધે મારું સ્વરૂપ એવું વિચિત્ર દેખાતું હતું કે જો હું મારતર થાઉં તો કોઈ છોકરા મારા વર્ગમાં બાલુવા જ ન આવે, જો હું વકીલ થઈ તો કોઈ બસીલ અને પાંચ રૂપિયા ખટાવવા પણ ન આવે અને હું ન્યાયાધીશ થવા ઇચ્છું ખરો, પણ કોઈ એ જગ્યાએ મારી નીમણુંક જ ન કરે; જો કદાચ મારા મુંઝર અદારથી મોઢાઈને કોઈ ઉપરી અમલદાર અને ન્યાયાધીશ બનાવે, તોપણ મને એક વાર તે જુએ કે તુરત જ મારી નીમણુંક પાછી ખેંચી લીધા વિના ન રહે ! હાથમાં પુસ્તકો લઇને એક વિદ્યાર્થી શાળામાં જતો હોય તો લોકો તેનાં શુભ શુકન ગણે છે, પણ હું જ્યારે પુસ્તકો લઇને કોલેજમાં જતો ત્યારે લોકો મને અપશુકનમાં લેખતા ! મારી પડોશમાં એક હજમ રહેતો હતો, તે પણ સહવારમાં હજમત કરવા નીકળતો ત્યારે મારાં શુકન લેતો નહિ ! આજ કારણથી હું ઉચ્ચ કુળનો ક્ષત્રિય હોવા છતાં મને હજી કન્યા મળી નહોતી અને બાવીસ વરસની જુવાન વયે હું એકલો દિવસ ગાળતો હતો. મારે મા, બાપ, બાઈ, બહેન કોઈ હતાં જ નહિ એટલે મારી નાની સરખી હવેલીમાં હું એકલો જ રહેતો. મારો ચાકર હતો તે રસોઈયો અને ચાકર બેઠેની ગરજ સારતો. એક વાર તેણે મને કહ્યું કે “સાહેબ ! આપણા પડોશી જેણા

રામજીએ મારા સાંભળતાં આપને 'વાંદરા' કહ્યા અને તેની બાબ-
ડીએ તો 'દૈત્ય' કહ્યા." મેં તેને કહ્યું કે "ભણે કહે, હું કદરપો
હું તેની કાંઈ મારાથી ના કહી શકાશે ?"

બરીસામાં માઈ કદરપું મ્હોં જોઇને હું વિચાર કરતો હતો
એટલામાં કોઇએ હાથેલીનાં કમાડ ધમધમાવવા માંડ્યાં. આમ
મધરાતે કોણ મળવા આવ્યું હશે તેના વિચારમાં મેં કશો જવાબ
ન આપ્યો એટલે બારણાં વધુ અવાજ કરવા લાગ્યાં અને આવેલા
માણસે જોરથી ઉધરસ ખાધી એટલે તુરત આવનારને મેં ઓળખી
કાઢ્યો, અને હું કહેલીનું બારણું ઉઘાડવા ચાલ્યો. આખા જીતાગઢમાં
માઈ સગું કે મિત્ર જે કોઈ કહેા તે માત્ર એકમેા વિનવસીનું
હતો અને તેજ મને આટલી મોડી રાત્રે મળવા આવ્યો હતો.

વિનવની ઉમર ત્રીસેક વર્ષની હતી. તે ઉંચો, પાતળો અને
સ્વસ્થવાન હતો, પરંતુ તેના ચહેરાની સુંદરતા અત્યારે વણસી
ગયેલી હતી. તેની પાંચ ઉપર એક વજનદાર લોખંડની પેટી હતી
અને તે તેનાથી માંડ માંડ ઉંચડી શકાઈ હશે એમ તેના શાકથી
કંટાળેલા ચહેરા ઉપરથી જોઈ શકાતું હતું. પેટી તેણે મારા ટેબલ
ઉપર મૂકી અને પછી તે જોરથી ઉધરસ ખાતો ખુરસી ઉપર બેઠો.
ઓ પ્રભુ! તે વિચારાને એટલી બધી ઉધરસ ચડી કે કહેવાની
વાત નહિ! જોં જોં કરતાં તેનું મ્હોં લાલચોળ થઈ ગયું, તે
વારંવાર અમળાઈ જવા લાગ્યો અને છેવટે બોલીને એક કામજો
તેના મ્હોંમાંથી નીકળી પડ્યો ત્યારે તેને કાંઈક યાન્તિ વળી. મેં
તેને હિતાવળે ગરમાગરમ કાપી બનાવીને પાછ ત્યારે તે જરા
હોશિયારીમાં આવ્યો.

કાપી પી રહ્યા પછી ખાલો ટેબલ પર મૂકતાં તેણે મને

ઠપકાબરેથી દ્રષ્ટિથી કહ્યું: “આ વરસાદ અને શરદીમાં તેં મને ખઠાર ખોટી કંપો અને જલ્દી હોલ્લી ન ઉઘાડી તેથી અત્યારે મારી આ દશા થઇ. તું જાણે છે તો ખરો કે શરદી એજ માંડે મોત છે.”

“એ હું જાણું છું, પણ તું અત્યારે આવ્યો હોઇશ, તેની મને ખબર જ નહોતી. આટલી મોટી રાતે કોઈવાર તું મારી પાસે આવે છે ખરો?”

“આજે મારી ને તારી છેલ્લી મુલાકાત છે, એટલે જ હું મોટી રાતે આવ્યો છું.” વિનય ગંભીર વદને ખોલ્યો: “ખરેખર હુરપાલ! હવે હું જીવવાનો નથી; મને લાગતું નથી કે કાલે આપણે ફરી પાછા મળી શકીએ.”

“જા, જા, હવે! શેષે ન થા!” મેં તેનો ભથ્થો ઉઠાવતાં કહ્યું: “જરા રહે, હું પડોશમાંથી જીવરામ વૈદને ખોજારી લાવું, તે તને કાંઈક ઓસડ આપશે.”

તેણે મને મારો હાથ પકડીને રાહી રાખ્યો અને કહ્યું: “રહેવા દે! મારે વૈદ-બૈદનું કશું કામ નથી. વૈદનું તો હું પોતે જ જાણું છું અને વૈદ હવે મને જીવગી આપી શકે તેમ નથી. મારો અંત-કાળ હવે આવી પહોંચ્યો છે અને જાર માસથી હું ખોં ખોં કરતો જવું છું એજ મને એક ચમત્કાર લાગે છે. હવે ખરાખર પ્યાન દહને હું કહું તે સાંભળી લે; મારી વાત તને ફરીથી કોઈ સંભળાવી શકનાર નથી, સમજ્યો?”

“બોલ, તું શું કહે છે?”

“મારે તને ધણું કહેવાનું છે.” વિનયસંગ ખોલ્યો: “આપણી બાકીમાંથી અને ઓળખાણને માત્ર બેજ વરસ થયાં છે. બોલ,

અત્યારસુધીમાં મારા સંબંધે તું કેટલું જાણે છે? ” વિનયે મને પૂછ્યું.

“ હું એટલું જાણું છું કે તું ધનવાન, સાચો રજપૂત છે, મારી પેઠે બહેનો છે, તું એકવાર પરણ્યો હતો પણ તારી સ્ત્રીના મરણ પછી તું પરણવાને બદલે એકલો રહીને દિવસ માળે છે, મારા અને તારા સ્વભાવના મળતાપણાથી આપણી વચ્ચે બે વરસથી બાધબંધી જમી છે. ” મેં તેને કહ્યું.

“ પણ તને ખબર છે કે મારે એક દીકરો છે? ”

“ ના બાપ! ” મને આ વાત સાંભળીને આશ્ચર્ય થયું.

“ ત્યારે સાંભળ, હરપાળ! મારે એક દીકરો છે અને તેની ઉંમર પાંચ વરસની છે. તેનો જન્મ થતાં જ મારી સ્ત્રી મરણ પામી હતી. ત્યારથી પુત્રનું મોં જોવા જેટલું દુઃખ પણ હું ખૂબી શક્યો નથી. હવે હરપાળ! જો તું હા પાડે તો હું તને તેનો વાલી ઠરાવવા ઈચ્છું છું. ”

“ મને? ” આ કારમી માંગણી સાંભળીને હું ચમકી ગયો.

“ હા, તને જ. બે વરસથી મેં તારા સ્વભાવનો અને તારા સહયુક્તોનો ખરાબર અભ્યાસ કર્યો છે અને મારા દીકરાનો વાલી થવા માટે તુંજ લાયક છે એમ મને લાગ્યું છે. હવે હું વધુ વખત જીવું એમ મને લાગતું નથી; કેટલાક વખતથી હું એવા માણસની શોધમાં હતો કે જેને હું મારા દીકરાનો વાલી બનાવી શકું અને આ પેટી વિશ્વાસપૂર્વક સોંપી શકું. તે માટે તું મને સર્વ રીતે ચોખ્ખો બતાવ્યો છે અને તેથી મેં આજે તારી પાસે આ શુકન નાંખ્યો અને મારી માંગણી સ્વીકાર્યે જ તારો છૂટકો છે. ”

“ પણ— ” મેં આનાકાની કરી.

“ એ પછી-અણુ કશું નહિ; હવે તું સાંભળ; આ છોકરો કિંદુસ્તાનના એક જૂનામાં જૂના રાજવંશનો વારસ છે. મારી માતા સાંભળીને તને હસવું આવશે, પરંતુ એક દિવસ તારી પાકી ખાત્રી થશે કે મારો પાંસઠમી કે ડાસઠમી પેઢીનો વડદાદો એક શાકપવંશનો રાજકુમાર હતો. તેનું નામ કંબલ કુમાર હતું. જુવાન વયમાં જ તેણે ભગવાન બુદ્ધની પેઠે પોતાના માતા પિતાનો ત્યાગ કરીને બૌદ્ધ ભિખ્ખુ (સાધુ) બનવાનું પસંદ કરેલું અને તક્ષશિલામાં તે વિદ્યા-બ્યાસ કરી પરમ સંયમ પાળતો હતો, પરંતુ જુવાનીનો હલ્તો તેનાથી સદન થઇ શક્યો નહિ અને એક રાજકુમારીની સાથે તે નાસીને કામરૂ દેશમાં આવ્યો ગયો. ત્યાં જતાં તેને બહુ હાડમારી વેઠી પડેલી. મોતના બચતી વચ્ચે તેમણે પ્રવાસ કરેલો. બ્રહ્મપુત્રમાં ડૂબી જતાં તેઓ માંડ માંડ બચેલાં. પરંતુ છેવટે કામરૂ દેશના જંગલી લોકોની એક સ્વરૂપવતી રાણીએ તેમને આશરો આપ્યો. આ રાણીએ પણ છેવટે મારા દાદા કંબલ કુમારને મારી નાંખ્યો. તે બાબત હું તને બલારે વિસ્તારથી કહી શકતો નથી, પણ જે દિવસે તું આ પેઢી પોલીશ તે દિવસે તું એ બધી વાત જાણીશ. કંબલ કુમારની સ્ત્રી પેઢી રાજકુમારી કામરૂ દેશમાંથી જીવતી છટકી શકી અને તે ત્યાંથી સમુદ્ર માર્ગે લંકામાં ગઇ. લાં તેણે એક બાળકનો જન્મ આપ્યો જેનું નામ તેણે અરિહમન રાખ્યું.

“ એ અરિહમનનો વંશ પાંચસો વર્ષ સુધી લંકામાં આવ્યો. ત્યારપછી એ વંશ ધીમે ધીમે હિતર તરફ આવ્યો હોય એમ માલૂમ પડે છે. દક્ષિણના રાઠોડ, ચાલુક્ય અને માળવાના પરમાર રાજ-ઓના લશ્કરમાં એ વંશના પુરૂષો રહેલા એમ જણાય છે. માળ-વામાંથી અમે સોરઠ તરફ આવ્યા અને આડ પેઢીથી અમે જુના-

મઠમાં છીએ. તે વખતથી અત્યાર સુધીની એટલે ૬૫-૬૬ પેઢીની પરંપરા હું કહી શકું તેમ છું. અમારી બધી પેઢીએ કાંઈ ભરકરી જીવનમાં પસાર થઈ નથી. કોઈ વાર અમે વેપારમાં પડેલા, કોઈ વાર લડાઈએ. લડેલા અને કોઈ વાર ખેતી પણ કરેલી. મારા આપે જીનાગઢ રાજ્યમાં નોકરી કરીને નવાબ સાહેબની રહેમથી સારી પેઠે ધન પેદા કરેલું અને મને અંગ્રેજી બણાવેલું. દરેક વર્ષ પહેલાં મારા પિતાજી મરી ગયા ત્યારે તેમની મીલકત એટલી હતી કે બાર મહિને પાંચ હજાર રૂપિયા તો હું ઘેર બેઠાં મેળવી શકું. પછી આ પેઢીના સંબંધમાં મેં એક બારે જોખમભરેલી મુસાફરી કરી અને મારી તખીયત બગડી. મુસાફરી કરીને હું મુંબઈમાં આવી રહ્યો અને ત્યાં તખીયત સુધારવા માટે દવા કરાવવા લાગ્યો. મારું લગ્ન તો નાન-પણમાં જ થયું હતું, અને મારી સ્ત્રી ઉમરલાયક થઈ હતી એટલે મેં તેને મુંબઈમાં બોલાવી. તેણે મારી ખૂબ સેવા કરી પરંતુ તેણી તેની તખીયત લલકારી. બાર માસ પછી તેને પુત્ર અવતર્યો અને તે ત્રિમાસી મરણ પામી, હરપાલ ! ”

વિનયસીંઘની આંખમાં આંસુ આળ્યાં, તે તેણે લૂગી નાંખીને પછી આગળ ચલાવ્યું :

“ મારે એક કામ કરવાનું હતું તે મારી માંદગીને લીધે મારે મુશ્કેલી રાખવું પડ્યું, એ વિષે હું તને અજારે કશું કહી શકતો નથી. એ બધું તને કહેવાનો અત્યારે વખત નથી, હરપાલ ! જો તું મારા દીકરાના વાઘી તરીકેની જવાબદારી સ્વીકારીશ, તો એ વિષેની બધી વાત તારા બળુવામાં આવશે. મારી સ્ત્રીના મરણ પછી ફરીથી એ બાબતે મેં મારું ધ્યાન લગાડ્યું, પરંતુ મને લાગ્યું કે એ કામ કરવા માટે મારે બંજાણી અને આસામી ભાષા શીખવી જોઈએ.

અંબમાં મેં એક શિક્ષક રાખીને એ બાપાઓ શીખવા માંડી પરંતુ તેના કકો તથા બારાખડી હું શીખ્યો, એટલામાં તો મારી તખ્તપાટ પાછી બગડી અને મારે સોરઠની સુકી હવામાં આવીને રહેવું પડ્યું. અહીં આવવાથી હું આટલું જીવ્યો ખરો, પણ મારું હૃદય તો ન જ ગયું અને હવે હું મરણ કાંઠે આવીને બેઠો છું.” એમ કહેતાંજ તેને ફરીથી ઉધરસ ચડી. ફરીથી મેં તેને કારી બનાવી આપી, તે તેણે પીધી એટલે તેને કાંઈક શાન્તિ મળી.

પછી વિનયસીંગ આમળ બોલ્યો: “મારો લલિતનાનું બાળક હતો, ત્યારપછી મેં તેને કદી જોયો નથી. તેને જોતાંજ મને તેની સ્નેહાળ માતાનું સ્મરણ થઈ આવશે, એવા દુઃખથી હું તેને જોવા ગયો જ નથી. પરંતુ કહે છે કે મારો લલિત બહુ રૂપાળો અને મંચળ છે.” પોતાના ગજવામાંથી એક બંધ કરેલું પરબીડીયું કાઢીને ટેબલ ઉપર મૂકતાં વિનય બોલ્યો: “આ પત્રમાં મેં મારા લલિતને કેવી રીતે ઉછેરવો અને તેને શું બજાવવું, એ વિષે બહુ વિચાર્યો હતો. એ બધી વિગત તને વિચિત્ર પણ લાગશે, પરંતુ એ જવાબદારીનું કાર્ય હું કામ અજણવા માણસને સોંપી શકું તેમ નથી અને તેથી જ આ બોલે હું તારે માથે મૂકવા આવ્યો છું; બોલ, તું આ બધું માથે લઇને કરીશ?”

“પરંતુ મારે શું માથે લેવાનું છે, તે બધું મારે જણવું તો જોઈએ ને?” મેં કહ્યું.

“તારે માથે લેવાનું એ છે કે તારે મૂરા લલિતને તારી પાસે રાખીને ઉછેરવો, અને તે પચીસ વરસનો થાય ત્યાંસુધી તારે તેને ક્યાંય દૂર જવા દેવો નહિ. તારે તેને બજાવવો ખરો, પરંતુ નિશાળે મૂકીને બજાવવો નહિ. પચીસ વરસનો તે મશે એટલે તું

તેના વાલીપણાની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈશ.” કુંચીઓનો એક ઝુમખો ટેમલ ઉપર મૂકીને વિનય આમળ બોલ્યો: “તે વખતે તારે આ કુંચીઓથી આ પેટી ઉઘાડવી અને તેમાં જે કાંઈ હોય તે લલિતને જોવા તથા વાંચવા દેવું, અને કહેવું કે ‘તારે આ શોધ ચલાવવાનું માથે લેવું હોય તો લે અને ન લેવું હોય તો તારી મરજી.’ એ શોધ ચલાવવાનું કામને માથે ફરજિયાત નથી. કઈ બાબતની શોધ ચલાવવાની છે તે આ પેટી ખોલવાથી તું અને લલિત જોઈ જશ્યા જાણશો. હવે તારા વાલીપણાની શરતો સાંભળી લે. અત્યારે મારી આવક વાર્ષિક પાંચ હજાર રૂપિયાની છે. તેમાંની અર્ધી આવક તને તું જીવીશ ત્યાં સુધી મળશે અને તે વિષે મેં મારા વસીયતનામામાં લખ્યું છે કે જે તું લલિતનો વાલી થવાનું સ્વીકારે તો તને તે આવક મળે અને બાકીની અર્ધી આવકમાંથી લલિતને માટે કપડાં કે કેળવણી ઇત્યાદિનું જે કાંઈ ખર્ચ કરવું પડે તે કરીને જે કાંઈ વધે તે એકઠું કરવું જેથી તે રકમ જે લલિત શોધખોળ કરવાનું માથે લે તો તેને કામમાં આવે.”

મેં પૂછ્યું: “પણ ધારો કે હું જ પહેલાં મરી ગયો, તો?”

“તો પછી જીનામલતું રાજ્ય તેનું વાલી થશે અને જેમ તેના બાગમાં લખ્યું હતો તેમ થશે; પરંતુ તે પહેલાં તારે એટલી સંભાળ રાખવાની કે એક વસીયતનામું કરીને તારે આ પેટી લલિતને પચીસ વર્ષની વયે મળે એવી વ્યવસ્થા કરવી અને તેની આવક કોઈ પરાયું ખર્ચ ન જાય તેમ જનતી કાળજીથી કરવું: પછી તો કોઈ કોઈનું ભાગ્ય વેચી ખાધું છે? સંભળ હૃરપાલ! કૃપા કરીને તું અને ના પાટીને નિરાશ કરીશ નહિ. એક રીતે આમાં તને પોતાને લાભ પણ છે. તું મને તેટલો ભણેલો અને ધનવાન હોય તો પણ તને

કોઇ સારા કુળની કન્યા મળે તે માટે મને શંકા છે. જોહું લગાડીશ નહિ, તું પોતેજ તારા કદરૂપાપણાથી અનુરૂપો નથી. ધંધા-નોકરીમાં પણ તને મુશ્કેલી નડવાની અને મારી આવકનો જે અધી ભાગ હું તને આપવા ઇચ્છું છું તેટલી આવક શરૂઆતથી જ તને ધંધા-નોકરીથી મળે કે કેમ તે તો તું પોતેજ વિચારી બે. એ કરનાં આ બેઠી આવકમાં મોજ કરીને મારા લલિતનું પુત્રવત પાલન કરવું એ તારે માટે જોહું નથી. ”

એટલું બોલીને વિનય જોરથી હાંફતો મારી સામે આતુરતાથી જોઇ રહ્યો, પરંતુ મારા મનમાં હજી આનાકાની થતી રહી હતી, કારણકે જે જવાબદારી માથે લેવાની હતી તે ધણીજ વિચિત્ર હતી.

વિનય બોલ્યો: “હરપાલ! મહેરજાની કરીને તું ના પાડીશ નહિ. આપણી દ્વંદ્વ સમયની પણ દિલોમન દોરની યાદ કર અને હવે ખીજી કાંઈ ગોઠવણ કરવાનો મને વખત નથી. ”

મેં કહ્યું: “બહુ સાઈ, વિનય ! તારું કહેવું હું કબૂલ રાખું છું.”

વિનય મારો જવાબ સાંભળીને ખુશી થઇ ગયો. તે બોલ્યો: “હાથ ! મારી ચિંતા હવે દૂર થઇ. તેં મારાપર આજે મોટો ઉપકાર કર્યો છે. હવે તું મને ઈશ્વરના સમ આપને વચન આપ કે તું મારા પુત્રને તારા પુત્રની પેઠેજ પાળીશ અને આ પત્રમાં મેં જે સૂચનાઓ લખી છે તે પ્રમાણે તું વર્તીશ. ”

મેં અંતઃકરણ પૂર્વક જવાબ આપ્યો: “હું તને વચન આપું છું.”

“બહુ સાઈ; પણ યાદ રાખજે કે એક દિવસ હું તારા આ વચનનો હિસાબ માગ્યા વિના નહિ રહું. હું મરી જઇશ, તોપણ ભૂત થઇને હું તારી પાસેથી હિસાબ લઈશ, સમજ્યો ? ” એમ બોલતાંજ તેને ફરીથી સખ્ત ઉધરસ ચડી.

થોડી વારે ઉધરસનો ઉભરો સમી જતાં તે બોલ્યો: હવે હું જઈ છું. આ પેટી, આ કુંચીઓ અને આ પત્ર મૂકી જઈ છું. હરપાલ! તું પ્રમાણિક છે એમ હું માનું છું, પરંતુ જો તું કાંઈ દોષ કરીશ, તો હું જૂત થઈને તને પગબાંધી વિના નહિ રહું. ”

શો જવાબ આપેલો તે મને સૂઝતું નહિ. વિનય ઉઠ્યો અને તે જવા માટે તૈયાર થયો. મેં કહ્યું: “ આ સરદીમાં પાછા ધેર જવાને બદલે અહીંજ સૂઈ રહેજે ! ”

“ ના, મને અહીં ઉધ ન આવે. ” એમ કહીને તે ઉઠ્યો. પોતાના સરીરે કામળાને બરાબર લપેટતો તે બોલ્યો: “ આ બધી જીવની માથા છે. જીવ છે, તો સરીરની સંભાળ રાખવાને તેને કપડાં પહેરાવીએ છીએ, કામળા ઝોઢાડીએ છીએ, વરસાદ કે સરદીની હરકતમાંથી બચાવીએ છીએ; પણ રાત ગઈ ને પ્રભાત થતાં આંખો ઉઘડી નહિ, એટલે જન્મત આપું જાળપંપાળ થઈ ગયું સમજવું! જીંદગીને દીવો છુઝાઈ ગયો એટલે સરીર જળીને ખાક થઈ જવાનું! હરપાલ ! મને આ જીંદગી જીવવા જેવી લાગતી નથી ! પ્રેમના પાત્ર વિના જીવવું તે વૃથા છે. હવે તો મારા લલિતને જીંદગી જીવવા જેવી લાગે છે કે નહિ તેની વાત તે જાણે ! ”

એમ કહીને તે ચાલવા લાગ્યો. મેં કહ્યું: “ વિનય ! તારું સરીર સાફ નથી, તો જરા વેમને બોલાવીને ઝોસક લીધું હોત તો ઠીક હતું. ”

“ નહિ, નહિ, મારે ઝોસક ખાવું જ નથી. હવે તો હું માથે મરવા માટે જ ધેર જઈ છું અને એકાંતમાં મરવાનું જ મને પસંદ છે. ”

“જેજે, ક્યાંક કંટાળાથી ઝેર-ઘેર ખાઈ લેતો નહિ !”
મેં કહ્યું.

તે જરા હસ્યો અને બોલ્યો: “હું ગાંડો થઈ ગયો નથી.”

વિનય જતો રહ્યો. હું ડહેલી બંધ કરીને પાછો ઓરડામાં આવ્યો. આ બધું જાણે કે ચમત્કારિક સ્વપ્ન જેવું બન્યું હોય એવું મને લાગ્યું. વિનય એક રાતમાં જ મરી જાય એવો કાંઈ નજીબો નહોતો, છતાં આટલી મોટી રાતે આવીને તે આ બધી ધમાલ કરી ગયો તે ઉપરથી મને એમ લાગ્યું કે તેનું મગજ ચમત્કી મધું હોતું જોઈએ. જે માણસ રાત્રે જ મરવાતો હોય તે આવડી મોટી પેટી પોતાની ખાંધે ઉચકીને આવે એ મને કેવળ અશક્ય લાગ્યું. તેની બીજી બધી વાતો ઉપર વિચાર કરતાં પણ મને તેમાં ધણું-ધણું અશક્ય અને ચમત્કારી તત્વ લાગ્યું. પોતાના પાંચ વરસના દીકરાને વર્ષોથી જેવાની પણ ઈચ્છા ન થાય એવો બાપ કેણું હોય ? પોતાનું મોત થોડીવારમાં જ થવાનું છે એવું કહેનારો ત્રિકાળજ્ઞાની તો આ વિનયસિંગ પહેલો જ મેં જોયો ! જે હજાર વર્ષની પેઢીઓ તો મોટા મોટા રાજાઓની પણ હાથ લાગતી નથી, તો આ માણસની ૬૫-૬૬ પેઢીઓનાં નામ ક્યાંથી જગતમાં રહ્યાં હોય ? પોતાના બાળકને ઉછેરના માટે જીંદગીમુખી વાર્ષિક અઢીહજાર રૂપિયાનું સાલ્લીયાણું આપનાર પણ મેં કાંઈ જોયો નહોતો. આ બધી અશક્યતા અને વિચિત્રતા મને મુંઝવવા લાગી અને વિનયનું મગજ ખસી ગયેલું સમજીને તેની વાતો ઉપર વધુ વિચાર કરવાનું પણ મને મન્યું નહિ. તેનો કાગળ અને કુંચીઓ ટેમલના ખાનામાં મૂકીને અને પેલી પેટીને ટેમલની બાજુએ જ પડી રહેવા દઈને હું તો સૂઈ ગયો અને થોડી વારમાં ધસધસાટ ઉઠવા લાગ્યો.

રહવારમાં મારા ચાકર જીવવાને મને ઉઠાડ્યો ત્યારે આઠ વાગી ગયા હતા. તે બોલ્યો: “વિનયસીંગ ગુજરી ગયા, અભડાવા જવું છે કે નહિ?”

પ્રકરણ ૨ જી.

વીસ વર્ષનો ગાળો.

વિનયના કારમા મરણની ખબરથી મને તો બહુજ આશ્ચર્ય થયું, પરંતુ શોકો તેની તર્જયત લાંબા વખતથી નખળી હોવાનું જાણતા હતા એટલે શહેરમાં બહુ ચકચાર થઈ નહિ. તેના મુડાને અમિ સરકાર કરવામાં આવ્યો. મિત્રના મૃત્યુથી મને મમગીની થાય એ સ્વાભાવિક હતું. પરંતુ આગલી રાત્રે વિનય મારી પાસે આવી જે કાંઈ વાતો કરી ગયો હતો તે ઉપર હવે મને ઈતિહાસ ખેસવા લાગ્યો, કારણકે તેણે કહ્યું પ્રમાણે તેનું તેજ રાત્રે મરણ થયું હતું, એટલે તેણે કહેલી બીજી બધી વાતો જાણ તેના મનના દુરમ જેવી હોય એમ મને ન લાગ્યું.

ચોથે દિવસે મુંબઈથી એક સોલીસીટર આવ્યો. રાજ્યના દીવાનને મળીને તેણે વિનયસીંગના ઘરમાંથી કાગળ-પત્રો વગેરે પોતાના કબજામાં લેવાની માંગણી કરી. વિનયની મીલકતનો તે ટ્રસ્ટી હતો એવી દીવાનની ખાત્રી થઈ એટલે તેણે પંચની રૂબરૂ વિનયના ઘરમાંથી જે કાંઈ કાગળ-પત્રો વગેરે મળ્યા તે બધું લઈને સોલીસીટર મુંબઈ પાછો ચાલ્યો ગયો. વિનયની જે પેટી મારી પાસે હતી તે તો તેમની તેમજ રહી.

ત્યારપછી એક અઠવાડિયું શાન્તિમાં પસાર થઈ ગયું, પરંતુ મારા મગજમાં શાન્તિ નહોતી. મને પેલી વિચિત્ર લોખંડી પેટી

સાંભળી કરતી હતી, વિનયની પેઢી રાતની મુલાકાત અને તેની વિચિત્ર વાતો યાદ આવ્યા કરતી હતી, તે જે શોધખોળની વાત કરતો હતો તે શોધખોળ શાની હતી તેનાં અનુમાનો મારા મનમાં થયાં કરતાં હતાં અને વળી તેજ રાતે વિનયનું થયેલું મરણ મને બહુજ ચમત્કારિક લાગતું હતું. મેં વિચાર કરી જોયો કે વિનયે આપધાત તો નાંદ કર્યો હોય? વિચાર કરતાં મને એ આપધાત જ લાગ્યો. કોઇ કોઇ વાર આવી વિચિત્ર જવાબદારી માથે લેવા માટે મને પસ્તાવો પણ થતો હતો અને વિનયનો બધો ભેદ મારા સમજવામાં ક્યારે આવશે તેની મને અંતરાષ્ટ્ર આવતી જતી હતી.

અઠવાડીયા પછી મારાપર એક પત્ર આવ્યો. તે મુંબમ્બઈ આવ્યો હતો અને વિનયના સોલીસીટર જગમોહનદાસ અને જુમલભાઈની પેઢી તરફથી લખાયેલો હતો. મેં તે પત્ર ફોડીને વાંચ્યો, તો તેમાં નીચે મુજબનું લખાણ મારા વાંચવામાં આવ્યું.

“મહેરબાન સાહેબ,

અમારા અસીદ મહુમ્મ મી. વિનયસીંગ મહાપત્રસીંગ જે બુનાગડમાં પોતાના મકાનમાં ગઇ વા. ૬ મીએ મુજરી ગયા છે, તે પોતાની પાછળ એક વીલ અથવા વસીયતનામું કરીને મુક્તા ગયા છે. તે વસીયતનામાનો અમલ કરવાનું તેમણે અમારી પેઢીને હસ્તક સોંપ્યું છે. તે વસીયતનામાની નકલ અને તમને આ પત્રની સાથે બીઠીએ છીએ તે ઉપરથી તમે તે વિષે જાણી શકશો. આ વસીયતનામાની રૂએ તમે મહુમ્મ વિનયસીંગની મીલકતના અર્ધા ભાગના હિસ્સેદાર બનો છો, પણ તે એવી શરતે કે તેમનો પુત્ર હાલિતસીંગ જે અત્યારે પાંચ વરસની ઉંમરનો છે તેનું વાલીપણું તમારે સ્વીકારવું. અત્યારે આ મીલકત સરકારી કમગીયાઓમાં રોકવામાં આવેલી છે

અને તેનું બાળ નિયમિત રીતે મળ્યે જાય છે. મહુમ વિનયસીંઘની સૂચના ઉપરથી જ અમે એ વસીયતનામું લખ્યું હતું અને વિનયસીંઘે બહાલ તમીયતથી તે લખાવ્યું હતું, એટલે તે માટે તમોને કશી શંકા રાખવાનું કારણ નથી; નહિતો આ વસીયતનામાની વિગતો અને શરતો એટલી બધી વિચિત્ર છે કે તમને તે જરૂર આશ્ચર્ય પમાડે. અમને પણ તે લખતી વખતે સારી પેઠે નવાઈ લાગી હતી. એ શરતોની વિચિત્રતા એવી છે કે જેથી અમને મહુમ વિનયસીંઘનું મગજ ઠેકાણે હોવા માટે પણ શંકા ઉપજી હતી અને બાળક લલિત તસીંઘના હિત માટે આવું વસીયતનામું થતું અટકાવવાનો અમને વિચાર સુદ્ધાં આવ્યો હતો, પરંતુ વિનયસીંઘ જે કાંઈ કરતા હતા તે મગજના ચસકેલપણાથી કે ઘેઘેલાથી કરતા નહોતા, પણ સંપૂર્ણ વિચાર કરીને સાળ મગજથી જ કરતા હતા, એ માટે અમને ખાત્રી થઈ, એટલે અમે તે વસીયતનામું ધડી આપ્યું હતું.

“હવે બાળક લલિતનો કંઈએ લેવાના સંજ્ઞામાં તમારી શી સૂચના છે, તે અમે જણાવવા ઇચ્છીએ છીએ. એ સૂચના મળ્યાનાં બાળક લલિતને તમારી તરફ મોકલવાની અને મીલકતના વ્યાજનો તમારો હિસ્સો તમને પહોંચાડવાની ધટતી વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.”

સોલીસીટરનો એ પત્ર વાંચી રહ્યા પછી તેની સાથેની વસીયતનામાની નકલ હું વાંચી ગયો. પૂરેપૂરી કાયદેસર રીતે તે વસીયતનામું લખાયું હતું. કાયદાની કેટલીક વિચિત્ર બાબા તો મારાથી પૂરેપૂરી સમજી શકાઈ નહિ, તોપણ તે વાંચી જવાથી મારી સમજમાં એટલું તો આવી ગયું કે વિનયે પેલી રાત્રે મને જે કાંઈ કહ્યું હતું તેને બરાબર મળતી જ વિગતો તેમાં લખવામાં આવી હતી. વિનયની એ વાતચીતમાં મને જે શંકા રહેતી હતી તે હવે આ વસીયતનામું

વાંચવાથી દૂર થઇ ગઇ. હવે મારે બાળક લલિતનો કમળે લેવાનો હતો. એટલામાં મને એક જુની જવાએલી વાત એકાએક સાંભરી આવી ! વિનયે મને તે રાત્રે પેટી પેટીની સાથે એક બંધ કરેલો પત્ર પણ સોંપ્યો હતો, તે વાંચવાનું અત્યારસુધી મને સાંભર્યું જ નહોતું ! ટેબલના ખાનામાંથી મેં એ પત્ર શોધી કાઢ્યો અને ફેડીને વાંચ્યો. તે પત્રમાં કાંઈ ખાસ નવી વિગત નહોતી. પેટી પેટી જમારે લલિત પચીસ વરસની ઉંમરનો થાય ત્યારે ઉઘાડવાની, લલિતને આસામી અને બંગાળી બાપા શીખવવાની અને એવી બીજી જે સૂચના મને વિનયે મોકલેલી કરી હતી તે સૂચના તે પત્રમાં લખી હતી. છેવટમાં તેમાં બે લાંટીઓ એવી મતજામની લખી હતી કે-ન કરે નારાયણ ને કદાચ લલિત પચીસ વર્ષની ઉંમરનો થયા પહેલાં યુજરી જાય તો પેટી પેટી મારે ઉઘાડવી અને મને યોગ્ય લાગે તો તેમાંની સૂચના પ્રમાણે મારે વર્તવું; જે મને તેમ કરવાનું યોગ્ય ન લાગે તો મારે પેટીમાંની દરેક વસ્તુનો નાશ કરી નાંખવો, પરંતુ કોઈ અજાણ્યા માણસને તે વસ્તુઓ ખીલકુલ સોંપવી નહિ.

આ પત્ર વાંચવાથી મને કશું નવું જાણવાનું મળ્યું નહિ, તેમજ મારો વિચાર ફેરવવાનું કારણ પણ મને મળ્યું નહિ; એટલે હવે વિનયને મેં વચન આપ્યા મુજબ મારે લલિતનો કમળે લેવો જોઈએ અને તેના વાલીપણાના સ્વીકાર વિગેનો જવાબ સોડીસીટરો મેસર્સ જમ્મોહનદાસ અને જુમલમાઇને લખી મોકલવો જોઈએ. મેં તેમને પત્ર લખી નાંખ્યો અને તેમાં જણાવ્યું કે લલિતનો કમળે હું હસ દિવસની અંદર લઇને તેને મારા વાલીપણા હેઠળ ઉછેરવા તૈયાર છું.

બાળક પાંચ વરસની ઉમરનો થઇ ગયો હતો એટલે તેને માટે ધાવની કશી જરૂર નહોતી, પરંતુ તેને રમાડવા માટે-ફરવા માટે ચાકર તો જોઇએજ. મારા ચાકર જીવાન ઉપર ધરકામનો બોલો સારી પેઠે રહેતો અને મારો રસોઇઓ પથ્થુ તે જ હતો, એટલે લલિતને માટે બીજો ચાકર રાખવાનો મેં વિચાર કર્યો અને જીવાનને કહ્યું કે કોઇ બીજો સારો ચાકર મળે તો ધ્યાનમાં રાખજે, પરંતુ જીવાને લલિતનો વધુ બોલો દેવાવાની પથ્થુ હીંમત બતાવી એટલે મને નવો ચાકર રાખવાની પથ્થુ જરૂર પડી નહિ. લલિત જીનાગઢમાં આવી પહોંચે તે પહેલાં હું રાજ-કોટ ગયો અને ત્યાંની બેંકની તીજેરીમાં પેલી પેટીને માટે અમુક બાકુ ઠરાવીને તે સાચવવા માટે મૂકી આવ્યો, એટલે તેમાંની વિચિત્ર વસ્તુઓ વીસ વરસ સુધી જીવનની રાખવાની મારી ચિંતા દૂર થઈ ગઈ. હું જીનાગઢ પાછો આવ્યો તેને બીજે દિવસે એક વૃદ્ધ બાપુ લલિતને લઇને જીનાગઢમાં મારે ઘેર આવી પહોંચી.

લલિત ખરેખર લલિત-સુંદર હતો. તેના જેવું સુંદર, સ્વચ્છ-વાન અને ધારીલાં અંગોવાળું બાળક મેં પહેલાં કોઇ વાર જોયું નહોતું. તેની આંખો નાની બદામી જેવી હતી, કપાળ વિશાળ અને તેજદાર હતું, ઓઠ નાના અને પરવાળા જેવા લાલ હતા, અને હાથ પણ પ્રમાણમાં પુષ્ટ હતા, મારા ઘરમાં આવતાં યશસ્વત્તામાં તો તે બાળકને એન પડ્યું નહિ અને તેની પાલક ધાત્રીથી છૂટા પડતાં તે રડ્યો પથ્થુ ખરો, પરંતુ જીવાને તેને ફાસલાવ્યો, પટાવ્યો, સારાં રમકડાં આપીને રીઝવ્યો, એટલે તેને ધીરે ધીરે ગમવા માંડ્યું. માઈ બેડોળ શરીર અને કદરો અદરો જોઇને લલિત પહેલાં તો મારાથી બહીવા લાગ્યો પથ્થુ બે દિવસમાં તો તે મારી મમતાને લીધે મારાથી હળુ ગયો, એટલે પછી તે મારી બેઠકના ઓરડામાં જ આવ્યો દિવસ

રહોને રમવા લાગ્યો. ધીરે ધીરે લલિત આખા મહેલમાં સૌનો માનીતો થઈ પડ્યો. તેનું સુંદર વદન, તેનું રમતીયાળપણું, તેના કાલા મીઠા ખોલ, એ તેનું મુખ્ય આકર્ષણ થઈ પડ્યું. કોઈને ત્યાંથી તેને રમવાને રમકડું મળે, કોઈને ત્યાંથી ખાવાની મીઠાઈ મળે, કોઈને ત્યાંથી સાથે રમવા માટે સમાન વયનો સોળતી મળે, એમ કરતાં કરતાં તે આખા મહેલમાં ઘેર ઘેર જાણીતો થઈ ગયો અને તેને સંભાળવાનું.—તેની ચિંતા રાખવાની પણ મને જરૂર પડી નહિ. છતાં હું તો તેની તજીવત માટે અને તેની ટેવો તથા રીતમાત સારાં થાય તે માટે પૂરતી કાળજી રાખ્યા કરતો. જેમ જેમ સમય જરા લાગ્યો તેમ તેમ અમારી વચ્ચે પિતા પુત્રનો ભાવ જન્મવા લાગ્યો.

વર્ષો વીતવા લાગ્યાં અને લલિત બાળક મરીને છોકરો થયો. જેમ જેમ તે મોટો થવા માંડ્યો તેમ તેમ તેની સુંદરતા વધવા લાગી. તે પંદર વરસનો થયો એટલે લોકો તેને કામદેવ કહેવા લાગ્યા અને મને બે પગવાળું જનવર કહેવા લાગ્યા ! એક વાર અમે સાથે ફરવા જતા હતા, તે વખતે અમારી પાછળ એક જુવાન છોકરો ખૂબ પાઠીને બોલ્યો : “ આ પેલો વાંદરો જાય ! ” આ અપમાન લલિતથી સાંપી શકાયું નહિ, એટલે તેણે પાછો ફરીને પેલા છોકરાને પકડી તેને બે તમાચા ખેંચી કાઢ્યા ! ખીજે પણ એક વખતે પચીસ વરસના એક જુવાનને તેણે એવજ કારણસર પકડીને સારી પેટે ઠોક્યો ! આ ઉપરથી મને લલિતની સુંદરતા ઉપરાંત તેની બળવતાની પણ પ્રતીતિ આવી. લલિતને બચાવવા માટે જે સૂચના તેના બાપે મને કરી હતી તે સૂચના પ્રમાણે જ હું તેને બચાવવા લાગ્યો. બંધાળી બાપા તો હું અને તે સાથે બચવા લાગ્યા, પરન્તુ ગુજરાતી અને અંગ્રેજી તથા ગણિત જેવા બીજા વિષયો મેંજ તેને શીખવ્યા.

આસામી ભાષા તેને શીખવવા માટે મેં એક ખાસ શિક્ષકને મોકલ-
વીને રોક્યો અને હું પણ તેની સાથે સાથે એ ભાષા શીખવા લાગ્યો.
કામરૂ દેશની જૂની ભાષા કે જે આસામી ભાષાનો જ એક ભાગ
હતો અને જે ભાષા કેટલેક અંશે આસામના જંગલી પ્રદેશમાં મો-
લાતી હતી, તે પણ એ આસામી શિક્ષક પાસેથી અમે શીખી શક્યા.
તે સત્તર વરસનો થયો એટલે હું અને લલિત એક વાર હિંદુસ્તા-
નના જૂઠાજૂઠા ભાગોમાં પ્રવાસ કરી આવ્યા. એકવીસ વરસની
વયે પહોંચતાં લલિત એક મુઠક જુવાન થયો અને બાજુતરમાં પણ
તેણે સારી પ્રગતિ કરી ખતાવી. અનેક વિષયોનાં પુસ્તકો તેણે અબ્યા-
સનાં પુસ્તકો ઉપરાંત વાંચ્યાં. એ વખતના અરસામાં મેં તેને તેના
જીવનની થોડી થોડી વાતો કહી અને તેના પિતાની બેઠબરી વાતનો
થોડો ભાગ પણ કહ્યો. સ્વાભાવિક રીતેજ તેથી તે આશ્ચર્ય પામ્યો
અને તેના મનમાં એક કુતૂહલ જન્મ્યું કે મને તેણે અનેક પ્રશ્નો
કર્યાં. મેં તે બધા પ્રશ્નોના સંપૂર્ણ જવાબો ન આપ્યા અને એટલું
જ કહ્યું: “તને બધી વિગતો જણાવવાને હજી કાંઈક વાર છે.”
ત્યારપછી તેણે મને પોતાનું કુતૂહલ શમાવવાને બહુ પ્રશ્નો કર્યો
નહિ, તોપણ તે બધું જાણવાને તે આતુર થતો જતો હતો એમ હું
થણી વાર તેની મુખ્યચર્ચાપરથી સમજી શકતો.

એક મુરકેલી એવી હતી કે લલિત જુવાન થતાં અને તે
ધનવાન તથા સ્વરૂપવાન છે એવી વાતો લોકોમાં પ્રસરતાં અનેક રજ-
પૂત કુટુંબો તરફથી તેના વિવાહનાં કહેણ આવવા માંડ્યાં! લલિત
પોતે વિનયી હતો, એટલે પચીસ વરસની વયનો થવા છતાં તેણે
મારી પાસે પોતાના લગ્ન સંબંધે એક મુઠક પણ કાઢ્યો નહોતો,

તોપણ એક વાર મેં તેને કહી દીધું કે હમણાં હું તને પરણાવવા માંગતો નથી. કહેણ લાવનારાઓને પણ હું આવો સ્પષ્ટ જવાબ હતો, જેકે તેથી જીવન પુત્રીઓના પિતાઓને સ્વાભાવિક રીતે નિરાશ થવું પડતું.

પ્રકરણ ૩ જી.

આરસની તખતી.

લલિતને પચીસમું વર્ષ જે દિવસે પૂરું થવાનું હતું તેની પહેલાં જે દિવસે હું અને લલિત રાજકોટ ગયા અને જે બેંકમાં પેલી બેઠ-બરી પેટી અનામત મૂકી હતી તે તેનું બાકું ચૂકવું આપીને જીનાગઢ ખાતે ઉપાડી લાવ્યા. વીસ વરસ સુધી એક વાર પણ પેટી ઉઘાડ્યા વિના અમે તે પેટીને જેમની તેમ પાછી માંગી ત્યારે બેંકના કારકુનોને પણ નવાઈ લાગી.

બીજા દિવસનું પ્રભાત ઉગ્યું. તે દિવસ લલિતની પચીસમી વર્ષગાંઠનો હતો. પ્રભાતમાં જ લલિત બિજાનામાંથી ઉઠીને મને પગે લાગ્યો. મેં તેના પિતાના જેવા વત્સલ ભાવથી માથે હાથ મૂકી દીર્ઘાયુઃ થવાનો આશીર્વાદ આપ્યો. હું સમજતો હતો કે પેલી પેટી ઉઘાડીને જેવાની ચટપટી લલિતના મનમાં લાગી રહી હતી એટલે મેં કહ્યું: “બેટા! અધીરો થઈશ નહિ. ચાહ પાણી પીધા પછી આપણે પેટી ઉઘાડીશું.”

બરાબર નવ વાગતાં અમે નિત્યકર્મ અને ચાહ પાણીથી પરવામાં. મેં જીવાનને બોલાવ્યો અને તેની પાસે પેલી પેટીને મારા ટેબલ ઉપર મુકાવી. પેટી મુકીને જીવાન જવા લાગ્યો. એટલે મેં તેને કહ્યું: “જરા બિમો રહે; જો લલિતને કાંઈ વાંધો ન હોય, તો તારા જેવા એક તટસ્થ અને વિશ્વાસપાત્ર સાક્ષીની સમક્ષ હું આ પેટી ઉઘાડવા ઈચ્છું છું.”

“ મને કશો વાંધો નથી, કાકાશ્રી. ” લલિત બોલ્યો. તે મને મને હંમેશાં કાકા કહીને જ બોલાવતો.

મારી સૂચનાને અનુસરીને જીવાને ઓરડો બંધ કર્યો અને અંદરથી સાંકળ વાતી. પછી મેં એ પેટી ઉઘાડવા માટેની કુંચી-ઓનો જુમખો કળાટમાંથી શોધી કાઢ્યો. એ જુમખામાં ત્રણ કુંચીઓ હતી. એક સૌથી મોટી લોખંડની કુંચી હતી અને તેવી કુંચીઓ તો આજકાલ ઘણે સ્થળે વપરાતી જેવામાં આવે છે. બીજી એક તદ્દન જુની ઢંખની કુંચી હતી અને તે લોખંડની નહોતી પણ પંચધાતુની બનાવેલી હશે એમ લાગતું હતું. અને ત્રીજી રૂપાની કુંચી હતી તે ઘાટમાં અને દેખાવમાં એવી વિલક્ષણ હતી કે મેં કોઈ દિવસ તેના જેવી કુંચી ક્યાંય જોઈ નહોતી !

જણે કે ઓચીંતી સુરંગ ફેડવાની હોય, તેવી રીતે મેં પ્રશ્ન કર્યો: “ હવે તમે બેઠે તૈયાર છો ? ” બેમાંથી કોઈ કશું બોલ્યા નહિ, એટલે મેં પહેલાં પેટીના તાળામાં થોડું તેજ નાંખીને પછી તેના કાણામાં પેલી મોટી લોખંડની કુંચી દાખલ કરી. મારા હાથ ધૂંજતો હતો અને તાળું પણ કટાયલું હતું એટલે થોડી મહેનત પછી તાળામાં કુંચી ફરી ચડી. તાળું ઉઘાયું એટલે લલિતે તેનું વજનદાર ઢાંકણું જરા જોર કરીને ઉઘાડ્યું. પેટીના મીઠામર પણ કટાઈ મચેલા હતા.

ઢાંકણું ઉધાડતાં માલૂમ પડ્યું કે તેની અંદર એક બીજી પેટી હતી અને તે ઉપર રજા છવાય ગયેલી હતી. એ પેટી અમે ઉઘડીને બહાર કાઢી અને જીવાને તે ઉપરની રજા એક કપડાના ઝાટકણીવા-વડે ઝાટકી નાંખી.

એ પેટી સીસમના લાકડાની બનાવેલી હતી અને તેની બધી બાજુએ લોખંડના ચાપડા જડેલા હતા. લાકડું કેટલેક રથભેથી બ-વાય મથેલું જણાતું હતું તે ઉપરથી અનુમાન કરી શકાતું હતું કે પેટી બધા જૂના કાળની હોવી જોઈએ. પેલી પંચ ધાતુની કુંચી-વડે મેં એ પેટીનું તાણું ઉધાડ્યું અને જીવાને તથા લલિત વાંકા વળીને આતુરતાપૂર્વક તેમાંની વસ્તુ જોવાને બિભા રહ્યા. પેટીનું ઢાંકણું ઉધાડતાં અમે અત્યંત નવાય પામ્યા! તેની અંદર એક સુંદર રૂપાની પેટી હતી! એ પેટી સમચોરસ એક પુટની હતી અને આ-ઠેક ધ્રુવ ઉંચી હતી. તે કયા દેશની બનાવટ હશે તેજ અમારા સમ-જવામાં આવ્યું નહિ. લલિત કહે કે તે ચીનની બનાવટ હશે અને મેં કાર્યુ કે તે હિંદનીજ બનાવટ હોવી જોઈએ. પેટીની ધાતુ ઉપર ઝાંખાથ આવેલી મર્મ વતી, પરંતુ બીજી બધી રીતે પેટી સુંદર તથા મજબૂત હતી.

એ રૂપાની પેટીને બહાર કાઢીને મેં ટેબલ ઉપર મૂકી અને પછી સૌની ચુપકી વચ્ચે પેલી રૂપાની કુંચી તેની કળમાં દાખલ કરી. એક બે આડા અવળા ચલે પછી કળ ઉધડી એટલે મેં તેનું ઢાંકણું ઉધાડ્યું. તેમાં કશાકે રમના રેસા બરેલા હતા. તે રેસા શાના હશે તે પહેલાં તે મારાથી કળા શકાયું નહિ, પણ પાછળથી અમે જાણ્યું કે તે કોઈ વસ્ત્રની બાંધના રેસા હતા, કે જેમાંથી જૂના

વખતમાં લોકો કાપડ બનાવીને શરીરપર ધારણ કરતા. આ રેસા પેટીમાંથી બહાર કાઢીને ટેમલપર તેનો ઢગભો કર્યો. રેસા ખસાસ થયા એટલે એક સાધારણ પરખીડીયું મારા જોવામાં આવ્યું. તેની ઉપર વિનયસીંગના જ હસ્તાક્ષરમાં લખેલું હતું:

“ મારા પુત્ર ચીં લલિતસીંગને પહોંચે: પ્રભુ તેને આ પેટી ઉઘાડવા અને પોતાનું પરાક્રમ બતાવી આપવા જેટલું આયુષ્ય આપો ! ”

એ પત્ર મેં લલિતના હાથમાં મૂક્યો. લલિતે પરખીડીયું જોઈ, તે ઉપરનું લખાણ વાંચી ટેમલપર મૂક્યો અને મને કહ્યું: “ હં, હવે ખીજું જે કંઈ હોય તો કાઢો ! ”

પેટીમાં એક ચીકણા કાગળનું ટીપણું હતું. મેં તે ઉખેળી જોયું તો તે પણ વિનયના હસ્તાક્ષરેજ લખાયેલું માલૂમ પડ્યું. તેના મથાળે લખ્યું હતું: “ આરસની તખતી ઉપરની પ્રાચીન લિપિમાં કરેલા લખાણનો તરજૂમો. ” મેં તે ટીપણું પેલા પત્રની બાજુમાં જ મૂકી દીધું. પછી એક પ્રાચીન ચર્મપત્રનું ટીપણું હાથ લાગ્યું જે પહેલાં કેવા રંગનું હશે તે કહી શકાતું નહોતું, પણ અત્યારે કાળની અસર થવાથી કીરમણ રંગનું બની ગયું હતું. એ પણ તખતી ખરના પ્રાચીન લખાણનો તરજૂમોજ હતો પરંતુ તેની લિપિ લગભગ સોળમા સૈકાના જેવી જણાતી હતી.

આ ટીપણાની હેઠળ કંઈક વજનદાર વસ્તુ હતી અને તેની ઉપર પીળા રંગનું રેશમી વસ્ત્ર વીંટાળેલું હતું. તેની આસપાસ પાછા પેલા રેસા બરેલા હતા. કાળજીથી અને ધીરે એ રેશમી વસ્ત્ર મેં સેરવી લીધું એટલે કાળા આરસની એક વાંકી ચૂંકી તખતી જોવા-

માં આવી ! આ તખતી એકાદ ઇંચ જેટલી જાડી હતી અને આશરે દસ દસ ઇંચ લાંબી પહોળા હતી. તેની બેડે બાજુએ જૂદી જૂદી પ્રાચીન લિપિઓમાં અક્ષરો ખોદવામાં આવ્યા હતા. અક્ષરો ખોદવાનું કાર્ય હાલના જેટલું સુવ્યવસ્થિત તે વખતે નહિ થતું હોય એવું એ અક્ષરોના ઘાટ અને અણુસરખા ઉંડાણ ઉપરથી માલુમ પડતું હતું, તોપણ એ પ્રાચીન લિપિઓ જાણનાર અક્ષર જરૂર લોકો શકે એમ તો મને લાગ્યું. તખતી કોઈ અકસ્માતથી બાગેલી હતી અને વચમાંથીજ તેના બે ટુકડા થઈ ગયા હતા પરંતુ કોઈ પ્રાચીન કાળના કારીગરને હાથે તેને સોનાના અંકોડાથી જોડીને રાખવામાં આવી હતી. અંકોડા જરા ઢીલા હતા અટકે બેડે ટુકડાની છીનારો એક બીજીની સાથે ઘસાતી ખરી, છતાં અક્ષરોને બાગ કાંઈ ખંડીત થયો નહોતો. જૂદા જૂદા સમયમાં જૂદા જૂદા કારીગરોને હાથે લિપિના ઘાટમાં થોડા વધુ ફેરફાર સાથે એ અક્ષરો ખોદાયલા દેખાતા હતા.

લલિતે પૂછ્યું: “ હવે કાંઈ બાજુ છે ? ”

મેં પેટીમાં હાથ ફેરવીને જોયું તો એક હાથીદાંતની નાની તખતી હાથ લાગી જેમાં લલિતની માતાનું રંગીન ચિત્ર આકર્ષણે હતું. તે તખતીની પાછળ બિયારા વિનયે સ્વહસ્તે લખ્યું હતું: “ મારી પ્રિય ગૃહિણી.” તે ઉપરાંત પેટીમાંથી એક સોનાનું નાનું લંબગોળ તાનીજ મળ્યું, જેના ઉપર ચિત્રલિપિમાં કાંઈ કાતરેલું હતું, જેનો અર્થ “ કંબલ સુત અરિદમન ” એવો થતો હતો.

લલિતે પોતાની માતાની છબી ક્ષણભર જોઈ અને તે તથા તાવીજ બેઉ ટેબલપર મૂક્યાં, પછી તેણે પેલો પત્ર ફોડ્યો અને અમે બેઉએ વાંચ્યો.

“ મારા પ્રિય પુત્ર લલિત !

“ જ્યારે તું આ પત્ર જોશીને વાંચશે ત્યારે જો તું જીવતો હોઈશ તો જીવવાન શ્રદ્ધ ચૂક્યો હોઈશ, અને હું મરણ પામી ચૂક્યો હોઈશ, એટલું જ નહિ પણ મારી ઓળખાણ પિછાણ વાળાઓ મને બૂલી ચૂક્યાં પણ હશે. પરંતુ આ પત્ર વાંચતી વખતે તું એમજ માનજે કે આ પત્રના શબ્દો હું સ્વર્ગમાંથી બોલી રહ્યો છું અને તને સંબોધી રહ્યો છું. જોકે હું મરણ પામ્યો છું, તોપણ તું આ પત્ર વાંચે છે, તે વખતે હું તારી બાજુએ જ બિભો છું, એમ તારે સમજી લેવું. કેવળ નાના બાળક હતો ત્યારે મેં તને જોયો હતો, ત્યાર પછી આજસુધી મેં તારૂં મ્હોં જોયું નથી. આ માટે તું મને માફ કરજે. તારા જન્મથી તારી માતા મરણ પામી અને તેના મરણની વેદના મારે માટે અસહ્ય થઈ પડી, તેથી જ મેં તારૂં મ્હોં જોયું નથી. જો હું વધુ જીવ્યો હોત તો તારૂં મ્હોં જોવાના અણગમતી લાગણીને હું જીતી લઈ શક્યો હોત, પરંતુ મારા નસીબમાં જીવવાનું લખાવણું જ નથી. મારા શરીરને અને મનને એટલી વેદના થાય છે કે હું તે સહી શકતો નથી; તેથી તારા અવિધ્યના હિતને માટે મારે જે જોઈશ્યું કરવાની હતી તે જ્યારે થઈ ચૂકી છે, ત્યારે હું ખુશીથી મોતનું શરણું શોધું છું. પ્રભુ મને મારો અપરાધ માફ કરો ! કદાચ હું જીવું તોપણ એકાદ વર્ષથી વધારે તો મારી જીવનદોરી નભે તેમ છેજ નહિ.”

હું વચ્ચે બોલ્યો: “ એટલે તેણે આપઘાતન કર્યો હોવો જોઈએ. મેં એમજ ધાર્યું હતું. ”

લલિતે કહ્યો જવાબ આપ્યા વિના કમળ આગળ વાંચરા

માંડ્યો: “ હવે મારા મંબધે તો આટલી વાન જ બસ છે. મારે જે કાંઈ વધારે કહેવું છે તે તો તારા સંબધે છે. હુરપાલ મારો મિત્ર છે. જો તે હા કહે તો તેને જ મારે તને ઉછેરવાની જવાબદારી સોંપવી છે. તેણે તને આ પત્ર વાંચ્યા પૂર્વે તારા કુળની કાંઈ વિચિત્ર જૂની વાતો કહી દશે. આ પેટીની અંદરની વસ્તુઓ તે વાતો સાંખીત કરી આપવા માટે પૂરતી છે. જે વિચિત્ર કથા તારી હજારો વર્ષ પહેલાંની હાદીએ આરસની તખતી ઉપર કાતરી છે તે કથા મને મારા પિતાએ મોતની પથારીએથી કહી સંભળાવી હતી અને તેની સમ્પત્તિ અસર મારા મન ઉપર થઈ હતી. જ્યારે હું માત્ર ઓગણીસ વરસની ઉમરનો હતો, ત્યારે સત્ય વાન શોધી કાઢવાનો મેં મારા મનથી ઠગવ કર્યો. પૂર્વે બાદશાહ અકબરના વખતમાં પણ આપણા એક હાદાએ આવેજ દરાવ કર્યો હતો પણ તેને માટે તે દુર્ભાગી નીવડ્યો. મારા ઉપર જે જે વીત્યું છે તે હું અહીં કહેવા ઇચ્છતો નથી. પણ મેં મારી પોતાની નજરે એટલું તો જોયું છે કે કામરૂ દેશમાં બ્રહ્મપુત્રા નદીના કાંઠા ઉપર એક મોટી પર્વતમાળા આવેલી છે. તેના મોખરાની એક પર્વતના શિખર પર યુદ્ધ ભગવાનનું મસ્તક જંગી પત્થરમાંથી કાતરી કાઢેલું છે. આ વિષે આરસની તખતીમાં ઉલ્લેખ કરેલો છે. હું ત્યાં જામ પહોંચ્યો અને તે મુલકના વતની પાસેથી મેં જાણ્યું કે આમળ જતાં વિચિત્ર ઘાટના પર્વતો આવે છે અને તેમાં ગુફાઓ તથા કાદવ કીચડની ખાઈઓ બેશુમાર છે. વિશેષમાં એટલું પણ મારા જાણવામાં આવ્યું કે ત્યાંના લોકો કામરૂ દેશની ભાષા બોલે છે. તે ભાષા આસામી ભાષાની જ એક નજીકની શાખા છે. તે મુલકનું રાજ્ય એક રૂપવતી રાણીના કબજામાં છે જેને ત્યાંના લોકો ભાગ્યેજ કોઈ વાર જોઈ શકે છે, છતાં જીવતાં અને મૃત્યુમાં સૌ

કાંઈ ઉપર તેની સત્તા ચાલે છે ! આ બધી વાત પેલા માણસે અને જે દિવસે કહી તે પછી બે દિવસની અંદર તે માણસ મરણ પામ્યો. ત્યાંની કાદવ કીચડની ખાઈઓની ઝેરી હવાથી તેને તાવ આવ્યો હતો અને તેની અસરે તેનો જીવ લીધો હતો. મારી પામેની ખોરાકી ખૂટવા આવી હતી અને મારી તખીયત ઉપર ખરાબ અમર થવા લાગી હતી તેથી મને એટલેથી જ પાછા ફરવાની ફરજ પડી હતી.

“ ત્યારપછી મારે માથે થું થું વીત્યું તે વિસ્તારથી કહેવાની જરૂર નથી; માત્ર એટલું જ ખસ છે કે જે હોડીમાં હું બ્રહ્મપુત્ર નદીમાં પ્રવાસ કરતો હતો તે હોડી લાગી ગઇ અને એક ખારવાએ મને માંડ માંડ બેમાન દશામાં કિનારે કાઢ્યો. હું જ્યારે પૂરા જાનમાં આવ્યો ત્યારે હું કંઠકતામાં પહોંચ્યો હતો. લાંથી હું મુંબઈ આવ્યો અને ત્યાં તારી માતાને બોલાવીને હું તથા તે રહેવા લાગ્યાં. ત્યાંજ તારો જન્મ થયો અને તારી માતાનું મરણ થયું. મેં જંગાળી તથા જાસામી બાષા શીખવાનો પ્રારંભ કરેલો, પરંતુ મારી તખીયત બગડતાં મારે તે મૂકી દેવો પડ્યો અને મુંબઈમાં રહેવાથી તખીયત વધુ બગડશે એવું લાગવાથી હું મીઠકતની વ્યવસ્થા કરીને બુનાગદમાં મારા પિતાના ઘરમાં આવીને રહ્યો. જંગાળી તથા જાસામી બાષા શીખીને ફરીથી એક વાર કામર દેશમાં જવાની અને આપણા કુળમાં પરંપરાથી ચાલી આવતી વાતની શોધખોળ ચલાવવાની મારી અભિલાષા હતી, પરંતુ નમળી તખીયતને કારણે મારી એ બેઢમરી અભિલાષા મનમાં જ રહી ગઇ.

“ પરંતુ બેટા લેખિત ! તારે માટે હજી અવિષ્ય આશાબધું છે અને આ મારો અનુભવ તથા તે સાથે આપણા વંશમાં પરંપરાથી ચાલી આવતી વાતનાં મૂળ સાધનો હું તને સોંપું છું. જ્યાં-

સુધી તું ઉમરલાયક થાય નહિ, અને આ બેદલરી વાતનું મૂળ શોધવું તે વિષે તારી મેળે નિર્ણય કરવાની શક્તિ તારામાં આવે ત્યાં- સુધી આ વસ્તુઓ તારા હાથમાં ન મૂકવી એવો જ મારો હેતુ હતો. હવે તું નિર્ણય કરી શકીશ કે આ વાત સાચી છે કે આપણી દાદીના ઘેઘા મગજમાં ઊઠેલો માત્ર તરંગ છે. હું પોતે તો માનતો નથી કે આ બેદલરી વાત કેવળ કલ્પિત હોય. હું ધારું છું કે એ વાતનું મૂળ શોધી શકાય તેમ છે. જો જીવન એમરે પ્રસરેલું છે તો એ જીવનને લાખો સમય ટકાવી રાખવાનાં સાધનો પાણી હોવાં જોઈએ. અમર જીવંતી ભોગવનારાઓની વાતો પણ આપણે સાંભળીએ છીએ. પરંતુ હું તને કોઈ રીતે વહેમાવી દેવા ઇચ્છતો નથી. તું તારી મેળે જ આ બધું વાંચીને નિર્ણય કરી લેજે. જો તારી ઇચ્છા થાય કે આ બેદની શોધખોળ ચલાવવી જ, તો તે માટેનાં સાધન-સામગ્રીનો તોટો તને ન પડે તે માટેની જોગવાઈ હું મારી પાછળ મૂકતો જઉં છું. પણ જો તને એમ જ લાગે કે આ બધું કલ્પિત છે અને તેનો કશો અર્થ નથી, તો હું તને સૂચના કરું છું કે આ આરસની તખ્તી અને તેની સાથેનાં બધાં લખાણોનો તું નાશ કરી નાંખજે અને આપણા વંશને પેઢીએ પેઢીએ મુંઝવણ ઉત્પન્ન કરવાનું આ સાધન રહેવા જ દબસ નહિ. અગણી વસ્તુઓમાં હાથ ધાલવો તેના જેવું જોખમમયું બીજું કંઈ નથી; છતાં તેમાં હાથ ધાલ્યા પછી જો માણસ સફળ થાય છે અને બેદનો પાર પામે છે તો તેના સુખનો પાર રહેતો નથી. ખેટા લલિત! આ બેમાંનો તને જે માર્ગ પસંદ પડે તે માર્ગ મદલ કરવાને હવે તું છૂટો છે, અને મારો તને આશીર્વાદ છે.”

પત્ર પૂરા થયો. તેની નીચે સહી નહોતી કે તારીખ પણ

નહોતી. લલિતે મને પૂછ્યું: “ કેમ કાકાજી! હવે તમે શું ધારો છો? આપણે બેઠમરી વાન તો જાણી ચૂક્યા. ”

મેં લલિતની જરા પરીક્ષા કરવાને કહ્યું: “ મારે વળી ધારવાનું શું છે? વીસ વરસ પહેલાં જ મેં તો જોયું હતું કે તારા આપનું મગજ ઠેકાણે નહોતું. મને આ પેરી સોંપવા તે આવ્યો ત્યારે જ હું તેનું અવ્યવસ્થિત મન જોઈ ચૂક્યો હતો, એજ સ્થિતિમાં તેણે આપઘાત પથ્ય કર્યો. મને આ અંધી તેના મગજની જ્વમણા જેવું લાગે છે. ”

બુવાન વચ્ચે બોલ્યો: “ હા, સાહેબ! મને પણ તેવું જ લાગે છે. ”

“ હીક, હવે આ આરસી તખ્તી પર શું લખ્યું છે તે તો જરા જોઈએ! ” એમ કહીને લલિતે એ તખ્તી પરના લેખનું તેના બાપે કરેલું બાપાંતર હાથમાં લીધું અને વાંચવા માંડ્યું:

‘ શાક્ય વંશના રાજકુમાર કંબલકુમારની ગૃહિણી અને નેપાળની રાજકુમારી હું અમનપૂર્ણા હવે મરણને કાંઠે બેઠી છું. મારા એકના એક પુત્ર અરિહમનને માલૂમ થાય કે હું તારા પિતા સાથે તક્ષશિલામાંથી નાસીને પૂર્વના દેશ તરફ ગઈ હતી. તારા પિતાએ બૌદ્ધ ભિક્ષુપદ ધારણ કર્યું હતું, અને તેણે તે મહાવ્રત તોડીને ખારી સાથે પ્રેમ જોડ્યો હતો. અમે પૂર્વ તરફ નાસતાં નાસતાં બ્રહ્મપુત્રા નદી પાસે પહોંચ્યા અને ત્યાંથી આગળ વધતાં મોટી પર્વતમાળા શરૂ થઈ, જ્યાંનો પ્રદેશ કામરૂપ દેશને નામે ઓળખાતો હતો. પર્વતમાળાના મોખરાના એક પર્વત બુદ્ધ ભગવાનનું જંગી મસ્તક ઠેતરી કાઢેલું હોય એવું તેનું શિખર દેખાતું હતું. ચાર દિવસ સુધી અમે

પર્વતમાળાની વચ્ચે નદીમાં હોડીમાં આગળ વધ્યા, પણ માર્ગમાં અમારી સાથેના કેટલાક માણસો ડૂબી મુવા અને કેટલાક માંદગીથી મરણ પામ્યા. કાઠવ કીચડની ખાઇઓ અને અધોર જંગલમાં થઇને જંગલી માણસો અમને કેદ કરીને આગળ લઇ ગયા. ત્યાં જગલાંનાં રોળે રોળાં હત્યાં તે આકાશને છાઇ દેતાં અને સૂર્યના પ્રકાશને પણ અટકાવતાં. દસ દિવસની મુસાફરી પછી અમે એક એવા પહાડ પાસે પહોંચ્યા કે જે પહાડને કોતરીને અનેક ગુફાઓ બનાવેલી હતી અને એની ગુફાઓથીજ આખો પહાડ પોતો કરી નાંખવામાં આવેલો હતો. ત્યાં કોઇ પુરાતન નગરનાં ખંડેરો અમારા જોવામાં આવ્યાં. ત્યાંની ગુફાઓ એવી ઉંડી હતી કે જોને ખીજે છેડો કોઇને હાથ લાગતોજ નહિ. એ જંગલી લોકો અમને તેમની મહારાણી પાસે લઇ ગયા. એ રાણી કાંઇ જોગણી છે કિવા જમરી જદ્દગરણી છે. તે બંધી વસ્તુઓનું જ્ઞાન ધરાવે છે. તેની સુંદરતા અપ્સરા જેવી અનુપમ છે અને જીંદગી કે જીવાની તેને વશ થઇને રહેલી છે, એટલે તે સદા “અમર અપ્સરા” છે. તેના જંગલી સેવકો અજણ્યા માણસોને માથે તપાવેલા માટીના ઘડા મૂકે છે અને તેમને મારી નાંખે છે. આ કામર દેશની અમર અપ્સરાની પ્રેમબીની આંખો તારા પિતા કંબલકુમાર ઉપર પડી. તે અપ્સરાએ મને મારી નાંખી જ હોન અને તારા પિતાને પોતાના સ્વામી તરીકે રાખી લીધો હોત, પરંતુ તારા પિતાનો મારી પર અજાગ પ્રેમ હતો, તે અમર અપ્સરાથી ખેંચીતો હતો, તેથી તે એ અપ્સરાની ઇચ્છાને વશ થયો નહિ. પછી અત્યંત બચકર માર્ગે થઇને પોતાની જદ્દઈ શક્તિ વડે તે અમને એક ઉંડા કોતર પાસે લઇ ગઇ. એ કોતરમાં એક વૃદ્ધ શીલસુદ્ધ મરણ પામેલો પડ્યો હતો. એ કોતરમાં જીંદગીને અમર કરનારો અમિ અખંડ સળખા કરતો

હતો તે તેણે અમને બતાવ્યો. તે અગ્નિ મેષના જેવો ભયંકર ગમકાદ કરતો હતો અને આમ-તેમ નાચતો કરતો હતો. અપ્સરા તેની વચ્ચે જમને ઉભી અને એ અગ્નિમાં રનાન કરીને બહાર નીકળી, તે પહેલાં કરતાં પણ તે વધારે સુંદર દેખાવા લાગી અને તેને જરા પણ ધન્ય થવા પામી નહોતી. પછી તે અમર અપ્સરાએ તારા પિતાને કહ્યું: તું તારી સ્ત્રીને મારી નાંખ અને મને પરણ, તો હું તને અમર બનાવી દઉં. હું તારી સ્ત્રીને મારી નાંખી શકતી નથી, કારણ કે તેનામાં દીન્ય શક્તિ છે અને તેને મારી નાંખવાનો મને અધિકાર નથી.” પરંતુ તારા પિતાએ મારી પંના અથાગ પ્રેમને લીધે મને મારી નાંખવાની ખુદશી ના કહી, અને પોતે અમર અપ્સરાની સુંદરતાથી રખેને લોભાઇ ન જાય તેટલા માટે પોતાની આંખોને પોતાના હાથ વડે ઢાંકી દીધી. આથી અમર અપ્સરા તેની ઉપર બહુ ગુસ્સે થઇ અને તેણે મારા પતિને મારી નાંખ્યો. છતાં અપ્સરાએ તેની પાછળ ખૂબ વિદ્વાપ કર્યો અને તેના મુઠાને તે ત્યાંથી ઉઠાવી મઠ. તેણે મને તો મારી નાંખી નહિ, પરંતુ તેણે મને પાછી પેલા જુહના મસ્તકના ચિખરવાળા પર્વત પાસે પાછી પહોંચાડી. ત્યાં આમળથી નદી વાટે હું હોડીમાં બેસીને છટકી અને રખડતી રજબતી માંડ માંડ હાંદમાં પહોંચી. ત્યાં, બેટા અરિદ્ધમન, તું જન્મ પામ્યો. હવે તને મારી આશા છે કે તું આ અમર અપ્સરાને શોધી કાઢજે. તેના અમર જીવનના રહસ્યને જાણી લેજે અને તારા પિતાનું વેર વાળવા માટે તેના ધાત કરજે; જો આ કામ કરતાં તને ખડીક જાણે કે તારાથી એ કામ ન બને, તો આ વાતનો હવાલો તું તારા દીકરાને આપજે અને વંશપરંપરા એક બીજાને હવાલો આપવાનું કરાવજે, પરંતુ કોઈ રીતે અને કોઈ પણ સમયે તારા જ વંશજથી

અમર અક્ષર ઉપરનું કંબલકુમારના ધાતનું વેર તો વળવું જોઈએ જ ! ત્યાંસુધી તારા વંશમા એવો વીર ન પાકે ત્યાંસુધી આ વારસો જળવાઈ રહેવો જોઈએ. જે આ વારસો છે તેણે આ આરસની તખ્તીમાં પોતાની સદી મૂકી જતી કે જેથી તેનો વારસ પોતાનાં પૂર્વજોનાં નામ ઠેઠ કંબલકુમારના નામસુધી જાયી શકે. આ બધી વાત જે પ્રમાણે બની છે તે પ્રમાણે જ મેં લખી છે. તેમાંની કોઈ વાત ખોટી નથી કે તેમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. ”

હું કશું બોલ્યો નહિ. પહેલાં હું એવું માનતો હતો કે વિનયે આ બધી વાત પોતાના અવ્યવસ્થિત ચિત્તમાંથી ઉપજતી કાઢી દશે, જોકે આખી વાત તદ્દન કલ્પિત હોય એવું તો મને લાગતું નહોતું. વાત એવી વિચક્ષણા અકોડાબંધ હતી કે તે તદ્દન જોડી કાઢેલી લાગતી જ નહોતી. મારા મનની શંકાઓ ઘમાવવાને મેં આરસની તખ્તી હાથમાં લીધી અને તે ઉપરનું પ્રાચીન લિપિનું લખાણ તો વાંચી શકાયું નહિ, પરંતુ તેથી ઓછી પ્રાચીન લિપિના અક્ષરો હું ઉકેલી શક્યો. પંદરમી અને સોળમી સદીના અક્ષરોમાં વિજયવર્મા, અજયવર્મા, સિંહવર્મા નામો મેં વાંચ્યાં. તેની પછી વીર-મહેવ, કદલણદેવ, ક્ષેમદેવ, નામો હતાં. વચ્ચે કાંઈ વર્ષના માળા પછી રણમલ્લ, પરાગમલ્લ, ચંડમલ્લ, સાંમલ્લ નામો જોવામાં આવ્યાં. છેવટે વિનયના પિતા હુરિસિંગનું અને વિનયનું પોતાનું નામ હતું. આ બધાં નામો ઉપરથી હું માત્ર એટલું સમજ્યો કે આ વંશના પુરો ક્યોટક અને માળવામાં લખને ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડ તરફ ઉતર્યા હોવા જોઈએ. કેટલાકમાં વિક્રમ સંવતનો આંકડો જોવામાં આવતો હતો અને કેટલાકમાં સિંહ સંવત (સિદ્ધરાજનો સંવત) જોવામાં આવતો હતો. આ બધા ઉપરથી એટલું

તો મારા મનમાં સિદ્ધ થયું કે આ આરસની તખતી પરનો ભેખ અરેખર પ્રાચીન હતો.

તખતી વાંચી રહ્યા પછી હું બોલ્યો: “કેમ બેટા લલિત! બોલ, હવે તારો શો અભિપ્રાય છે? હું તો મારો અભિપ્રાય આંધી ચૂક્યો છું.”

લલિતે પૂછ્યું: “તમારો અભિપ્રાય શો છે તે એક વાર કહો.”

“મારો અભિપ્રાય એ છે કે—આ તખતી અસલ અને સાચી સાચી છે, અને બે હજાર વર્ષથી તે તારા વંશમાં ઉતરી આવેલી છે, તે ઉપરના અક્ષરો ઉપરથી જ તેની સત્યતા પુરવાર થાય છે, પછી બન્ને તેમાંની વાત આ જમાનામાં માની શકાય તેવી ન લેખાય. તારા આદિ પુરુષ કંઈકુમાર શાક્ય વંશના હતા અને તેમની સ્ત્રી નેપાલના રાજવંશની હતી, તેણે પોતે આ તખતી ઉપરનો શિલાલેખ પહેલાં કાતરાવેલો તે વિષે મને જરા પણ શંકા નથી. પોતા ઉપર જે દુઃખ પડેલું અને પોતાના સ્વામીનું પેલી કામરદેશની અમર અપ્સરાએ મોત નીપજવેલું તેથી ગુસ્સે થઈને તેણે તેનું વેર વાળવાની આ આજ્ઞા પોતાના વંશજોને કરેલી તે વિષે પણ મને સંશય નથી.”

લલિતે પૂછ્યું: “અને મારા પિતાએ પણ પેલો શુદ્ધ ભગવાનના માલાવાળો પર્વત જોએલો, તેનું કેમ?”

“એ પણ કદાચ હશે. બહુ વાર પર્વતના ખડકોના એવા વિશ્લેષણ આકારો બની ગએલા જોવામાં આવે છે, અને કામરદેશમાં પર્વતની ઝુહાઓ, કાદવની ખાઇઓ કે વેરાન જંગલો હોય એ પણ નહિ બનવાજોગ નથી. એ દેશમાં કામરદેશની ભાષા—જંગલી

આસામી બાપા બોલાતી પશુ હશે. છતાં, લલિત ! હું એટલું પશુ
કહું છું કે તારા પિતાએ આ પત્ર લખ્યો, તે વખતે તેનું મગજ
બરાબર ઠેકાણે હોય એમ અને લાગતું નથી. તેને ઘણી મુશ્કેલીઓ
અનુભવવી પડી હતી એટલે તેના મગજ ઉપર આ બાબતની બમ-
ણાએ અસર કરી હોય એમ અને લાગે છે. મને આ એકંદરે વાત
તો હસવા જેવી લાગે છે. એક મનુષ્ય અમર રહી શકે છે એવી
યોગની શીલસુશીની વાતો મેં વાંચી છે છતાં એ વાત વહેવારમાં
બરાબર બનતી હોય એ મને ખરું લાગતું નથી. બ્યાં
સુધી હું મારી નજરે એવું જોઈ નહિ ત્યાંસુધી તે માની લેવાની
હું સાહ ના પાડું છું. કામરદેશમાં કોઈ એવી રાણી હોય કે જે અમર
અપ્સરાજ હોય અને જે કદાપિ મરતીજ ન હોય, તેની સુંદરતા અને
જીવન હમેશાં ટકી રહેતુંજ હોય એ વાત શું માનવા જેવી છે ?
નહિ, નહિ, લલિત ! એ તો કેવળ મગજની જમણા છે । કેમ, જી-
વાન ! તું શું ધારે છે ?”

જીવાન બોલ્યો: “મને પશુ એ બધું જૂઠું-જૂઠું લાગે છે !
લલિતે આવી વાત ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈતુંજ નથી.”

લલિત ધ્યાનત્વે રવરે બોલ્યો: “તમે બેઠે કહો છો, તે કદાચ
ખરું હોય, તોપણ મેં તો મારા મનથી નિશ્ચય કર્યો છે કે આ
બધું જાતે જોવું અને ખાત્રી કરવી, અને કાકાશ્રી ! આપ જો મારી
સાથે નહિ આવો તો હું એકલો જમણ.”

મેં લલિત તરફ નજર કરી, તો તે પોતાના સાચેસાચા મન-
થીજ બોલતો હોય એવું મને લાગ્યું. લલિતને આ સાહસ કરવાને
એકલો જવા દેવા હું ઇચ્છતોજ નહોતો. હું પરપો નહોતો કે મારે
કોઈ બાળ-મચ્છાં નહોતાં. લલિત ઉપરજ મારો પૂરો પ્રેમ ટોળા-

અમો હતો. પછી હું તેને છોડીને એકબો મારા મકાનમાં બેસી રહીને શું કરું? લલિત ફરીથી બોલ્યો; “હા, કાકાશ્રી! હું તો ત્યાં જવાનાજ. ત્યાં જાંદગીને અમર કરનાર અમિતો નાય હું નહિ જોઉં તો આશ્ચર્ય, પણ ત્યાંની સૃષ્ટિસુંદરતા જોવાની કે શિકાર બેસવાની મોજ તો મળશે ને ! ”

“હા, હા, એ વાત ખરી હોં, લલિત ! શિકારની મોજ તો ત્યાં મળશે અને કામરૂઢેશની કામચુમારી આંખો ઢેરી હોય છે, પુરૂષો તેમના ગુલામ બનીને ઢેરી રીતે રહે છે, તે બધું ત્યાં જોવાનું પણ મળશે. હવે તો હું તારી સાથેજ આવવાનો.” મેં કહ્યું.

“પણ કાકાશ્રી ! એ મુસાફરી માટે પૈસા સારી પેઠે જોઈશે, તેનું શું કરીશું ? ”

“પૈસાની તારે ચિંતા કરવાની નથી. તારી મીલકતના વ્યાજની સારી રકમ એકઠી થએલી છે અને મારા બાગની આવકમાંથી પણ પુષ્કળ ખચત થએલી છે, એટલે પૈસા સંભળી કશી મુશ્કેલી પડવાની નથી. પણ જીવાન ! બોલ, તું બમારી સાથે આવીશ કે અહીં રહીશ ? ”

જીવાન બોલ્યો : “તમે બેઠા જાઓ અને હું અહીં રહીને શું કરું ? વળી આપની સાથે આકર-રસોઇયા જેવું માણસ પણ જોઈએને ? વીસ વરસથી આપની સાથે રહ્યો છું તો હું મુસાફરીમાં આપનાથી જુદો નહિ પડું.”

“એ પણ ઠીક છે.” હું બોલ્યો : “આમો ત્યારે હવે બધું નહીં થઈ ચુક્યું છે, પરંતુ આ તખતીની કે આ એમર અપ્સરાની વિચિત્ર વાત તમે કોઈને કહેશો નહિ, નહિતો પાછળ લોકો આપણને

મૂખાં કહેશે અને વળી આપણને મરી ગએલાજ માની લઇને આ-
પણી મીલકત રાજ્યમાં દાખલ થઇ જતાં વાર નહિ લાગે!"

તે દિવસથી અમે મુસાફરી માટેની બધી તૈયારીઓ કરવા માંડી
અને ત્યારપછી બરાબર ત્રણ મહિને અમે જીનામઠથી ઉપડીને મુંબઈ
ગયા, ત્યાંથી કલકત્તા ગયા અને ત્યાંથી અમે પૂર્વ તરફનો પ્રવાસ
કરતાં બ્રહ્મપુત્રા નદીમાં નાવમાં બેસી કામરૂદેશ તરફ આગળ
વધવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૪ થું.

મોતના ડાચામાં.

બ્રહ્મપુત્રા નદીનાં ઉંડાં તથા વેગવાળાં જળમાં અમારાં નાવ
ચાલી રહ્યાં. ધીરો ધીરો પવન મુખ્ય નાવના સદમમાં ભરાતો હતો અને
પ્રુનમના ચઢના અજવાળામાં અમે આગળ વધ્યે જતા હતા. અમારો
નાવિક મહમદ એક મુસલમાન હતો અને અમારી સાથે તે માયાથી
વર્તતો હતો. રસ્તામાં જતાં તે અમને કાંઇ કાંઈ વાતો કરીને આનંદ
આપતો હતો. તેની જાંબાળી બાષા અમે જેવી તેવી સમજતા હતા અને
અમારો બાષા તે પણ તુટક-તુટક સમજતો હતો અને અમારું કામ એ
રીતે ચાલતું હતું. નદીના બેડે કિનારા કોઇ વાર દેખાતા અને કોઇ
વાર ચંદ્રની આડે વાદળું આડું આવતું ત્યારે જાણે અમે મધ્ય સ-
મુદ્રમાં નાવ ચલાવી રહ્યા હોઇએ એમ લાગતું. રાત્રિ શાન્ત હતી અને
માત્ર જળના પ્રવાહનો કે હલેસાનો ધીમો અવાજ જ માત્ર સંભ-
ળાતો હતો. જ્યાં મવરાત થવા આવી, ત્યાં અમારે કાને કહ્યાનો

ધીમે મડમડાટ સાંભળવામાં આવ્યો. વાદળનો ગમડાટ તો તે નહોતો, એટલે તે સાંભળીને હું જરા ચમક્યો. મહમદ બોલ્યોઃ “એ તો સિંહ ગાળે છે !”

અમે જરા આડે પડ્યો થયા હતા તે દવે બેઠા થયા અને સિંહની ગર્જના સાંભળવા લાગ્યા. થોડું આગળ વધતાં તો સિંહની એવી ભયાનક ગર્જના સાંભળામ કે કાચા-પોચા માણસનો જીવ જ હી જાય !

હું બોલ્યોઃ “મહમદ કહે છે કે આવતી કાલે દસ વાગતાં આપણે બુધ્ધ ભગવાનના મસ્તકવાળા પર્વત પાસે જઈ પહોંચીશું અને ત્યાં આપણને પુષ્કળ શિકાર મળશે.”

લલિત બોલ્યોઃ “અને વળી ખંડેર થઈ ગયેલા શહેરની અને જાંઘીને અમર કરનારા અમિની પણ શોધ કરીશું, કેમ ખરું કે નહિ ?”

મેં કહ્યુંઃ “આજ બપોરે તું મહમદ સાથે કાંઈક વાતો કરતો હતો. તે આ પ્રદેશમાં ફર્યો હોય એમ લાગે છે અને એક વાર એ મસ્તકવાળા પર્વત પાસે પણ તે ગયો હોય એમ કહેતો હતો. તો તેણે તને કાંઈ ખીજ વાતો કહી છે ? કોઈ નમરનાં ખંડેરોની કે ગુફાઓની વાતો તેણે તને કહી છે.”

“ના, ના.” લલિત બોલ્યોઃ “તે તો કહે છે કે આ બુધ્ધ પ્રદેશમાં કાદવ-કીચડની ખાઈઓ બહુ છે અને સાપ તથા જંગલી જાતવરો પણ પુષ્કળ રહે છે, એટલે માણસની વસતી અહીં નથી. નદીનાં પાણી એમર પથરાતાં હશે એટલે પર્વતોની ખીણોમાં કાદવ-કીચડ હોય એ તો સાધારણ વાત છે.”

“જરાજર છે, જ્યાં કાદવ-કીચડ હોય ત્યાં તાવનાં જંતુ પણ

હોય જ, એટલે માણસો અહીં શું મરવા માટે રહે ? જોયું, આવા કોડો પણ ત્યાં જવા આનાકાતી કરે છે, એટલે હું ધારૂં છું કે આપણી માથે આવવાની તો કોઈ દા નહિ પાડે. ને આપણને ગાંડા લેખે છે અને હું પણ માનું છું કે આપણે ગાંડાજ છીએ. આપણે ફરી પાછા કાઠિયાવાડમાં પહોંચીએ તો આપણે પૂરા લગ્નશાળી લેખા-મથું. મને મારે માટે તો કશો ચિંતા થતી નથી, પણ તારે માટે અને જીવન માટે બહુ લાગણી થાય છે. મને તો લાગે છે કે આપણે ઢંગધડા વગરનું સાદસ માથે ઉઠાવ્યું છે.”

“હાક છે, જોષ લેવાશે, હુરપાળ કાકા !” લલિત બોલ્યો; “એક વાર મારે બધી વાતની ખત્રી કરી લેતી છે, પછી જે થવાનું હોય તે થાય !”

પણ એટલામાં પવન બદલાતો લાગ્યો અને આકાશમાં વાદળો ચડી આવ્યાં. લલિતે મદમદ પાસે જઈને પૂછ્યું કે વાવાઝોડું થશે કે શું ? મદમદે કશું કે વાવાઝોડું આવે છે ખરું પણ તે ધણું કરીને નદીની બાજુએ થઈને ચાલ્યું જશે.

એટલામાં જીવન મારી પાસે આવ્યો અને બોલ્યો : “સાહેબ ! રાતનો વખત છે ને આ બાજુના કોઈ જંગલી માણસો આપણી બીજ હોડીનું દોરડું કાપીને નાસી જશે તો ? બધી ખોરાકીને સર-સામાન તેમાં ભર્યો છે એટલે જો આપણે તે ખોષ બેસીશું તો આપણા બાર વાગી જશે.”

જીવન જે બીજ હોડીની વાત કરતો હતો તે હોડી અમારા મુખ્ય નાવની સાથે દોરડાથી બાંધી હતી. તે ધણી મજબૂત અને બધી સમઘડવાળી હોડી હતી. તેને સદ ચડાવવાની પણ જોડાવણ હતી.

અમે તે કલકતામાંથી ખાસ અમારે માટેજ ખરીદી હતી અને તે સરસામાન તથા ખોરાકીયી બરચક હતી. તેમાં એવી મજબૂત પેટીઓ જડેલી હતી કે પાણીનાં મોખાં ઉછળીને પાણી અંદર પડે તો પણ કશી ખોરાકી ભીંજાય નહિ. જીવાનની વાત ખરી હતી કે જો કોઈ ચાંચીયો પાછળથી આવીને હોડીનું દોરકું કાપી નાંખે તો અમે મુશ્કેલીમાં આવી પડીએ. મેં તેને કહ્યું: “ તું ખઈ કહે છે. જો કે અહીં કોઈ માણસ દેખાતું નથી, તોપણ સાવચેત રહ્યા બધા; માટે તું તે હોડીમાં જમને બેસ એટલે તે બાજતની ચિંતા ટળે. ”

અમે હોડીના દોરડાને જરા ખેંચ્યું એટલે તે નજીક આવી કે તુરંત જીવાન તેમાં કુદી પડ્યો અને એક કામળો ઓઢીને સુતો. હું અને લલિત વાતો કરતા નાવમાં બેસી રહ્યા. મદમદ નાવ ચલાવે જતો હતો. ચાંદની એવી ખીલી હતી કે અમને સૂવાનું મન થતું નહોતું. પરંતુ કેટલીક વારે પવનની ઠંડી લહેરથી અમે ઝાઝાં ખાવા લાગ્યા.

પરંતુ બહુ વખત નહિ થયો હોય એટલામાં પવન સુસવાટા બંધ વાવા લાગ્યો અને પાણીનું મોજું ઉછળીને તેની છાંટ મારા મોંપર લાગી ! સડ ઉતારવાનો વખત મળે તે પહેલાં તો પવનના જોરથી તે ફાટી ગયો અને તેનાં ચીંથરાં ઉડવા લાગ્યાં ! હું પવનમાં ઉડી જમજ એવી બહીક લાગવાથી મેં એક દોરકું મજબૂત પકડી રાખ્યું. એટલામાં તો પવનના એક ખીજ સપાટાની સાથે અમારી પાછળની હોડી એટલા જોરથી ઉંચી ઉછળી કે મણે પાછા પછડા-ઇને હથથાં તેના ભુક્કા ઉડી-જશે ! આકાશમાં વાદળાં ચડી આવ્યાં હતાં પણ ચંદ્રના ઝાંખા પ્રકાશમાં મોં સૂતે તેટલું દેખાતું હતું.

અમે ખરેખર તોફાનમાં સપડાયા હતા અને મોળાં ઉંચાં ઉંચાં ઉછળતાં હતાં. સુકાન પરની કેટલીએ ચીજો પાણી સાથે ધસડાઈ જતી હતી અને અમારે અમારો શ્રવ બચાવવાનો હતો એટલે એ ચીજોની ખચર લેવાની પણ અમને પ્રસન્ન નહોતી. ત્યાં તો અમારું નાવ તુટ્યું અને અંદર પાણી ધસવા લાગ્યું ! પાછગથી જીવવાને ખૂબ મારી. “હોડીમાં ચાડ્યા આવો, હોડીમાં !” આ બાજુએ અમારા નાવમાં પાણી ભરાતુંજ જતું હતું.

હું એકદમ પાણીમાં ફૂટી પડ્યો અને તેજ શણે હોડીનું સુકાન મારા હાથમાં આવી ગયું. હોડી જોરથી ઉછળતી હતી અને સુકાન મારા હાથમાંથી છટકી જવાનો ભય હતો. પણ જીવવાને મને મદદ કરવામાં વિચલ્ય ન કર્યો. તેણે મારો હાથ પકડીને મને અંદર ખેંચી લીધો. મારી પાછગ મદમદ પણ પાણીમાં ફૂટી પડીને હોડી પર આવ્યો. એટલામાં તો નાવ ડૂબ્યું અને મદમદે સમયસૂચકતા વાપરીને પોતાની બેડમાં ખોસેલી કટાર કાઢીને દોરડું કાપી નાંખ્યું. આથી અમારી હોડી ડૂગતી બચી.

“પણ લલિત ક્યાં ?” હવે હું ચીસ પાડી ઉઠ્યો. “મારો લલિત ક્યાં ?”

“લલિતભાઈ તો ગયા !” જીવવાને જોઈએ. તોફાનમાં કાન પડ્યું મંમજાતું નહોતું, છતાં જીવવાનના એ શબ્દો મારા કાન સાથે અથડાતાં જ હું દુઃખથી ઘેઝા સરખો બની ગયો. હું હોડીમાં ચીસો નાંખવા લાગ્યો, પછાડો ખાવા લાગ્યો, પણ લલિત વહાણની સાથેજ ખરેખર ડૂબી ગયો હતો ! હું રૂઢન કરવા લાગ્યો : “ઓ પ્રભુ ! તેને બદલે તે મને કુખાવી દીધો નહિ ? તેની સાથે ડૂબી મૂઓ હોત તો કેતું સાઈં થાત !”

પણ એટલામાં એક મે.જી. આવ્યું. જીવાન ખૂબ મારી ઉઠ્યોઃ
 “સાવધ થાઓ ! મે.જી. આવે છે !” મારા મનમાં થયું કે એ
 મે.જી.માં હું ધસડાઈ જઈ તો સારું; એ ખીજા મે.જી.ની કાચંડર
 પછાડ હું સાવધાનતાથી જોઈ રહ્યો. અંદર વાદળામાં છવાઈ ગયો હતો
 તોપણ ઝાંખા અજવાળામાં હું મે.જી.ના પાણીના ચળકાટને જોઈ
 શકતો હતો. મે.જી. ઉપર કાંઈ કાળો પદાર્થ ઉછળ્યો. મેં ધાર્યું કે
 પેલા ડૂબી ગયેલા નાવના લોકડાનો એકાદ ટુકડો તે હશે. એ
 મે.જી. ઉછળતું અમારી હોઠીપર આવ્યું અને હોઠીમાં પુષ્કળ પાણી
 પડ્યું. પરંતુ સહલાએ હોડી એવી તો સરસ બનાવી હતી કે તે
 ડૂબી નહિ અને પાણી ભરાયા છતાં તેમાંની અમારી સંસામાનની
 પેટીઓમાં પાણી પેસી શક્યું નહિ. તે વખતે મહમદ અને જીવાન
 હોઠીમાંનું પાણી બહાર કાઢી નાંખવામાં મચ્યા, પરંતુ મે.જી.ના
 ઉછાળા સાથે હોઠી ઉપર ધસી આવેલા પેલા કાળો પદાર્થ મેં
 મજબૂત હાથે પકડી રાખ્યો ! મે.જી. પસાર થઈ ગયું, અને મને
 માલૂમ પડ્યું કે એ કાળો પદાર્થ પાટીયાનો કકડો નહોતો પણ તે
 તો માથુમ હતું—અને ખરેખર તે મારો લલિતજ હતો !! તે મૂએત્રો
 છે કે જીવતો તે હું જાણતો નહોતો પણ ખરેખર તે લલિતજ હતો !

જીવાન અને મહમદ “પાણી કાઢો”ની ખૂબો મારતા પાણી
 કાઢવામાંજ મચ્યા હતા. મેં લલિતને હોઠીમાં લીધો. જેમ જેમ
 પાણી કાઢી નાંખવામાં આવતું હતું તેમ તેમ નવું પાણી ભરાતું
 જતું હતું. અમે પાણીથી તરમેળ થઈ ગયા, પરંતુ હોઠી વારે તોફાન
 પસાર થઈ ગયું અને અમારું નાવ ડૂબ્યું પણ હોઠી બચી ગઈ.

મેં મહમદને હવે સુકાન ઉપર બેસવા કહ્યું અને તેની સાથે
 મેં તથા જીવાને પણ હલેસાં મારવા માંડ્યાં. ધીમે ધીમે વાદળાં

અસી ગયાં અને ચંદ્રનું ફરીથી દર્શન થયું, પરંતુ પાણીના અફળાટ-
અમારે કાને વધુ ને વધુ પડવા લાગ્યો. મને લાગ્યું કે ફરી પાછા આજે
તોફાનમાં સપડાઈશું કે શું? પણ ના, આ વખતે અમે ખડકોની
જુલજુલામણીમાં સપડાયા. વડેનાં પાણી ખડકો સાથે પછડાઈને
અવાજ કરી રથાં દતાં. ખડકોની સથે અમારી હોડીને અફળાતી
બચતી અને વળી તે રાતને વખતે એ કામ સહેલું નહોતું. પરંતુ
ચતુર મદમદે એ કામ બરાબર બજાવ્યું. ખડકોની ગુંચવણીમાં
અમે બહુ વખત આગળ વધ્યાં એટલે રાત પૂરી થતા આવી હોય
એમ લાગ્યું કારણકે આકાશમાંના ચંદ્ર ખાખરાના પાનની પેઠે
શીકો પડેલો જણાતો હતો. અમે ખડકોની ગુંચવણીમાંથી નીકળ્યા,
ત્યારે હાલિની શી સ્થિતિ છે તે જોવાનું મારા ધ્યાનમાં આવ્યું.
મને માલૂમ પડ્યું કે તે મૂંઝો નહોતો, પરંતુ બીનાં કપડાંમાં લપ-
લસાટ ઉધેલો હતો. તેનાં કપડાં બીનાં હોવાથી તે માંદો પડે એ
સંભવિત હતું, પરંતુ એક પેટીમાંથી સુકો લાખજો કારીને જીરાને
તેને એઠાડ્યો અને વળી બહુ ટાઢ નહોતી એટલે તેની માંદગી માટે
ચીંતા રાખવાનું મને કશું કારણ રહ્યું નહિ. થોડી વારમાં તે શીકો
પડેલો ચંદ્ર પણ આકાશમાં ફૂલ્યો અને સૂરજની કોરબીનું પૂર્વ
દિશામાં દર્શન થયું. રાત્રિનો અંધકાર ગયો અને દિવસનો પ્રકાશ
આગ્યો. અમો બહુ આનંદ થયો. વિશાળ બ્રહ્મપુત્રા નદીની મધ્યમાં
અમારી હોડી ચાલી રહી હતી. સોનેરી તડકો અગારાં બીનાં કપડાંને
સૂકરી ગયો હતો. કિનારાપર પર્વતોની હારની હાર લાગી રહેલી
હતી. અહો ! પ્રભુ ! તેં અમને આ પર્વતાવલિનું દર્શન કરવા શ્રવતા
રાખ્યા તે તારો કેવો ઉપકાર !

પ્રકરણ ૫ મું.

શુદ્ધ મસ્તક.

સૂર્ય આકાશમાં ચડવા લાગ્યો અને અમારી હોડી ધીરે ધીરે આગળ વધવા લાગી. અમારાં કપડાં સુકાઈ ગયાં અને હું સૂર્યને જોતો તથા ધીરે ગરમ પવનની લહેર જોતો બેઠો. એટલામાં એક પર્વતનું એક વિચિત્ર શિખર ચારી નજરે પડ્યું! એ શિખર મનુષ્યના મસ્તકના જેવી આકૃતિ ધરાવતું હતું અને આખું કાળા પત્થરનું જ હતું! પવન અને વરસાદથી ધસાઈ ધસાઈને એ શિખર એવી આકૃતિનું બની ગયું હતું કે જૂના વખતના લોકોએ તેને કોઈની તેવું બનાવ્યું હતું તેની કશી સમજ મને પડી નહિ. શુદ્ધ જાત્રાના જેવા શાન્ત ભાવ એ મસ્તકનો હતો, પરંતુ કેવળ કાળા પત્થરનું એ જંગી મસ્તક હોવાથી તે વસ્તુના ખીલામણું જ લાગતું હતું. એ મસ્તકની ટોચ પર ધાસ અને વેદા ઉગી નૌકજેદા હતા, તેથી મસ્તક પર ઉગેલા વાળનો દેખાવ થઈ રહેલો હતો અને આસપાસમાં ક્યાંય આટલું ઉંચું ખીજું કાંઈ શિખર દેખાતું નહિ હોવાથી જાણે કે એ મસ્તક સૌથી ઉંચું રહીને ચારે દિશાએ નજર કરી રહ્યું ન હોય એવો વિચિત્ર દેખાવ લાગતો હતો. જેમ જેમ હું તે મસ્તકને વધારે ને વધારે જોવા લાગ્યો, તેમ તેમ મને લાગ્યું કે આ મસ્તક કેવળ કુદરતી રીતે તો નહિ જ બન્યું હોય, પરંતુ તેનો આકાર કાંઈક અંશે મનુષ્યના મસ્તકને મળતો હતો, અને પછી તેને શુદ્ધના મસ્તકનો પૂરો આકાર આપવાને મનુષ્યોએ થોડાની કારીગરીના કેટલોક ઉપયોગ કર્યો હતો. એ જમે તેમ હોય પણ એ હજાર વર્ષ પૂર્વે હાલિતની ઘડીએ પેલી આરસની લખ્તીમાં

શુદ્ધતા મસ્તક વિગેતી જે વાત લખી હતી અને લલિતના આપ જિનયે ત્યાંસુધી પહોંચીને એ શુદ્ધતા મસ્તકવાળું પર્વતનું શેષર નેત્રું હતું એવું જે તેણે લલિત ઉપરના પોતાના પત્રમાં લખ્યું હતું, તે વાત ખરી હતી અને એ લખર વર્ષથી એ મસ્તક ત્યાં ઉભું રહેતું હોતું જોઈએ તે વિશે કાંઈ શંકા રહે તેમ નહોતું. તેની પાસે જઈને જરા ખારીકાથી તેનું અવશેષન કરવાની મને ઠરેલા થઈ પરંતુ એ કામ મુશ્કેલ હતું. જળવાટે ત્યાં જતાં માર્ગમાં બહુ ગુચ્છજન્યભરેલા અને અણીદાર ખડકો આવે તેમ હતું અને જમીન માર્ગે ત્યાં જતાંએ કાંઈ ગુફાઓ અને લપસી જવાય તેવા ખડકો ઓળંગવા પડે તેમ હતું. વળી એ મસ્તકનું નિરીક્ષણ કરવામાં વખત મળવા કરતાં વધારે અગત્યનું બીજું કામ અમારે કરવાનું હતું એટલે મેં તેની બહુ નજીક જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો. માત્ર મેં તે તરફ જુવાનનું ધ્યાન દોર્યું અને કહ્યું: “જુવાન! પછે પેસો થયે તો જો!”

જુવાન તે જોઈને નવાન પામ્યો અને બોલ્યો: “ઓરો! આ તો શુદ્ધ ભગવાન પર્વત પર ચડીને તપસ્થા કરી રહ્યા હોય તેમ બોલે લાગે છે! ઓ ભગવાન! તમે બહુ તપસ્થા કરી, હવે હંફા ઉતરો, નહિતો તમારું શરીર સુકાઈ જશે!!”

જુવાનના શબ્દો સાંભળતાં મને હસતું આગ્યું અને મારા હસવાનો અવાજ સાંભળીને લલિત જમી ઉઠ્યો. તે આગસ મરડતો બોલ્યો: “અરર! મારું બહુ શરીર જકડાઈ ગયું છે, ઠાકા! આપણું નાવ ક્યાં?”

“નાવ તો મધ્ય બહાપુતના તળાવે! જકડાઈ ગયો પણ જીવનો રહ્યો એટલો તું ભાગ્યશાળી, બેટા!” મેં લલિતને કહ્યું:

“તું તો પાણીમાં ડૂબી મરેા દતો, પરન્તુ આ બુદ્ધ ભગવાનની જ કૃપા હશે કે જેથી તું જીવતો રહ્યો !”

લલિત આ સાંજગીને આશ્ચર્ય પામ્યો અને તેણે બુદ્ધના મસ્તકવાળા પર્વત તરફ તુરત નજર કરી. તેણે કારમો ઉદ્દમાર કાઢ્યો: “ઝોહો ! આ તો પેલું બુદ્ધનું મસ્તક જ, હરપાળ કાકા !”

“હા, સાચી વાત !” મેં કહ્યું.

“ત્યારે તો તખ્તીમાંની અને મારા પિતાના પત્રમાંની બધી-એ વાત સાચી જ.” તે બોલ્યો.

મેં જણાવ્યું: “એમ કેમ કહી શકાય ? આ મસ્તકવાળું શિખર છે એ વાત ખરી. તારા બાપે આ રચણ જોયું હતું, પરન્તુ એ ઉપરથી બધી વાત સાચી કેમ મનાય ? તખ્તીમાં લખ્યું છે તેજ મસ્તક આ હશે તેની ખાત્રી શી ?” મેં માત્ર એટલા હેતુથી જ દલીલો કરી કે જેથી લલિત ઉતાવળો થઈને તખ્તીમાંની બધી વાતો એકદમ માની લે નહિ અને શોધખોળ ચલાવવાને તેના હિત્તાદ મંદ પડી જાય નહિ.

તે સ્મિત કરીને મારી સામે જોતો બોલ્યો: “કાકા ! તમે જખરા લામો છો. હવે જે જીવતા રહીશું તો આપણે જોઈશું કે કામરૂ દેશની અમર અપ્સરાની વાત પણ સાચી છે કે નહિ ! પણ મને જરા કાશી પાઓ, ચરદીથી માઈ માથું ચડ્યું છે.

“કાશી અત્યારે નહિ બને; જરા પ્રાક્ષાસવ લે એટલે સરદી હઠી જશે.” મેં કહ્યું અને જીવાને તુરત તેને એક વાડકીમાં પ્રાક્ષાસવ કાઢી આપ્યો તે તેણે પીધો તેથી તેને કાંધક કળ વળી.

બુદ્ધના મસ્તકવાળા પર્વત સુધી અમે પહોંચ્યા એટલે હવે અમારે ઉતરવાનું રચણ આવી પહોંચ્યું હતું, પરન્તુ ઉતરવા માટે

જોઈએ તેની જગ્યા અમારી નજરે પડી નહિ. કાંઠા સુધી હોડીને સહેલાઈથી લઈ જઈ શકાય અને સારી ખુશ્કી જમીનમાં અમે અમારી રાવડી નાંખી શકીએ તથા ઉતારો કરી શકીએ તેટલા માટે ચોપાસ નજર કરતાં અમે આગળ ને આગળ વધવા લાગ્યા. વધતાં વધતાં બુદ્ધનું મસ્તક પાછળ રહી જવા લાગ્યું. છેવટે એકાદ માઈલ જેટલે છેટે સપાટ જમીન જેવું અમે દેખ્યું. ત્યાં પહોંચતાં તો એક પહોર દીવસ ચડી ગયો અને તાપ પણ આકરો લાગવા માંડ્યો હતો, પરંતુ છેવટે અમે હોડીને કિનારે લઈ જમીને ઉતરી પડ્યા. પહેલાં તો અમે હોડીમાંનો બધો સામાન બહાર કાઢ્યો અને જે કાંઈ બોર્નર્સ મધું હતું તે સૂર્યના તાપમાં સૂકવ્યું. પછી હોડીમાંથી ભાયાના દાખડા કાઢ્યા. આ દાખડા એવા મજબૂત હતા કે તેમાં પાણીનું ટીપું પણ પેસી શક્યું નહોતું. એક ઝાડ હેઠળ ધાબજો પાયરીને અમે તે પર બેઠા અને પછી પેટ ભરીને એ ભાથું ખાધું. ભાયામાં અનેક પ્રકારની સ્વાદિષ્ટ ચીજો તો હતી જ, પરંતુ અમને લાગેલી બૂખ એવી તો ઉગ્ર હતી કે જો અમને કાચી બુવાર ખાવાની મળી હોત, તો પણ અમને તે જરૂર મીડી લાગત!

પેટ ભરીને જગ્યા, પાણી પીધું, એલચી અને સોપારી ખાધાં, પછી હું અને લલિત આસપાસમાં જરા ફરવા નીકળ્યા. નદીને કિનારે જરા દૂર-એક ટેકરીની પાછળ નીકળી પડતા એક લાંબી સપાટ જગ્યા અમારી નજરે પડી. તે જગ્યાના દેખાવ ઉપરથી લાગતું હતું કે આ જમીન કુદરતી રીતે સપાટ ન હોવી જોઈએ પરંતુ માણસના હાથની કારીગીરીએ તેને તેવી બનાવી દેવી જોઈએ. વળી એ જગ્યાની નજીક નદીના પાણીમાં ક્યાંક ખડકો પણ નહોતાં અને પાણી ઉંડું જણાતું હતું. લલિત તુરત બોલી ઉઠ્યો: “અહીં પહેલાં વહાણનું લંચ નાંખવાનો પુરતો હોવો જોઈએ.”

હું બોલ્યો: “નહિ નહિ! આવા જંગલી પ્રદેશમાં વળી વહાણ લાંગરવાનો કુરળો બાંધતાર કયો મૂર્ખો હશે? આસપાસમાં વસતીનું તો નામ નિશાન પણ દેખાતું નથી.”

લલિત બોલ્યો: “પણ પહેલાં આ પ્રદેશ આટલો નિર્જન અને જંગલી નહિ હોય. જુઓ, પશ્ચે પેલું ઝાડ મુળીયાંમાંથી ઉખડી ગયેલું છે તેની હેઠળ પત્થરથી બાંધેલા ચોતરા જેવું કાંઈ દેખાય છે, ખરું કે નહિ?”

“ઉહું” કરતો હું તે ઉખડી ગયેલા ઝાડ પાસે ગયો અને કથું બોલ્યો નહિ, કારણકે લલિત કહેતો હતો તે સાચું માલૂમ પડતું હતું. ઝાડનાં મુળીયાંની હેઠળ પત્થરનું બાંધકામ હતું અને તેનું ચૂનાકામ એટલું મજબૂત હતું કે એક કાંકરી પણ ઉખડે નહિ! વળી એ ચોતરા જેવા બાંધકામમાં બેસાડેલું એક જંગી ભોખાડનું કંડું પણ અમે જોયું. હવે તો લલિતનું કહેવું એટલું બધું સાચું માલૂમ પડ્યું કે મારે ચૂપ થવું પડ્યું.

લલિત બોલ્યો: “જુઓ કાકા, આ કડા ઉપરથી અહીં વહાણો બાંધવા માટેનો કુરળો હોય એમ થું નથી લાગતું?”

મારાથી આ વાત ઉડાવી દઈ શકાય તેમ લાગ્યું નહિ. છેવટે મારે કહેવું પડ્યું:

“કદાચ એમ પણ હોય. કામરૂં ફેશ જૂનો અને જાણીતો છે અને એક વાર આ પ્રદેશમાં વેપાર ચાલતો હોય અને તેને લીધે આનાં જૂનાં સ્થળો જોવામાં આવે તો કાંઈ નવાઈ જેવું નથી.”

લલિત બોલ્યો: “એમજ હોવું જોઈએ; પહેલાં તો તમે એવું નહોતા માનતા.”

હવે વાતચીતનો વિષય બદલાવતાં મેં કહ્યું: “વાર, હવે શું કરવું છે?” લેખિત કથું બોલ્યો નહિ, એટલે અમે એક ખીણની કોરણે કોરણે ચાલવા લાગ્યા. એ ખીણમાં નદીનાં પાણી પુષ્કળ ભરાય ગએલાં હતાં અને પાણીનો વહેનો પ્રવાહ નહિ હોવાથી પાણી મંધાઈ ઉઠેલું જણાતું હતું. કાળું અને લીલું એ પાણી કાદવ-ક્રીય-ડથી ભરપૂર હોય અને રોગનાં જંતુઓવાળું હોય તેમાં નવાય શી? એ મંદા પાણીની ખાંધ દૂર દૂર સુધી ફેલાયેલી હતી. એટલામાં બમલાંઓનું એક જંગી ટોળું ઉડતું ઉડતું આવ્યું અને એ ખાંધ ઉપરથી પસાર થયું. એ ટોળું પસાર થતું હતું તે દર્મિયાન સૂર્ય પણ ઢંકાઈ ગયો! કેટલીક વારે એ પક્ષીઓ ચાલ્યાં ગયાં અને ખાંધનાં મંદાં પાણી સૂર્યના તાપથી તપીને વધારે બદબો ફેલાવતાં માલૂમ પડ્યા એટલે અમે ત્યાંથી જરા દૂર ખસીને ચાલવા લાગ્યા. અમારા મુકામ પર અમે આવી પહોંચ્યા એટલે મેં લેખિતને કહ્યું: “બેટા લેખિત! આ મંદા પાણીને ઓળંગીએ તો આપણે કામદ ફેશની અંદરના ભાગમાં પહોંચીએ ખરા, પરંતુ આ ખાંધ એટલી ગંદી, ઝેરી પાણીથી ભરેલી અને વિસાળ છે કે તેમાં આગળ વધવું એ મોતને નોતરું આપવા બરાબર છે. વળી એ ખાંધ કેટલી લાંબી હશે અને તે પૂરી થતાં ખીજ ખાંધ આવશે કે નહિ તે પણ આપણે જાણતા નથી, એટલે ખાંધ ઓળંગવાનો માર્ગ લેવામાં સહીસલામતી નથી, માટે નદી માર્ગેજ આપણે આગળ વધવું જોઈએ.”

બુવાન બોલ્યો: “તમે બરાબર કહો છો.”

મેં કહ્યું: “નદીમાં આપણો નાની હોડી હવે કેટલો ટકાવ કરશે તે કહી શકાય તેમ નથી. છતાં આપણે માટે હવે ખીજે માર્ગ નથી. પચરસો જ જ્યાં ન હોય ત્યાં ખીજે શો માર્ગ?”

લલિત બોલ્યો: “એજ માર્ગ છે અને મારો નિશ્ચય પણ એવોજ છે. ”

જીરાન અને મહંમદ અમારો આ નિશ્ચય સાંભળીને ગભરાયા. તેમનું મ્હોં શીકકું પડી ગયું. પરંતુ તેઓ અમારી પાસે પોતાનો ગભરાટ ખુલ્લી રીતે કહી શક્યા નહિ. મારો વિચાર પણ લલિતના વિચારને મળતોજ હતો, કારણકે જુદું મરનક, ગંદા તથા ઝેરી પાણીની ખાધ, ધુરજનું ખડેર, બગલાંનું જંગી ટોળું એ બધું જોઈને પેલી તખતીમાંનું લખાણ સાચું હોવાની વધુ ને વધુ ખાતરી થતી જતી હતી.

અમે ફરીથી હોડી તૈયાર કરી. એક સદ ફાટી ગયો હતો તેથી બીજો સદ તૈયાર કરીને ચડાવ્યો, અને હોડી પર અમે ચડી બેઠા. અમે હવે વધુ જંગલી પ્રદેશમાં આગળ વધના હતા તેથી અમારી બંદૂકો અને કારતુસો બહાર કાઢીને અમે સાવધ થઈ બેઠા હતા. પવન અનુકૂળ હતો એટલે હોડી ઝપાટા બંધ આગળ ચાલવા લાગી. માર્ગમાં અમે કાંઠા પર આરામ લેતા મગરો જોયા, જંગમાં તરતા સાપો જોયા અને જમલાંનો તથા જળમાંનાં - માંછલાંનો તે પારજ નહોતો. શિકારના મોજીલા લલિતે ગોળી મારીને એ મગરનાં પેટ વાંધી નાંખ્યાં અને તેઓ કાંઠાપરજ તરફડતાં મરણ પામ્યાં.

બપોરે તાપ બહુ પડવા લાગ્યો. નદીની જાણુએ પુષ્કળ ગંધાતા પાણીની ખાધઓ હતી તે અમે જોયું અને તાપને લીધે તેમાંની અસહ્ય દુર્ગંધથી અમારાં માથાં દુઃખવા લાગ્યાં. કદાચ તાવ ચડી જશે એવી બીકથી અમે બધાએ કવીનાઇન લીધું. આવી સાધારણ દવાઓનો જથ્થો સાથે લાવવાનું અમે સફળાગે વિચાર્યું નહોતું. બપોર પછી મહંમદને અને જીરાનને પણ હવેસાં ચલાવવાનો શક ખૂબ

લાગેસો જણાવે હોતો એટલે હોડી ધીમે ચાલતી હતી. છેક સંધ્યાકાળે
જામે મુસાફરી અટકાવી અને એક સાઈ રથજી તથા વૃક્ષોને ઊંચડો
જોઈને જામે ત્યાં પગથ નાંખ્યો. હોડીમાંથી બાથાનો દાખડો લાવીને
લોજન કર્યું અને પછી ફાનસ સળગાવીને પથારીઓની વ્યવસ્થા
કરી, પરંતુ ફાનસના અજવાળાથી કે પછી લાંબે વખતે માણસનું
લોહી પીવાનો જોગ મળ્યો હોવાથી લાખો ને કરોડો મચ્છરો અમારા
શરીર ઉપર ધસી આવ્યા! મચ્છરનાં ટોળાંના મણુમણુટથી જામે
એટલા બધા ગમરાયા કે જો સોંઘની ગર્જના સાંભળી હોત તો
જામે એટલા ગમરાયા નહોત. જામે બીડીઓ સળગાવીને પીવા માંડી
પણ એ ધુમાડાથી તેઓ ઝીંકે નાસે તેમ જણાયું નહિ. છેવટે જામે
આખે દારીરે અને માથે ધાખળા લપેટીને સૂતા અને મચ્છરનું ટોળું
બહાર વાળું વગાડતું નાચવા લાગ્યું!

એવામાં લલિત ધાખળામાંથી ડોકું બહાર કાઢીને બોલ્યો:
“કાદા! ધાખળામાંએ મચ્છર જપવા દેતા નથી.”

થોડી વારે ચંદ્ર ઉગ્યો અને સિંહની ગર્જના સાંભળાવા લાગી.
રાત્રે નદી કાંઠે એ જનવરો પાણી પીવા આવતા હશે એમ મેં ધાર્યું.
એટલામાં જુવાન ધાખળામાંથી ડોકું બહાર કાઢીને બોલ્યો: “ભુઓ,
સાહેબ! નદી કાંઠે બે સિંહ બિમા છે.”

મેં અને લલિતે એકી સાથે ધાખળામાંથી ડોકાં બહાર કાઢીને
જોવા માંડ્યું. ચંદ્રના અજવાળામાં બેડ સિંહો જોવામાં આવ્યા. મેં
અને લલિતે બંદૂકો ભરીને તૈયાર રાખી. એટલામાં તો સિંહો
અમારી તરફજ આવવા લાગ્યા! માણસની ગંધ એ પ્રાણીથી
અજાણી રહેતી નથી અને માણસનો શિકાર તેને ઓછો ગમતો નથી.

લલિત બોલ્યો: “હમણાં બંદૂક છોડવાની ઉતાવળ કરશે નહિ. તેમને જરા નજીક આવવા દો !”

નદીનો કાંઠો જરા ઉંચાણમાં હતો અને અમારો પડાવ નીચા-ણમાં હતો. કાંઠા તરફથી ઉતરી આવતાં એ બેઉ પ્રાણીઓ અમારાથી દસેક વારને છોટે આવેલી એક બેખડ ઉપર ચડ્યા. ગજો કે એ વનરાજ પોતાના શિકારને સાવધ કરીને પછી તેની સાથે યુદ્ધ બેલવા માંગતો હોય, તેવી રીતે બેખડ પરથી તેણે ત્રાડ નાંખી ! જીવાનનાં હાથ તો તે ત્રાડ સાંભળતાંજ નરમ થઇ ગયા, પરંતુ લલિતે એ મોકો બરાબર સાધી લીધો. સિંહે ત્રાડ મારનાં મ્હોં વિકાસ્યું કે તુરત તેણે બંદૂકની ગોળા છોટી તે સિંહના તાળવામાંજ એવી રીતે લાગી કે તે બેખડ પરથી ત્રાડ નાંખતો નીચો ગયડો પડ્યો !

પરંતુ ખીજે સિંહ દલ્લો કરવા ધસી આવે તે પહેલાં એક ખીજે વિચિત્ર બનાવ બન્યો. કાંઠા પરના બેજમાં સૂતેલા એક મગરે એ સિંહનો પગ પકડી લીધો ! સિંહ અમારો શિકાર કરવા ધસી આવે તે પહેલાં તો તેને મગર સાથે યુદ્ધમાં ઉતરવું પડ્યું ! સિંહે પોતાના આગલા પગના નહોર મારીને મગરને આંધળો કર્યો પણ મગરે તેનો પગ ન છોડ્યો તે નજ છોડ્યો. આ અદ્વાળ ઝીકમાં મગર જરા ચત્તો થયો કે તુરત સિંહે તેનું ગળું પકડ્યું ! બેઉ જમીન ઉપર ગુલટો ખાવા લાગ્યા. મગરે સિંહનો પગ છોટી દીધો અને સિંહના મ્હોંમાંથી પોતાનું ગળું છોડાવી સિંહને કમરમાંથી પકડ્યો. સિંહની તે વખતની ત્રાડોથી આખો નદીકાંઠો અને આસપાસની ખીજો ગાજી ઉઠી. સિંહે મગરનું પેટ ચીરી નાંખ્યું અને કેટલીક વારે બેઉ પ્રાણીઓ લોહી-લોહાણુ થઇને મરણ પામ્યા. આ બેઉ અબંકર પ્રાણીઓની લડાઈ નજરોનજર જોવાનું બાગ્ય કાપને સાંપડ્યું નહિ હોય.

હવે અમે મદમદને પહેરો. બરવા માટે જાગતો રાખીને મચ્છરના ચટકા ખમતાં પણ જોટલું ઉઘાડ તેટલું ઉંઘ્યા.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

એક ચુંબન કુંડું કે લગન થઈ ચુક્યું!

ખીજ દિવસનું રહવાર પડતાંજ અમે ઉઠ્યા અને એક ખીજની સામે જોઈને અમે ચોંકી ઉઠ્યા! બાપરે! આખી રાતના મચ્છરના ત્રાસથી અમારાં મોઢાં સૂઈ ગયાં હતાં અને ચામડી તો ગોઢાંના જેવી જાડી થઈ ગઈ હતી! અમે એક ખીજને જોઈને હસવા લાગ્યા. માત્ર મદમદનું મોં આંખું સૂજેલું હતું કારણકે તેની દાઢીપર અને ચહેરા પર સારી પેડે વાળ હતા.

પછી હોડીમાં બેસીને અમે આગળ વધ્યા. પવન ધીમે પણ અનુકૂળ હતો. બપોરે પવન જરા પડ્યો એટલે કિનારા પર થોડો છાંયડો જોઈને ધોળ્યા અને ઝાડ નીચે ગાદીઓ પાથરીને આગલી રાત્રે મચ્છરોના ત્રાસથી અપૂરી રહેલી ઉંઘ પૂરી કરી. પાછલા પહેરે હોડીને પુનઃ આગળ હંકારી. એ પ્રમાણે અમે ચાર દિવસ સુધી વચમાં રોકાતાં રોકાતાં મુસાફરી કરી. માર્ગમાં ગંધાતા પાણીની ખીણો અને ખાણો પુષ્કળ આવી અને મધ. મચ્છરના ત્રાસની તો વાતજ શી કરવી? હવે નદીનું પાણી છીછરું થતું જતું હતું. નદીના મૂળ તરફ જેમ જેમ આગળ વધતા જઈએ તેમ પાણી આંખું તો થતું જાયજ. પાંચમે દિવસે અમે એક કાંધક મુંદર જગ્યા પર આવ્યા. ત્યાં કિનારા પર કેટલાંક વૃક્ષો હતાં અને ચોખ્ખા પાણીનું એક નાનું ઝરણું નદીમાંથી નીકળીને વહી જતું હતું. આ પાણી

મંદું નહોતું અને વળી એ ઝરણાના વહેણની કીનારો કુદરતી જણાતી નહોતી, એટલે અમે ધાર્યું કે તે આગલા જમાનાની કેઇ નહેર જ હોવી જોઇએ અને એ પ્રદેશના લોકોએ તે ખોદી કાઢેલી હોવી જોઇએ. આ ક્ષેત્રપરથી અમે એટલું સમજી શક્યા કે આ જાગમાં અત્યારે વસતી નહિ હોવા છતાં આગલા જમાનામાં ત્યાં લોકો વસતા હોવા જોઇએ. આ પ્રમાણે અમે પુષ્કળ હાડમારી વેદી, મચ્છરનો ત્રાસ વેદ્યો, ઉંચ વેચીને ઉભાગરા કપા, છતાં પ્રભુની કૃપાથી અમે માંદા ન પડ્યા તેનું કારણ એ હતું કે અમે વખત વખત કવીનાઈન અને ખીજ દવાઓ લઇને અમારી તંદુરસ્તી ટકાવી રાખતા હતા.

એ નહેરને કાઢેથી અમે જોયું કે લાંથી કેટલેક દૂર એક ઇડાની આકૃતિનો પહાડ હતો. હોડી નહેરમાં ચાલી શકે તેમ હતુંજ નહિ અને નદીમાં પણ હલેસાંની મદદથીજ ચાલી શકે તેમ હતું, પરંતુ અમે એટલા ચાલેલા હતા કે અમારાં ખાવડામાં હવે કોવત રહ્યું નહિ. અમે ત્યાં થેળીને ઉંચ કાઢવાનોજ વિચાર કર્યો. અમે હોડીને કાઢે થોભાવીને હોડીમાજ આમતેમ પડીને ઉઠવા લાગ્યા. મને ભય-કર સ્વપ્નાં આવવા લાગ્યાં. અમારા પગ મચ્છરના ડંખથી અમે અહાળતા હતા અને કોઇ કોઇ વાર તો એક ખીજના પગ એક ખીજને વાગતા પણ હતા. એક વાર લલિતને પગ મારા માથાપર પછડાયો અને હું કારમો જગી ઉઠ્યો. લલિતને હું ટપકો આપવા જઈ, તે પહેલાં તો મેં કીનારે જોયેલા એક જંગલી માણસની તમતમતી આંખો જોઇ અને હું ચીસ પાડી ઉઠ્યો. ખીજઓ તેથી જગી ઉઠ્યા, પરંતુ હું ઉડીને ઉભો થઈ તે પહેલાં તો એક ચક્ર-ચકિત લાલો મારા મગા સામે ધસી આવ્યો અને લાલો જાગનાર

જંગલી પુરૂષ પોતાની કામઃદેશની બાપમાંજ બોલ્યો: “ ચૂપ! તમે કોણ છો? નહીં માર્ગે અહીં સુધી કેમ આવ્યા છો? બોલો, નહિ તો મૃત્યા સમજો!” એમ કહેતાં તે બાલાની અર્ધાને મારા ગંગાની વધારે નજીક લાવ્યો અને હું વધારે ગભરાયો.

મેં કહ્યું: “ જામે પ્રવાસીઓ છીએ અને અચાનક આ માર્ગે આવી ચડ્યા છીએ.” મને આવડતી દત્તી તેવી આસામી બાપમાં મેં જવાબ આપ્યો, પરન્તુ તે ભોકા મારી બોલી સમજી શક્યા હોય એમ મને લાગ્યું. તેમાંના એકે પોતાની પાછળ બિનેલા એક વૃદ્ધ પુરૂષ તરફ નજર કરીને પૂછ્યું: “ કેમ દાદાજી! આ લોકોને મારી નાખીએ?”

વૃદ્ધ પુરૂષનો બોખરો ધાંટો સંભળાયો: “ એ લોકો કયા મુલકના જણાય છે?”

“ આપણા મુલકના નથી. ચીન-જાપાન કે બરમાના પણ નથી. હિંદુસ્તાની લાગે છે.”

જવાબ મળ્યો: “ ત્યારે તેમને મારશો નહિ. આપણાં અમર મહારાણીએ મને ફરમાવ્યું છે કે હિંદુસ્તાનીઓ આવે છે તેમને મારવા નહિ અને મારી પાસે પહોંચાડવા’ માટે એ બધને ઉતારીને અહીં લાવો અને તેમનો જે સરસામાન હોય તે પણ હોડીમાંથી ઉંચકી લાવો.”

પેલાએ તો પાણીમાં આવીને મારું બાવડું પકડ્યું અને મને ખેંચીને બહાર કાઢ્યો. અમારામાંના બીજાઓને પણ એવીજ રીતે બહાર ખેંચી કાઢવામાં આવ્યા.

કિનારાપર આશરે પચાસેક માણસનું ટોળું જામેલું અમે જોયું. તે બધાના હાથમાં લાંબા ચકચકિત બાલા હતા. તેઓ ઉંચા, મજ-

શુન શરીરના, બેઠેલાં નાકવાળા અને ઠાઠાશ પડતી ધર્મવર્ષિ આમ-
દીના હતા. કેટલાકોએ કમર ફરતાં કપડાં વીંટાળેલાં હતાં અને
કેટલાકે હરથ, ચિતા અને વાઘનાં આમડાં વીંટાળેલાં હતાં. તેમના
શરીરના ખીજા ભાગો તદ્દન ઉધાડા હતા.

લલિત અને જીવાનને જેથી તાણીને મારી પાસે મૂકવામાં
આવ્યા ત્યારે તેઓ પણ મહારાણલા જણાતા હતા. મદમદને જેથી
આણ્યો અને તે મારી બાજુમાં ધમ કરતો પછડાયો ત્યારે તેના
મોંમાંથી શબ્દો નીકળી પડ્યા: “ મા જુદા ? મને મદદ કર ! ”

પેશા જંગલી માણસે દાદાજીને હવે પૂછ્યું: “ દાદાજી ! આ
દાદીવાળો માણસ હિંદુસ્તાની જણાતો નથી. તે જંગાળી મનુષ્યમાન
જેવો લાગે છે. તેને માટે અમર મદારાણીજીની શી આજ્ઞા છે ? ”

“ તેને માટે અમર મદારાણીએ મને કશી આજ્ઞા કરી નથી;
પણ તે તેમની સાથેજ છે એટલે તેને મારતો નહિ. પણ એક વાર તું
અહીં આવ. ” દાદાજીની આજ્ઞા યમ.

પેશો એ દાદાજી પાસે ગયો. દાદાજીએ તેના કાનમાં કંઈ કહ્યું:
પેશો જંગલી એ સાંભળીને મલકાતો બોલ્યો : “ હા, હા,
બરબર છે. ”

દાદાજીએ પૂછ્યું: “ ત્રણે હિંદુસ્તાનીઓને ઉતાર્યા કે ? ”

“ જી હા. ”

“ ત્યારે તેમને માટે પેલી ડોળીઓ તૈયાર છે તે લાવો, અને
પેલી હોડીમાં તેમનો જે કાંઈ સામાન હોય તે બહાર કાઢો. ” દાદા-
જીએ ફરમાવ્યું.

આ ફરમાન થતાં જ એક ટેકરીની પાછળથી ત્રણ ડોળીઓ-
વિચિત્ર ઘાટની પાલખીઓ ઉપાડીને જંગલી લોકો બહાર આવ્યા.
દરેક ડોળી ચાર-ચાર જણે ઉંચકી હતી અને દરેકને માટે બે

માણસો વધારાના હતા. અમારે તેમાંજ ખેસવાનું હતું લલિત બોલ્યોઃ
 “ ચાલો હીક થયું ! આટલા દિવસનો યાક તો ઉતરશે ! ”

હું એક ડાળીમાં ખેડો અને લલિત તથા જીવાન ખીજ એક ડાળીમાં ચડી ખેડા. ડાળીઓમાં અમને હીક આરામ નહોતો. તે ધામની ગુથેલી સાદગીની ગનાવેલી હતી અને મજાનું હોવા કપરાંત નરમ હોવાથી શરીરને સારો આરામ મળે તેવી હતી. અમે તેમાં ખેડા કે દુરત કંચકનારાઓએ ડાળીઓ ઉપાડી અને કાંઈ ગીન ગાતા ગાતા તેઓ એકસરખે કાંમે આગળ વધવા લાગ્યા. કેટલોક વખત તો મને વિચારજ થય કર્યો કે ક્યાં જીનાગઢનું નાઈ મકાન ક્યા ઘડાપુત્રા નદીમાંની મુસાફરી, ક્યાં દૂખનાં-દૂખનાં થએલો ગયાવ અને ક્યાં આ કામરહેશ ! પરંતુ જીવિખની વાત જીવિખને સોપીને હું તો ડાળીમાં આવતા હીંચકાની મોજમાં કાંઈ ગયો. આ પ્રમાણે હું આજરે સાત આઠ કલાક ઉઘો હેઠલ. પેલું અમાઈ નાર દૂખનું ત્યાર પછી પહેલીજ વાર મને આવી જ મી અને સુખી નિદ્રા આવી. હું જ્યારે જાગ્યો ત્યારે પશુ મુસાફરી ચાલુ જ હતી. સૂર્ય નમનો જતો હતો એ જોયું કે મંડા પાણીની ખાઈઓવાળા પ્રદેશને અમે પસાર કરી ગયા હતા અને હવે જિંચા નીચા ટેકરા વાળો રસ્તો આવ્યો હતો. અમારી ડાળીઓ પેલી ઇંડાકૃતિના પકાડ તરફ જતી હોય એવું મને લાગ્યું. પેલી નહેરના કિનારા પરથી જે ઇંડાકૃતિનો પકાડ અમે જોયો હતો તે આ જ હશે કે કેમ તે કાંઈ મારા સમજવામાં આવ્યું નહિ. અમારી ડાળી ઉપાડનારા જંગલી બોહો શરીરે મજાનું આંખાના હતા અને તેમના અચર્યા ધારીલાં પશુ હતાં; માત્ર તેઓ ખુશ્તે શરીરે જંગલમાં રહેતા હોવાથી તેમનો રંગ શ્યામ હતો. તેમના માથા પરના લાંબા અને ખેડોળ વાળ ઉપરથી અને તેમના

ભરાવાદાર ચહેરામાં તમતમતી લાલ આંખો પડી તેઓ મને વિક-
રાળ પણ લાગ્યા. તેઓ લાગ્યેજ હસતા માલૂમ પડ્યા. કામરદેશી
ઝીંઝોના મોહપાશમાં પેઢીઓની પેઢી ગાળીને તેઓ અત્યારે આવા
જંગલી અને બહુચક બની ગયા હશે કે મૂળથીજ આ લોકો આવા
હશે તેનો કશો નિર્ધ્યુષ હું મારા મનથી કરી શક્યો નહિ.

અમારી ડોળીઓ આગળ ધીમે જતી હતી, એવામાં એક ડોળી
મારી નજીકમાં આવી પહોંચી. તેના પડદા છંચા નાંખી દીવા હતા.
એટલે તેમાં કોણ બેઠું છે તે હું જોઈ શક્યો. તેમાં એક બુટો પુરુષ
બેઠો હતો. તેણે સફેદ બડા કપડાનો મોટો ઝખ્મો પહેરેલો હતો. જે
બુટાને હું પહેલાં નજરે જોઈ શકેલો નહિ, અને માત્ર જોતો અવા-
જ જ સાંભળી શકેલો તેજ આ દાદાજી હશે એમ હું તુરત કળી
ગયો. તે અત્યંત વૃદ્ધ હતો. તેની દાઢીના વાળ તદ્દન સફેદ હતા. તેનું
નાક લાંબું ને અણીદાર હતું અને તેની ધરડી આંખોમાં પણ
અજબ તોર હતું.

તે વૃદ્ધ પુરુષ બોલ્યો: “ કેમ, અભ્યા! તું જાગ્યો કે ? ”

મેં વિનયપુરઃસર જવાબ આપ્યો : “ હા દાદાજી ! ”

પેલા જંગલીઓની પેઠે મને પણ પોતાને ‘ દાદાજી ’ કહેતો
સાંભળી એ વૃદ્ધ પુરુષના એકમાં આશ્ચર્ય સ્મિત દેખાયું. તેણે કહ્યું:
તું દિન્દુસ્તાનના ગમે તે ભાગમાંથી આવ્યો હોય, પણ તને અમારા
દેશની ભાષા તો મજેની આવડે છે. ત્યારે તમારા દેશમાં અમારી
ભાષા શીખવાતી હશે ખરી. બોર, દીકરા! હવે મને કહે તું કયા
મુલકમાંથી આવે છે ? અહીં લાંબા વખતથી કોઈ દિન્દુરાનીએ
પત્ર પણ મેલવાની હીંમત કરી નથી અને તેં એ હીંમત કેમ કરી ?
તું અને તારા સાથીઓ છંદગીથી કંઠાણીને અહીં મરવા મારેજ

આવેશા છે ? ”

મેં હિંમતથી જવાબ આપ્યો: “ ના, દાદાજી ! અમને જી-
દગીનો કંટાળો આવ્યો નથી પરંતુ જૂની વસ્તુઓનો કંટાળો આવ્યો
છે, એટલે અહીં કાંઈ નવું જોવા અને શીખવા આવ્યા છીએ. અમે
મોનથી ડરનારા માણસો નથી; અમે મારીએ તોપણ કાંઈક નવું
જોઈ જાણીને જ મરીએ તો ઠીક એવી અમારી ઇચ્છા છે. ”

“ હાં, હાં ! ” બુદ્ધાએ આંખો વિકસાવતાં કહ્યું: “ તું સા-
ચું કહેતો હોયય. તું જુદું જોતો છે એમ મારાથી કેમ કહી શ-
કાય ? તોપણ હું તને એટલું કહી શકું છું કે અમારાં અમર મ-
હારાણી સાહેબ તારી ઇચ્છાઓ પૂરી કરશે. ”

મેં આશ્ચર્યથી પૂછ્યું: “ એ અમર મહારાણી કોણ છે ? ”

એ બુદ્ધાએ હસીને કહ્યું: “ અમારાં મહારાણી તને જીવતો
રહેવા દેશે તો તું તારી મેળેજ જોઈ શકીશ કે તે કોણ છે ? ”

“ મને જીવતો રહેવા દેશે એટલે શું ? ”

બુદ્ધાએ કશો જવાબ આપ્યો નહિ એટલે મેં પૂછ્યું: “ આ
કામર દેશ કહેવાય છે તે હું જાણું છું; અહીં કયા રાજાનું રાજ્ય છે ? ”

બુદ્ધા વધારે દરમો અને બોલ્યો: “ આ કામર દેશ છે એ તું
જાણે છે અને અહીં ત્રીયારાજ્ય—ત્રીનું રાજ્ય આમે છે તે તું નથી
જાણતો ? હું જે અમર મહારાણીનું નામ આપું છું તેજ અહીં
રાજ્ય કરે છે. ”

“ એમ ? પણ તે અમર કેમ કહેવાય છે ? ”

“ તે તું જીવતો રહીશ તો જ જાણીશ. ”

“ આ ભોડો કયા ગામમાં રહે છે ? ”

“ તેઓ ગુફાઓમાં રહે છે. ”

“ અરે દાદાજી! આપણે બધા ક્યાં જઈએ છીએ ? ”

“ તે તું તારી મેજેજી જણીશ. ”

“ આપનું નામ શું ? ”

“ માઈ નામ બામદેવ. ” એમ શ્રોત્રાંજ બામદેવે દાદા મારી કે ડાળી ઉપાડનારાઓ વધુ ઝડપથી ચાલ્યા અને છુટ્ટો બામદેવ દેખાતો બંધ થઈ ગયો.

હું પાછો ડાળીના હોંચકાની મેજ માણતો ઉઘવા લાગ્યો. જ્યારે હું જાગ્યો ત્યારે મેં જોયું કે અમે દોઢ પહાડની ખીણમાંના મુંદર રસ્તાપર ચડતે જતા હતા. ત્યાં મુંદર વૃક્ષો ઉમેઝાં હતાં અને જંગલી ટુકડાં પથ્થર છુટક છુટક ઉગી નીકળેલા દેખાતા હતા. એ ઇકાદૃતિના પહાડનો જ પ્રદેશ હતો. પહાડ ઉપર ખડકાં અને ઢોર ચરતાં હતાં. જેમ જેમ આગળ જતા હતા તેમ તેમ અમે વધુ ને વધુ મુંદર દેખાવ જોતા હતા તે ઉપરથી લાગતું હતું કે માણસની વસ્તી હવે નજીક હોવી જોઈએ, પરંતુ એક ઝુપડુંએ દેખાતું નહોતું. આ લોકો ગુફાઓમાં રહેતા હતા એ છુટ્ટો બામદેવની વાત મને ખરી લાગી. છેવટે અમે આ જંગલી લોકોનાં રહેઠાણો પાસે આવી પહોંચ્યા. સેંકડો હારબંધ ગુફાઓ કેતરી કાઢેલી મારા જોવામાં આવી. આ જ એ લોકોનું નામ હતું. જમારી ડાળીએ ત્યાં આગળ જતાં લોળી અને ઉંચકનારાઓએ તે નીચે મૂકી. બામદેવને ડાળીમાંથી બહાર નીકળતો જોઈને હું પણ મારી ડાળીમાંથી બહાર નીકળ્યો અને મને નીકળતો જોઈને લલિત તથા જીવાન પણ બહાર નીકળ્યા. પરંતુ સાચી ખૂટી દલા તો મહમદની થઈ હતી. તે બિચારો ડાળીમાં બેસવાનું મન્યું નહોતું, એટલે તેને અહોંસુધી દાંડીવા બસકાળ આવવું પડ્યું હતું. આથી તે આવતાં વેંતજ ભોંયે બેસી

મયો અને યાકને લીધે ખાડો પડી હાંફવા લાગ્યો.

એક મોટી ગુફાને મ્હોંડે એક સપાટ ખડક હતી જે મોટા ચેતરા જેવી દેખાતી હતી. તેની ઉપર અમારી હોડીમાંનો બધો સામાન—દસેસાં સુદાંત—ઘાવીને ખડકી દેવામાં આવ્યો હતો. આજુ બાજુમાં ભોકોનાં નાનાં નાનાં ટોળાં ઊભાં હતાં, જેમાંના કેટલાક અમારી સાથે આવેલામાંના હતા અને કેટલાક ત્યાં રહેનારાઓમાંના હતા. એ ભોકોમાં કેટલાક ખુમસુરત પુરો અને સ્ત્રીઓ પણ હતી. ત્યામ રંજના જંજલી ભોકોમાં ધડવર્ણી અને સુંદર ચામડીના ભોકોનું ગિઘણ મને અગ્નયખીબર્ધુ લાગ્યું, પરંતુ મારી અગ્નયખી થોડા વિચારને અંતે નાખૂદ થઈ. અહીં આવી ચડનારા પરદેશી પુરો અહીંથી પાંછા જઈ શકે એવું નહોતું એટલે એવા પરદેશી ખુમસુરત ભોકોનો વંશવેશો આ કામર દેશમાં વધ્યો મયો હોય અને તેવા ભોકોની સંતતિ રથામવર્ણની ન થતાં ખુમસુરત થઈ હોય એ બનવાયોગ્ય હતું. પરંતુ એ ભોકોનો વેશ તો ખીજ જંજલી ભોકોના જેવો જ હતો.

એકંદર રીતે જોતાં પુરો કરતાં ત્યાં એકઠી સ્ત્રીઓની વધારે ખુમસુરત હતી. તેમનાં અવયવો પુષ્ટ અને સુંદર હતાં અને ચહેરા ભવ્ય અને ખાટીલા હતા. રતા તો પુરોની પેઠે તેમની આંખોમાં પણ દેખાતી હતી, પરંતુ એ કરતાની સાથે જે મોહકતા હતી તે ખરેખર અજબ હતી. એવી સ્ત્રીઓની ખુમસુરત આંખોના કટાક્ષ આગળ પુરો લઈ જતી જતા હોય એ નવાઈ જેવું નહોતું. કામર દેશની મેં સાંભળેલી વાતો અહીંથી જ સાચી પડવા લાગતી હતી. આવા મુશકમાં ત્રીયારાજ્ય હોય તેમાં શી નવાઈ! એ સ્ત્રીઓએ પોતાની કમરે મોટે ભાગે હરણનાં ચામડાં પહેરેલાં હતાં અને કોંઈ

આમણું સહેલ તો કોઈ કામચલાવીનાં, કાળાં અને તપખીરીયા રંગનાં પશુ હતાં. કોઈ કોઈએ ધાસના રેસામાંથી બનાવેલી સાદીનાં જેવાં કપડાં ધારણ કર્યા હતાં, પરંતુ તેનાં કપડાં પહેરનારી સ્ત્રીઓની સંખ્યા બહુ ઓછી હતી, કારણકે તેવી સ્ત્રીઓ ઉંચા વર્તની હોવી જોઈએ અને એવું કોમતી કાપડ તો આમદેવ જેવાને કે બીજા કોઈ ઉચી સ્થિતિના માણસને જ મળી શકે એ સમજી શકાય તેમ હતું.

એ સ્ત્રીઓ અમારી આસપાસ ટોળું વળીને અમને નીરખતી જોઈ રહી. અમારા જેવા પરદેશીને જોઈને બહીતી હોય કે મમરાતી હોય એવું કંઈ અમને લાગ્યું નહિ. લલિતનો સુદર ચહેરા જોઈને તેઓ માંહેમાંહે વાતો કરવા લાગી અને હસીહસીને વારંવાર લલિતને જેવા લાગી. પશુ આટલેથી જ તેઓ અટકી નહિ. તેમાંની એક ખુશ્નરવ સ્ત્રી કે જેણે ધાસના બનાવેલા કાપડનું વસ્ત્ર પહેર્યું હતું તે એકદમ લલિતની સામે મર્મ અને તેની પાસે આવતાં પોતાના હાથ પહોળા કરીને તે લલિતના મળામાં વળગી પડી અને પછી આરતેથી તેણે લલિતના ઓઠ ઉપર એક ચુંગન લીધું;

હું તો બચને લીધે ધૂંજી ઉઠ્યો. મેં ધાર્યું કે હમણાં જમણી પુરો લલિતની તરફ બાહ્ય ઉમમતા ધરી જશે અને તેને કાર કરશે! જુવાન પણ મુરસે થતો બગડી ઉઠ્યો; પણ લલિત મમરાયો નહિ. તે માત્ર આશ્ચર્ય પામ્યો. તે સમજ્યો કે પોતે કામર દેશના વિચારાનુસાર આવ્યો છે, એટલે તેણે પેલી સ્ત્રીના ઓઠ ઉપર સાચું ચુંગન લીધું !

આ જોઈને હું વધારે બચ પામ્યો. મેં ધાર્યું કે હવે કંઈ નવું બૂનું બન્યા વિના રહેશે નહિ. પણ મેં આશ્ચર્ય સાથે જોયું કે

આથી જુવાન સ્ત્રીઓ કાંઈક વ્હીડામ, પરન્તુ પુરૂષો અને ધરડી સ્ત્રીઓ તો દરયાં. આમજ પર જ્યારે આ લોકોના રીત રીવાજ મારા સમજવામાં આવ્યા ત્યારે જણાયું કે એ લોકોનો લગ્નનો રીવાજ બહુ સહેલો—સુતરો હતો ! માત્ર એક ચુંબન થયું એટલે લગ્ન થઈ ચુક્યું એવો એ રિવાજ હતો ! ત્યાં વંશવેત્તો પુરૂષથી ઉતરતો ગણાતો નહિ પણ સ્ત્રીથી ઉતરતો ગણાતો એટલે કે માનું નામ મોટું અને બાપનું નામ હલકું ગણાતું ! તે લોકોનાં ગામ વસતાં નહિ પણ તેમની નાની ટોળીઓ છુટક છુટક વસતી અને ગુફાઓમાં રહેતી. આવી દરેક ટોળીનો એક સરદાર હતો અને તે સરદારને લોકો દા-દાડ યાને પોતાનો વડો બાપ માનતા. એવી રીતે આ ટોળીનો વડો બાપ અથવા સરદાર બામદેવ હતો. કોઈ સ્ત્રી કે પુરૂષ આ બામ-દેવ વિના બીજા કોઈને પોતાના બાપ, વડાબાપ અથવા દાદાને નામે બોલવતાં નહિ.

કોઈ સ્ત્રી જો કોઈ પુરૂષ ઉપર મોહી પડતી, તો તે સ્ત્રી પુરૂષના ઓઠ ઉપર ચુંબન લેતી અને જો પુરૂષ તેને સામું લેતો તો એ લગ્ન થઈ ચૂકેલું માનવામાં આવતું. જો સામું ચુંબન લેવામાં ન આવે તો પુરૂષ તે સ્ત્રીને સ્વીકારતો નથી એમ સમજાતું. લલિતે પેલી છોકરી કે જેનું નામ યામા હતું તેને સામું ચુંબન લીધું હતું એટલે યામા લલિતની સ્ત્રી થઈ ચૂકી હતી કારણ તેમના લગ્નનો વિધિ એ રીતે પૂરો થયુ ચૂક્યો હતો. જેની સહેલાઈથી લગ્ન થતું તેનીજ સહેલાઈથી લગ્ન તૂટી પડ્યું જતું. બેમાંથી જે કોઈ કંટાળે તે બીજાને છોડી જાય એટલે એ લગ્ન તૂટેલું મનાતું. પરન્તુ જે લગ્નો આ મુલકમાં થતાં તેના પ્રમાણમાં લગ્ન તૂટવાના દાખલા બહુ થોડા જનતા. સ્ત્રીઓ પુરૂષ હતી એટલે પુરૂષોને માટે લાલચો થઈ જઈ

મળતી, છતાં પરણેલી સ્ત્રી પોતાના ધણીને એટલો મોહમુગ્ધ બનાવી રાખતી કે ધણે ભાગે પુરુષ સ્ત્રીના પોજરામાંનો પોપટજી બની જતો !

પ્રકરણ ૭ મું

જીવાનને વળગેલી ઠાકણ !

લલિતભાઈ તો પરણી ચૂક્યા ! પણ કોઈ સુંદરી મને પરણવાને આમળ ધસી નહિ ! મારા જેવા વાંદરમુખાને કોણ પસંદ કરે ? પરંતુ જીવાન ઉપર એક સ્ત્રી મોહી પડી હોય એમ મને લાગ્યું કારણકે તે સ્ત્રી તેની પાછળ ને પાછળ અમતી હતી અને જીવાન તેનાથી મસરાતો હતો ! પરંતુ એટલામાં આમદેવે અમને ઇશ્વરત કરીને ગુફામાં બોલાવ્યા એટલે અમે ગુફામાં ગયા. પેલી ચામા-સંત્રિનની સ્ત્રી અમારી પાછળ પાછળ આવી. મેં તેને ધણીએ કહ્યું કે અમારે ખાનગી વાતો કરવાની છે તોપણ તેણે મારા શબ્દોની ઠરકાર કરી નહિ.

ગુફાની અંદર પેસતાં અમને માલૂમ પડ્યું કે તે ગુફા કુદરતી નહેલી, પરંતુ માણસોએ કોતરીને બનાવેલી હતી. તે આકારે સો શીટ લાંબી-ઉંડી અને પચાસ શીટ પહોળી હતી, અને ઉંચી એટલી હતી કે જાણે અમે કોઈ સિખરવંચી મંદીરની અંદર જતા હોઈએ. આ ગુફામાંથી બાર-બાર પંદર-પંદર શીટને અંતરે નાની-નાની મંદીરો કુદતી હતી, અને તે મંદીરોમાં સમને આજી બાજીના નાના-નાના ખડોમાં જઈ ચઢતું હતું. ગુફાના મુળથી પચાસેક શીટને અંતરે જ્યાં અજવાળું કમતી હતું લાગતું હતું, ત્યાં મુઠાં લાકડાં બળતાં

હતાં અને તેનો પ્રકાશ ચોમેર ફેલાતો હતો. એ પ્રકાશમાં હરતાં-ફરતાં માણસોના પડછાયા હાંખા અને રાક્ષસી કદના દેખાવાથી એકંદરે ગુફાની અંદરનો દેખાવ જરૂર બપોલક થઈ પડતો. અહીં આમળ બામદેવ બોલ્યો અને ત્યાં આમળ અમને ખેસવાનું કહ્યું. ત્યાં અમારે માટે બોજન આવવાનું હતું. અમારે માટે સુંદર ચામડાં પાથરવામાં આવ્યાં અને તે ઉપર અમે બેઠા. થોડી વારમાં અમારે માટે બોજન આવ્યું. બોજનમાં બકરાનું માંસ, જંગલી ચોખાન બાખરીઓ અને એક કાળો માટીનો કાંડો ભરીને દૂધ હતું. જીવાન છોકરીઓએ એ બોજન અમારી સામે મૂક્યું અને અમને એવી તો કકડીને બુખ લાગી હતી કે તે આવ્યું કે તુરત અમે આરોગવા મડી ગયા. માત્ર જીવાન સિવાય અમે બધાએ માંસ પણ ઉડાવ્યું, અને અર્ધા કલાકમાં અમારે મટે જે કાંઈ લાવવામાં આવ્યું હતું તે બધું અમે સંહાર્યટ કરી ગયા !

અમે જમી રહ્યા એટલે બામદેવ અમારી પાસે આવ્યો અને બોલ્યો: “આજનો બનાવ બધો વિચિત્ર બન્યો છે. કોઈ પણ હિંદુસ્તાની અહીં આવેલો નથી; કોઈ કોઈ વાર અહીં બંગાળી, બરમી કે ચીનાઈ ભોકો અહીં આવેલા છે અને તેઓ કહેતા તે ઉપરથી હિંદુસ્તાનીની પણ એક ખીજ દુનીયા છે એવું અમે જાણતા હતા. હિંદુસ્તાની ભોકો આવે તો અમે તેમને જીવતા રહેવા હાઈએજ નહિ અને ખીજોએને જો અમારી ઈચ્છામાં આવે તો અમારામાં બેગવી લઈએ પણ પાછા જવા તો નજ હાઈએ. આથી તમને મેં નદીમાં આમળ વધતા જોયા ત્યારથીજ તમને મારી નાખવાનો મેં મારા માણસોને દુકમ આપ્યો હતો, પરંતુ એટલામાં અમારાં અમર મહારાણી તરફથી સંદેશો આવ્યો કે-હિંદુસ્તાનીઓ આવે છે તેમને

મારવા નહિ પણ માનભેર બહો ઉતારવા. એટલે આ ગુફામાં તો તમે પહેલાજ હિંદુસ્તાનીઓ છો, એમ અમે જોઈએ છીએ.”

મેં પૂછ્યું: “પણ કાશી ! આપનાં અમર મહારાણી તો બહોથી ઘણે દૂર રહે છે. તેમને ક્યાંથી ખબર પડી કે અમે આવીએ છીએ ?”

બામદેવે આસપાસ નજર કરી. યામા ત્યાં નહોતી અને અમે એકલાજ હતા, એટલે તે જરા હસીને બોલ્યો: “શું તમારા દેશમાં કોઇ એવો માણસ નથી કે જે આંખે જોવા વિના અને કાને સાંભળ્યા વિના દરેક વાત જાણીને સમજી શકે ! જમ, તમારે સમજી લેવું કે કોઇ પણ રીતે મહારાણીને ખબર પડી. તમારે તે સંબંધે મને કંઈ પૂછવું નહિ.”

મને આ વાત બહુ નવાઈભરેલી લાગી. મેં અનુમાન કર્યું કે આ લોકોની “અમર મહારાણી” તે “અમર અપ્સરા” જ હશે અને અપ્સરાઓ દેવોના જેવી શક્તિ ધરાવે છે એવી વાતો શાસ્ત્રમંથોમાં મેં વાંચેલી પણ તે હું માનતો નહોતો. શું તમારે એ વાતો ખરી હશે એવો સવાલ મેં મારા મનને પૂછ્યો. એટલામાં બામદેવ બોલ્યો: “તમારા સંબંધમાં બીજી કશી જાણ મને મહારાણી તરફથી મળી નથી, એટલે મારે તેમની પાસે જઈને તેમને પૂછવું પડશે.”

“આપ ત્યાં જઈને કેટલા દિવસમાં પાછા ફરશો ?”

તેણે જવાબ આપ્યો: “પાંચેક દિવસમાં પાછો આવી પહોંચીશ, પરંતુ રસ્તામાં ધણું જંગલો છે, મંદી ખાઈઓ અને કુંગરા છે, એટલે કદાચ એકાદ દિવસ વધારે પણ લાગ. પરંતુ તમને બહો કશી અડચણ પડશે નહિ. બહો મેં તમારે માટે સારી ગોઠવણ કરી રાખી છે. જોકે બહો કોઇ હિંદુસ્તાની છવતો રહી શકેજ નહિ

કારણકે અમારાં મહારાણીનીજ તેવી આદા છે કે હિંદુસ્તાની લોકો આવે તો તેમને મારીજ નાંખવા, તોપણ તમને જીવતા રાખવાની જ્યારે મહારાણીની આદા થઇ છે ત્યારે મને આશા રહે છે કે તમારે માટે હું સારા સમાચાર લાવી શકીશ. જો કદાચ મહારાણીની આદા જુદા પ્રકારની થશે, તો તમારે અહીં મરવુંજ પડશે, અને કેવી રીતે મરવું પડશે તે વાત અત્યારથી કહીને હું તમને બચીત કરવા ઇચ્છતો નથી."

"આ તો નવાઇની વાત ! તમે કહો છો કે અહીં અમે પહેલાજ હિંદુસ્તાનીઓ આવેલા છીએ એમ તમે જોઇ શક્યા છો; તો પછી હિંદુસ્તાનીઓને મારી નાંખવાનો મહારાણીનો હુકમ કેવી રીતે પળાયો હોય ?"

'અમારા જનમ પહેલાં હિંદુસ્તાનીઓ આવેલા અને મહારાણીની આદા મુજબ તેમને મારી નાંખવામાં આવેલા એવી વાતો અમારા ધરડા અમને કહેતા. "આમદેવે કહ્યું."

"પણ તો પછી તમારાં આ મહારાણી કેટલાં વરસથી રાજ્ય કરે છે અને તેમની ઉંમર કેટલી છે ?" મેં પૂછ્યું. પણ આમદેવે તેનો કશો જવાબ આપ્યો નહિ. મારા હૃદયમાં સવાલ ઉપજ્યો કે ખરેખર શું તે અમરજ હશે ? ત્યારે બે હજાર વર્ષ પૂર્વેની આ કામરૂ દેશની અપ્સરા હજી જીવતી જ હશે અને પેલી તખ્તી ઉપરની વાત સાચી હશે ?

આમદેવ ચાલ્યો ગયો. તે પાંચ દિવસ સુધી દેખાયો નહિ એટલે અમે સમજી ચૂક્યા કે તે તેમનાં અમર મહારાણી પાસે અમારા સંબંધે આદા લેવાજ ગયો હોવો જોઈએ.

આમદેવ ગયા પછી અમને અમારી સ્થિતિ વિષે વિચાર થવા લાગ્યો. આ લોકો ખંભાળીઓને, ચીનાઓને, બરમીઓને પોતાને ત્યાં આવવા દે છે અને ભેળવી લે છે. તો પછી હિંદુસ્તાની લોકો ઉપર તેમને આટલો બધો અણુમનો શા માટે હશે? અથવાતો તેમની મહારાણીને હિંદુસ્તાનીઓ સાથે એવું શું વેર હશે કે તે તેમને જીવતા ન રહેવા દેવાની આજ્ઞા કરે છે? કદાચ તે અમારા પણુ એવા હાલ કરવાની આજ્ઞા કરશે તો? આ કલ્પના આવનાં અમે બચથી ધૂજવા લાગ્યા. બધા હિંદુસ્તાનીઓને ખૂબી દશાથી કાર કરવામાં આવ્યા છે, તો શું અમને તે જીવતા રહેવા દેશે? લક્ષિત તો ખાત્રીથી માનવા લાગ્યો કે અમર અપ્સરા તે આજ, કામર દેશની રાણી તે આજ, અને પોતાના બે હજાર વર્ષ પૂર્વેના હાહા કંબલકુમારની દુર્દશા કરનાર પણ આજ સુંદરી હોવી જોઈએ. મારા મગજમાં આ કાંઈ વાત સમાઈ શકતી નહોતી, તોપણ આ બધા બનાવો પરથી તે માનવા વિના મારો છૂટકો નહોતો.

અમને હવે નહાવાનો વિચાર થયો. આ વિચાર મેં એક વૃદ્ધ પુરૂષને જણાવ્યો એટલે તે મને એક વહેળા તરફ નહાવાને લઈ જવાને તૈયાર થયો. અમે નીકળ્યા તે પહેલાં અમે અમારી પાસેની સીંગારેટો સળગાવી અને તેના ધુમાડાના જોડ કાઢતા અમે બહાર નીકળ્યા. બહાર કેટલાક પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ અમને જોવાની રાહ જોઈને જ ઉભાં હતાં. અમને ખીડી પીતા જોઈને તેઓ બહુ આશ્ચર્ય પામ્યાં અને અમે કાઈ મોટા જાદુગર હોઈએ તેમ તેઓ માનવા લાગ્યાં. ત્યાં તંબાકુની પેદાશ હતી, પરંતુ ત્યાંના લોકો તેની છીંકણી બનાવીને સુંકતાં. તેની ખીડી બનાવીને પીવાની તેમને ખબર પણ નહોતી. એક નાના ઠંડા પાણીના વહેળામાં અમે ખૂબ નહાયા. ત્યાં પણ પેલી ચામા અને ખીજ સ્ત્રીઓ આવી પહોંચી

હતી અને અમને નહાતા જોઈ રહી હતી. સાંજ પડવા આવી હતી એટલે અમે અમારા મુકામ પર પાછા ફર્યા. તે વખતે સૂર્ય આશમ્ભિ ગયો. ગુફાઓમાં જ્યાં ત્યાં લાકડાં સળગાવીને પ્રકાશ કરવામાં આવ્યો હતો. કોઈ કોઈ સ્થળે અમે કોડીયામાં ચરખી પુરીને સળગાવવામાં આવેલા હીરા પણ જોયા. થોડી વાર અમે આમ તેમ ફર્યા અને ભોંકાને સાંજનું વાળુ કરતા જોયા. કેટલીક વારે પેલા વૃદ્ધ પુરુષને અમે કશું કે હવે અમારો સૂમ્મ જવાનો વિચાર છે, એટલે તે મારો હાથ પકડીને પેલી મોટી ગુફાની અંદરની એક નાની ગલીમાં ભઈ ગયો. તે ગલીની બેઠે બાબુએ ભોંય કાતરીને ઝોરડાના જેવી ગુફાઓ બનાવવામાં આવેલી હતી. તેણે અમારામાંના દરેકને માટે જુદી જુદી ગુફાઓ બતાવી અને તેમાં અમને સૂઈ રહેવાનું કહ્યું. મારી ઝોરડી જેવી બંધીયાર હતી તેવીજ બીજી પણ હતી. હવાની આવજા માટે તેમાં બારી જેવું કાંઈ સાધન નહોતું. તેમાં એક મોટી ચોરસ શીલા પડી હતી તે ઉપર મારે સૂઈ જવાનું હતું. મને લાગ્યું કે આ તો મરી ગએલા માણસના મુકદ્દાને સુવાડવાના ઝોરડી જેવું લાગે છે અને પાછળથી મને માલુમ પડ્યું કે મારી એ અટકળ ખોટી ન હતી. હું મારી પાસેની એક ધાનળી ઝોટીને તેમાં સૂતો. એટલામાં તો જીવાન મારી પાસે આવ્યો અને બોલ્યો: "બાપુ! પેલા ડોસાએ મને એવી ઝોરડીમાં સુવાડ્યો છે કે મને ત્યાં ઉંઘજ આવે નહિ. મને તો ત્યાં બહુ બીક લાગે છે" માટે હું અહીં તમારી પાસે સુવા આવ્યો છું." મેં મારી બાબુમાંજ ભોંય પર જીવાનને સુવા કહ્યું અને તે ત્યાં સૂતો. રાત્રે મને પુખ્ત સ્વપ્નાં આવ્યાં. એક સ્વપ્નું તો એવું આવ્યું કે જાણે હું જીવતોજ કમરમાં દટાઈ ગયો હોઉં! છતાં એકંદરે ઉંઘ તો ઠીક આવી. સહવાર પડ્યું ત્યાં સરખા-

ધાઓના ધોર શબ્દોથી હું જાગી ઉઠ્યો અને જીવાન પણ જાગ્યો. પાછળથી મારા જીવનમાં આવ્યું કે હાડકાંની બનાવેલી શરણાધ-
ઓ સ્વપ્નમાં જાગવવાનો. દરેક કામરે દેશના જંગલોનો રીવાજ હતો
અને તેથીજ રાજ સ્વપ્નમાં કેટલીક વાર સુધી શરણાધઓનો ધોર
કાલાદલ ચાલી રહેતો.

સ્વપ્નરે ઉઠીને અમે પેલા વહેળા તરફ ઉપડ્યા. ત્યાં જઈને
અમે જાડવાંની ડાંખળીઓ કાપીને દાંતચુ કર્યાં, હાજતે જઈ આવ્યા
અને નિરાંતે નાચ્યા. ત્યાંથી અમે ખાજા ગુફા પર આવ્યા, તે વખતે
અમારે માટે સ્વપ્નરનું ભોજન તૈયાર હતું. અમે ભોજન કરવા
બેઠીએ તે પહેલાં જરા વાતો કરતા બેઠા, એટલામાં એક જીવાન
ઢીએ આવી જીવાનને વળગી પડી તેને સુખન કર્યું ! જીવાન તો
મળરયો અને ખૂબ ગુસ્સે થયો. તે એકદમ બોલો થઈ ગયો અને
તેણે પેલી ઢીને હડમેલીને દૂર કરી, ઢીએ તો ફરીથી જીવાનને
વળગીને તેને સુખન કર્યું ! જીવાને તેને ફરીથી હાંકી કાઢી અને
બોલ્યો : “ ઓ રાંડ ડાકણ ! તું મને વળગે છે, પણ મારે પરણવું
જ નથી. પરણવું હોત તો મારા ગામમાં કાંઈ ખવાસણોનો તોટો ન-
થી ! ” પણ તેના આ શબ્દો ગુજરાતીમાં હતા એટલે કાંઈ સમ-
જ્યું નહિ, પણ આટલેથી પેલી ડાકણ પાછી હોતે તેમ લાગ્યું નહિ.
તે તો તેની પાસે ફરી ફરીને આવવા લાગી, એટલે જીવાન બમ
પાખીન નાહો; જંગલી લોહો તેને નાસતો બેઠને હસવા લાગ્યા. પણ
પેલી જીવાન ઢી હસી નહિ. તે તો બહુ ગુસ્સે થયેલી જણાતી હતી
અને ગુસ્સાના આવેશમાં ચરચર મુજતી હતી. આસપાસ ઉભેલી ઢીઓ
તેની મસ્કરી કરતી હતી, તેથી તેના ગુસ્સો વધતો જતો હતો. આ
ગુસ્સો એવો હતો કે મને લાગ્યું જીવાનના આ વર્તનથી કદાચ અમે

બધા બચમાં જવી પડીશું. પેલી બાપ ત્યાંથી ચાલી મધ એટલે જી-
વાન ડરતો ડરતો પાછો આવ્યો, પણ સ્ત્રીઓથી દૂર જમતે ને બેઠો.
કોઈ સ્ત્રી જરા તેની પાસેથી પસાર થવા જાય, તોપણ તે ચોંકી
ઉઠતો અને એકદમ બોલો થઈને નાસી જવા જેવું કરતો ! મેં પેલા
વૃદ્ધ પુરુષને સમજાવ્યું કે અમારો આ માણસ કે જેનું નામ જીવાન
છે તે પરજોશો છે અને ધરસંસારમાં તે સુખી થયો નહિ હોવાથી તે
ફરીથી પરજીવા ઇચ્છતો નથી. એટલું જ નહિ પણ સ્ત્રીઓથી જ તે
દૂર ને દૂર નાસતો ફરે છે. મારી આ વાત એ વૃદ્ધ પુરુષ અને બીજા-
ઓએ પણ સાંભળી પરંતુ તેઓ કશું બોલ્યા નહિ. પરંતુ તેમના
મોં ઉપરથી અને લાગ્યું કે મારી વાત તેમને ગળે ઉતરવા પામી
નહોતી અને જીવાને પેલી સ્ત્રીને તિરસ્કાર કયો તેથી તેઓ બધા
બહુ ગુસ્સે થઈ ગયા હતા.

જમ્યા પછી અમે ફરવા નીકળી પડ્યા. આ શોકો દોર ઉછેરતા
અને ડાંગર પકવતા, પરંતુ વરસાદની તેમની ઉપર એવી મહેર હતી
કે જમીન બહુ ખેડવી પણ પડતી નથી અને એક વાર ડાંગર વાવ્યા
પછી તેના પાક માટે બહુ ચિંતા કરવી પડતી નહિ. આ ડાંગરના
ચોખા તેઓ પકવીને ખાતા. તે સીવાય બીજું પુષ્કળ જમણી ડાંગર
ઉગી નીકળતી તેને તેઓ ફળીને ખાતા. દોરનું દૂધ તેઓ ખાવાના
ઉપયોગમાં લેતા અને દુધનું માખણ બનાવીને ખાઈ જતા. તે ઉપરાંત
તેઓ ઘેટાં બકરાં પણ પાળતાં અને તેમને મારીને તેનું માંસ ખાતા.
પુરુષો ખેતરમાં મજૂરી કરતા અને સ્ત્રીઓ બહુધા ઘેર રહેતી, પરંતુ
સ્ત્રીની સલાહ વિના કોઈ પણ કાર્ય પુરુષો કરતા નહિ-કરી શકતા
નહિ. સ્ત્રી તેઓના સંસારમાં ધરની રાણીનું પદ ભોગવતી અને
પુરુષ બળવાન હોવા છતાં સ્ત્રીના હાથમાંના રમકડા રૂપે રહેતો.

પહેલાં તો આ લોકોના રીતરીવાજની અમને ખબર નહોતી. અને અમે ગુન્થવાઇ જતા હતા, પરંતુ ધીરે ધીરે હવે અમને ખબર પડવા માંડી હતી. ત્યારપછીના ચાર દિવસમાં કાંઇ જાણવાનું જ નાવ જનવા પામ્યો નહિ, પરંતુ એ દિવસોમાં લલિતની આ યામા તરફથી કાંઈક જાણવાનું મળ્યું. યામા લલિતને ધડીબર પથુ છોડતી નહિ અને તેની છાયાની માફક તેની પાછળ પાછળ જમતી. તેની તરફથી અમે એટલું જાણી શક્યા કે આ બધો કામર દેશ હતો અને આ દેશની મહારાણી જ્યાં રહેતી હતી ત્યાં તો પહેલાં મોટા મોટા મહેલો હતા પરંતુ હવે એ બધા મહેલો બાગી તુડીને ખડેર જેવા બની ગયા હતા. એ મહેલોમાં જે લોકો પહેલાં રહેતા હતા તેમની અને જે પરદેશીઓ અહીં આવીને રહેતા તેઓની આ બધી વસતી હતી. જે સ્થળે અત્યારે કામર દેશની અમર મહારાણી રહેતી હતી તે સ્થળનાં ખડેરમાં અત્યારે કોઇ જઇ શકતું નહિ કારણ કે તેમાં અત્યારે ભૂત-પક્ષીત વસી રહેલાં હતાં અને કોઇ ત્યાં જાય તેમને તેઓ બરખી ખાતાં હતાં. આ કારણથી એ ખડેરને માત્ર દૂરથી જ જોઇ શકાતાં હતાં. એવાં જ બીજાં ખડેર હોવાની વાતો પણ યામાએ સાંભળી હતી અને જ્યાં જ્યાં ઉંચા પહાડો હોય ત્યાં ત્યાં એવાં ખડેર પણ હોય એવી તેની માન્યતા હતી. આ શુદ્ધઓ કોતરી કાઢનારાઓ પણ મહેલો ખાંધીને તેમાં રહેનારાઓ પોતે જ હોવા જોઇએ એવું યામા ધારતી હતી. જૂના વખતથી ચાલ્યા આવતા રીત રીવાજો મુજબ તે લોકો વર્તતા હતા અને તે રીવાજોનો ભંગ કરવાની કોઈ હિંમત કરતું નહિ. જો કોઈ એવા રીવાજનો ભંગ કરે, તો તેને ટાળોનો વડો સરદાર મારી નાંખતો. એવા માણસને કેવી રીતે મારી નાંખવામાં આવે તો તે વિષે મેં યામાને પૂછ્યું એટલે તે મંદ

સ્મિત કરીને બોલી: “ કામ દિવસ તે બધું તારા જીવામાં આવશે.”

તેમની અમર મહારાણી બાગ્યેજ કામના જીવામાં આવતી. બે-ત્રણ વર્ષ એક વાર તે ભોંકામાં દેખાવ હતી અને તે વખતે તે સફેદ ઝળખો પહેરતી અને મ્હોં પર ભુરખો ઓઢતી એટલે કામ તેનું મ્હોં જોઈ શકતું નહિ. તે વખતે તે ગુન્હેમારોને સજા કરવા માટેજ જાહેરમાં દેખાવ હતી. તેની હજુરમાં રહેતા નોકર-ચાકર બધા મુંઝા અને બહેરા હતા એટલે તેઓ કામને કશી વાત કહી શકતા નહિ, પરંતુ એવી વાત ભોંકામાં બોલાય છે કે તેના જેવી કામ સી આ આખી દુનીયામાં સુંદર નહોતી. તે અમર હતી એવું પણ ભોંકો કહેતા અને દરેક વસ્તુ-જડ કે ચેન-ઉપર તેની સજા ચાલતી હતી એવું ભોંકામાં મનાતું. યામાને આવી વાતની કશી ખાત્રી નહોતી પણ ભોંકો જે વાતો કહેતા તે ઉપરથીજ તેણે આ બધું જાણ્યું હતું. એક વાત યામાએ એવી કહી કે—વખતો વખત આ મહારાણી પોતાનો પતિ પસંદ કરતી અને તે પતિથી પોતાને પુત્રી થતી એટલે પછી તે પતિને મારી નાંખવામાં આવતો. પછી તે પુત્રી મોટી થતી અને પોતાની માતા મરણ પામનાં મહારાણીની જગ્યા ભેટી તથા માતાના મુઠ્ઠાને એકાદ વિશાળ ગુદામાં દાટી દેતી. પરંતુ આ વાતની ખાત્રી કામ કરી શક્યું નહોતું. માત્ર આ મહારાણીની હાક આખા કામર દેશમાં વાગતી અને તેની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કામ કરી શકતુંજ નહિ; ઉલ્લંઘન કરે તો તેનું તત્કાળ મરણ થતું. તે પોતાના શરીરના રક્ષણ માટે માણસો રાખતી પણ લશ્કર જેવું કાંઈ રાખતી નહિ.

યામાને પુછનાં વધુ માહિતી એ મળી કે મહારાણી જે રથને રહેતી હતી તે સુદાં આવી દસ ટાળીઓ જૂદાં જૂદાં મથકોમાં વાસ કરીને રહી હતી. આ બધી ટાળીઓ ગુદાઓમાં રહેતી અને તે

ટાળીઓના રહેઠાણોની વચ્ચે પુઝળ જંગમો તથા મંદા પાણીની ખાઈઓ હતી. એ જંગમો અને ખાઈઓ પસાર કરવાના કેટલાક છૂપા રસ્તા હતા. ધણી વાર આ ટાળીઓ વચ્ચે લડાઈઓ પણ ચાલતી, પરંતુ મહારાણીની આજ્ઞા થતી કે તુરત લડાઈ બંધ થઈ જતી. આવી લડાઈઓને લીધે અને મંદા પાણીની ખાઈઓથી લોકોમાં તાવનો વાવર બહુ ચાલતો તેને લીધે વસતી બહુ વધતી નહિ અને પુરો કરતાં સ્ત્રીઓની વસતી વધારે રહેતી. નજીકમાં આવી બીજી ટાંપ ટાળી રહેતી નહોતી અને આ ગંદી ખાઈઓ સમુદ્ર ટાળી પસાર કરી ચકતી નહિ. જેઓ માત્ર તેના છૂપા માર્ગો જાણતા, તેઓજ તે ઓળંગી શકતા, નહિતો તેઓ તેમાં ડૂબી મરતા. અમને પણ જો આમદેવે અત્રે પહોંચાડ્યા ન હોત, તો અમે અહીં સુધી આવી શકતજ નહિ.

ચાર દિવસની ઝંઘર આ અને બીજી વાતો અમને યામા તરફથી જાણવાની મળી. આ બધી વાતો એવી હતી કે જેથી પેલી પ્રાચીન આરસની તખતી ઉપરનું લખાણ સાચું જ માનવું પડે. જે બેદી મહારાણી અથવા અમર અધિકારીની શોધ માટે અમે અહીં સુધી આવ્યા હતા તેવી સૌ અહીં ટાંપ હતી ખરી, અથવા તે હોવાની માન્યતા આ કામર દેશમાં પણ ચાલતી હતી; પરંતુ એવી સ્ત્રી કેવી રીતે હોઈ શકે તે વાત બુદ્ધિમત્ત રીતે હું કે લલિત ટાંપ સમજી શકતા નહોતા. માત્ર યોમના ચમત્કારોની અને અદુનાં પુસ્તકોમાં વાંચેલી વાતો માની શકીએ તોજ આ વાતોમાંનું સત્ય માની શકાય તેમ હતું. જીવાનને તો આ વાતોમાં કશો રસ જ પડતો નહોતો અને મહમદને જોકે અહીં સારી રીતે રાખવામાં આવતો તોપણ તેને આ જંગમી લોકોની બહુ જ બીજી લાગતી હતી. તે સાચી બહીરો હતો તે મને સમજતું નહોતું. તે બહુવા ગુલામના ટાંપ ખુલામાં બરાબ રહીને “વા ખુદા મદદ કર”ના છૂપા

પોકારોજ ક્યાં કરતો હતો. મેં તેને એકવાર પૂછ્યું કે તને શાથી બીક લાગે છે, ત્યારે તેણે કહ્યું કે આ લોકો કોઈ માણસ જાનના નથી પણ જૂત અને પક્ષીનની જાનના છે. બાંજામાં તેણે સાંભળેલું કે કામર દેશના લોકો તો જુના છે અને આ લોકો બન્ને કામર દેશમાં હોય પણ તેઓ જૂત-પક્ષીનનીજ ઓલાદના છે. આ સાંભળેથી વાત આજે મદમદ નજરે જોઈ રહ્યો હતો અને તે તેમની વચ્ચે આજે આવી પડ્યો. હોવાથી બહુજ ડરતો હતો. મને પણ એમ લાગતું હતું કે જૂતા વખતથી જે કામર દેશની ખ્યાતિ ચોમેર પ્રસરેલી છે ત્યાંના બધા લોકો શું આવા જંગલી દશે ? એમના કરતાં સુપરેશ બીજા લોકો પણ હોવા જોઈએ; પરંતુ જે પ્રદેશમાં શોષભોગ અલાવવા માટે અમારે આવવાનું હતું તે પ્રદેશ તો આજ હતો તે વિષે મને કશી શંકા હવે રહી નહોતી.

એક વાર અમે બધા બેસીને વાનો કરતા હતા, એટલામાં ચામાચે આનંદમાં આવી જઇને લલિતના મઃથાપર હાથ ફેરવતાં ફેરવતાં એક મધુર ગીત ગાવા માંડ્યું. એ ગીત આ મતલબનું હતું:—

“તું મુજ પ્રીતમ, તું મુજ રંગી, તુજ માટે હું તવસી રહી,
 “વર્ષો વીત્યાં, યુગ યુગ વીત્યા, આજ આશ મુજ સદગ ચંદ;
 “તુજ હોયનમાં જઈ બરીયું, તારાગણનું ચમકે તેજ,
 “અભામણીને અમૃત મળાયું, તે તેના કરમાં ન રહેજ!”

ચામા માતી માતી એકદમ અટકી ગઇ. દૂર કોઇ હાથા હબી હોય અને તેની તરફ તે જોઈ રહી હોય, એમ તે આંખો વિકાસી રહી. તેણે લલિતના મઃથા પરથી હાથ ઉઠાવે કરી, આંગળી લંબાવીને કાંઈ દેખાડ્યું અને અમે તે તરફ જોયું. પણ અમારા જોવામાં

કશું આવ્યું નહિ. યામા બેઠી બેઠી દુઃખ રહી. લલિત બોલ્યોઃ
 “ યામા ! તારા જીવનમાં કંઈ આવ્યું ? ”

“ નહિ, મારા પ્રીતમ ! ” તે બોલી અને હસવા લાગી. “ મેં
 તો માત્ર અમારા દેશનું એક ગીત ગાયું. મેં કંઈ જોયું નથી. ”
 એમ કહી યામાએ લલિતના ઓઠ ઉપર ચુંચન લીધું. પછી તે
 બોલીઃ “ મારા પ્રેમનો ઝરો હમેશાં જોરથી વજા કરશે, તોપણ જો
 આજ મધ તેની કાલ જશે કે નહિ તેની કોને ખબર છે ? ”

“ યામા ! તું આમ કેમ બોલે છે ? આપણે છૂટા પડીશું એ
 વિચાર તને આવવાનું કારણ શું છે ? શું તું એમ માને છે કે હું
 નહેરુ થઈને તને છોડી જઈશ. ”

“ નહિ, નહિ, મારા ભરથાર ! એમ મને લાગતું નથી. તારા
 પ્રેમને હું ઝોળખું છું. તારા રૂપ આગળ તો હું તારા પગ ધોનારી
 દાસી થવાને પણ લાયક નથી, છતાં તું મને પ્રેમથી બોલાવે છે તે
 હું સમજું છું. પણ આ તો કામરૂં દેશ છે, આજનો લકાવો લેવાનું
 આપણે હાથ છે : આવતી કાલની માલેક અમારી અમર
 મહારાણી છે ! ”

પ્રકરણ ૮ મું.

મીતની ભયંકર તૈયારી !

બીજે દિવસે જમને એવી ખબર આપવામાં આવી કે અમારી
 મહેમાનગતિ કરવાને માટે અમારા માનમાં એક મોટી મીજબાની
 સાંજને વખતે કરવામાં આવશે. મેં જહુએ કશું કે જમે જહુ સાદા

માણસો છીએ અને અમારે માટે એવી મીઠાશનીનો સમારંભ કરવાની કરી જરૂર નથી, પરંતુ મારા એવા જવાબથી એ ભોંકે નાખુશીથી ચૂર ખની ગએલા જણાવા લાગ્યા, એટલે પછી વધારે આમદ ન કરાવતાં મેં તેમની મીઠાશનીની માંમણી સ્વીકારી લીધી.

સુપારિત થયા પહેલાં મને એક માણસ તેડવા આવ્યો. અને તેણે કહ્યું કે-મીઠાશનીની બધી તૈયારીઓ થઈ ચૂકી છે, એટલે વળવાનને સાથે લઇને હું પેરી ત્રિયાગ ગુફામાં ગયો. ત્યાં લલિત અને શામાને હું મળ્યો. શામા આખો દિવસ લલિતની પાછળ જ ભ્રમણ કરતી હતી અને તેઓ બેઠે જણાં એકસાં ફરવા નીકળી પડ્યાં હતાં, એટલે તેમને આ મીઠાશનીની ખબર પહોંચી નહોતી. મેં જ્યારે તેમને કહ્યું કે આપણા માનમાં અત્યારે આ ભોંકે એક મોટી મીઠાશની આપનાર છે, ત્યારેજ તેઓએ તે વાત ગણી; પરંતુ એ સાંમગનાંજ શામાના ગ્રહોંપર મમરાટ પથરાઈ ગએલા મેં જોયો. એટલામાં એક માણસ પાસે થઇને નીકળ્યો, તેને હાથ પકડીને શામાએ તેને ધીરે સ્વરે કાંધ પૂછ્યું. તે માણસે તેને જે કાંઈ જવાબ આપ્યો તેથી તેના ગ્રહોંપરની ચિંતા કાંધક દૂર થએલી જણાઈ; પરંતુ શામાએ તેને કાંઈ વધારે પૂછ્યું તેથી તે એકદમ ચીડાઈ ગયો અને તેને તરછોડીને જવાબ આપ્યા વિનાજ તે ચાલ્યો ગયો. પરંતુ થોડે દૂર જતાંજ તેને વળી કાંધ વિચાર આવ્યો તેથી તે અર્ધેથી પાછો આવ્યો અને શામાને હાથ પકડીને તેને પોતાની સાથે તેડી ગયો. ગુફામાં મોટી આગ સળગાવેલી હતી, તેની આસપાસ કેટલાક પુરો જોડા હતા, તેમાંના એક પુરપરી અને પોતાની વચ્ચે એ માણસે શામાને બેસાડી અને શામાને પણ ત્યાં બેસી રહેવું ડીક લાગ્યું હોય એમ જણાયું.

આને સળગાવવામાં આવેલી આમ ધણી મોટી હતી અને રાત્રિનો અંધકાર પ્રસરતો જતો હોવાથી તે ગુફામાં બારે પ્રકાશ ફેલાવતી હતી. આગની આસપાસ આશરે પાંત્રીસેક પુરોએ અને બે-ત્રીએ બેઠી હતી. બે ત્રીએમાંની એક તો યામા હતી અને ત્રીજી પેલી ત્રી કે જે જીવવાન ઉપર મોહી પડી હતી તે હતી. બધાં ગુપ્તગુપ્ત બેઠાં હતાં અને દરેક પુરોએ પોતાની પાછળ પોતાનો બાલો ખોસેલો હતો. માત્ર એક બે પુરોએજ ધાસના રેસાનું વણેલું કપડું પહેલું હતું અને બાકીના બધાએ કમરની આસપાસ જૂદી જૂદી જાતનાં ચામડાં વીંટાળેલાં હતાં.

જીવવાન કાંઈક અંકાશીલતાથી બોલ્યો: “ સાહેબ! વળી પાછું આ લોકો શું લામ બેઠા છે? પેલી રાંડ ડાકણ પાછી ચઢી આવીને બેઠી છે, અને પ્રજા હવે તેના પંજામાંથી છોડાવે તો સાઈ! મેં તેને બરાબર કુતકારી કાઢી છે એટલે હવે હું ધાઈ છું કે તે મારી પાછળ પડવાનું છોડીજ દેશે. પણ આ લોકો મારા પર ગુસ્સે થએલા તો બહુ દેખાય છે! અને જુએ છે કે તેઓ મ્હોં મરડે છે! જુઓ જુઓ, મહંમદને પણ મીજબાનામાં બોલાવવામાં આવ્યો છે અને પેલી રાંડ ડાકણ તેની સાથે મેજથા વાતો અને ચાળા ચસકા કરે છે. હશે, તે ડાકણ કોઈ બીજાને પરણે તો મારા પરની પીડા તો પતે!”

અમે બેયું કે એ ત્રી મહંમદની પાસે બેસીને તેની સાથે ચાળાચસકાથી વાતો કરી તેને રીઝવવા મથી રહી હતી. પરંતુ મહંમદ તેનું બોલવું બરાબર સમજીને નહોતો અને તે તો આ બધાંને જૂત-પણીત માનતો હોવાથી આખો દિવસ બયબીતજ રહેતો હતો, એટલે આ ત્રીની બડબડાટ તેને ગમતોજ નહોતો, અને એ ડાકણ પોતાને વળગી જશે એવા ભયથી ધ્રુજતો ધ્રુજતો ખુદાનું નામ દીધા

કરતો હતો ! તેના મ્હોંપરનો મમરાટ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતો હતો અને તે જોરથી શ્વાસ લઇ રહ્યો હતો તે પણ હું જોતો હતો. તેની પાછળ એક જમણી પુરખ અમરચો ઊભેસો જણાતો હતો અને તેની પાસે એક જમણો બાસો હતો. મદમદ એ પુરખથી પણ કાંઈક બધ પામ્યો હોય એમ મને જણાયું.

મેં લલિત તથા જીવાનને કહ્યું : “ આજનો મામલો કાંઈક ચંકાજરેસો લાગે છે, પણ હવે તો જે સંજોગો આવી પડ્યા છે તેને પહોંચી વળ્યા વિના આપણો છૂટકો નથી. તમારી પાસે તમારી બંદૂકો છે કે નહિ ? અને જે હોય તો તે ભરીને તૈયાર રાખજો. મારી પાસે તો જરેલી રીવોલ્વર તૈયાર જ છે. ”

જીવાન બોલ્યો : “ મારી પાસે પણ તૈયાર છે, પણ લલિત-બાઈ પાસે તો એક મોટો છરોજ માત્ર છે. ”

હવે રીવોલ્વર લેવા જવાનો વખત રહ્યો નહોતો, એટલે અમે ધીરે પગલે આગળ ચાલ્યા અને એવી રીતે બેઠા કે જ્યાં અમારી પીડની પાછળ ગુફાની બીંત આવે. આથી જો કદાચ દુમલો આવે તો પીડ પાછળથી ન આવવા પામે એવી અમારી પ્રયત્ન હતી.

અમે ત્યાં જઇને બેઠા એટલે એક માટીનું મોટું હાંફું લાવવામાં આવ્યું. તેમાં ઠાંધ જતનો દારૂ હતો. માટીના વાડકામાં એ દારૂ રેડી રેડીને તે અમને આપવામાં આવ્યો અને અમે તે પીધો. સ્વાદમાં તો તે ઠીક હતો પણ વાસ જલ્દી ખરાબ હતી. અમને દારૂ આપવામાં આવ્યા પછી એ હાંફું ચોપાસ ફેરવવામાં આવ્યું અને સૌ વાડકા ભરીભરીને દારૂ પીવા લાગ્યા. ત્યારપછી બીજું હાંફું આવ્યું. તેમાં વળી બીજી જતનો દારૂ હતો, તે પણ અમે

અને ખીલ્યોએ પીધો. આ પ્રમાણે એકાદ કલાક તો હાર પીરા-
માંજ ચુપચાપ ચાલ્યો ગયો.

અમારી અને પેલી આગની વચ્ચે એક મોટી લોહડાની બ-
નાવેલી તમક પડી હતી અને તેની ચાર બાજુએ ચાર કડાં હતાં.
એ કડાં ને વજતદાર તમકને એકી સાથે ચાર માણુમે ઉચ્છેદી શકે
તે મટે જડવામાં આવેલાં દશે એમ લાગતું હતું. તેની પાસે લો-
ખડનો એક મોટો સાણુમે પડેલો હતો. આગની સામી બાજુએ
પણ એવોજ ખીને સાણુસો પડેલો હતો. આ તમક અને સાણુસા-
નો દેખાવ મને બહુ અનુમ્મો ઉપજવરા લાગ્યો. આ બધું મીજમા-
ની મટે તૈયાર કરવામાં આવ્યું હોય તો આ લોહડાની મીજમાની
કેવી દશે તેનો વિચાર હું કરવા લાગ્યો અને પેલા જંગલી લોહડાનાં
જંગીર વિકરણ મ્હોં જોવા લાગ્યો. કાંઈ ખાવાની વસ્તુ તો ત્યાં
આજુરામાં આવી નહોતી, તો પછી મીજમાની છાતી કરવાની દશે
અને મીજમાનીમાં શું ખાવાનું દશે તેના વિચારમાં જ હું તો
બેસી પે.

મારા પર મળે કે કાંઈ મદદ ચાલી રહ્યું હોય એમ મને
લાગવા માંડ્યું. મારી વિચારશક્તિ અંધાધ જવા લાગી. એટલામાં
આગની સામી બાજુએ બેઠેલા જંગલીમાંનો એક મોટો સ્વર
બેઠ્યો: “આપણે ખાવાનું માંસ ક્યાં છે?”

આસપાસ બેઠેલા માણુસોએ પોત પોતાના જમણા હાથ આગ તરફ
લાગા કર્યા અને એકી સાથે તેઓ બોલ્યા: “માંસ હમણું આવી.”

પેલા માણુસે રીથી પૂછ્યું: “શું તે બકરા છે?”

બધાએ એક સાથે જવાબ આપ્યો: “તે શીંગડા વિનાનો
બકરા છે અને બકરા કરતાં વધારે મોટો છે; આપણે તેને કાપી

ખાઈશું. ” એમ બોલીને તેઓ જાણે ક્યાપત કરતા હોય તેમ કહ્યા થયા અને ઘણી પોતપોતાની પાછળ ખોસેલાં માથાંના ઢાંડા તેમણે પકડ્યા અને પાછા હોડી દીધા.

વળી પાછું પેલા માણસે પૂછ્યું : “ શું તે બગદ છે ? ”

“ તે શીંગડાં વિનાનો બગદ છે, બગદ કરતાંએ વધારે કી-મતી છે; આપણે તેને કાપી ખાઈશું. ” એમ બોલીને ફરી પાછા તે લોકોએ પોતાનાં બાંસાં પકડ્યાં અને હોડી દીધાં.

હવે તેઓ બધા ચૂપ બેસી રહ્યા, પરંતુ મેં જોયું કે પેલી રાંડ ડાકણ મદંમદને કુસાવતી પુસાવતી હતી, તેના ગાલ ને માથા-પર લાલ ફેરવીને તેને બાળકની પેઠે રમાડતી હતી અને તેની બચકર આંખો બચથી મુગતા મદંમદને જોઈ રહી હતી ! આ દેખાવથી અમને બધા લાગવા માંડ્યો. લલિત પણ ધારતી ખાઈ ગયો. અજ-ગર જેમ એક નાના સરખા સસલાવે ગળી જવા અગાઉ તેને આ-નંદથી જોઈ રહે તેવી રીતે પેલી સ્ત્રી મદંમદને જોઈ રહી હતી અને જંગલી લોકોમાંના ધણીખરાની નજર પણ તે એક ઉપગ્રહ લાગી રહેલી હતી ! મદંમદ પણ બચથી ઉજળો-પૂળી જેવો થએલો દેખાતો હતો.

હવે પેલા માણસે પૂછ્યું : “ સેકવા માટે માંસ નંગાર છે ? ”

જંગલી લોકોએ એકીસાથે જવાબ આપ્યો : “ તૈયાર છે, તૈ-યાર છે ! ”

પેલાએ મ્હોટે અવાજે પૂછ્યું : “ માંસ સેકાય તેટલો ગરમ થડો થઈ ગયો છે ? ”

“ હા, ગરમ છે, ખુબ ગરમ છે ! ”

લલિત બોલી ઉઠ્યો: " કાકા ! પેલી તખ્તીમાંનું લખાણ વાઢ છે કે ? તપાવેલો ઘડો માથા પર મુકીને તે લોકો અખરપાઓને મારી નાંખતા ! "

લલિત એ શબ્દો બોલ્યો અને અમે જરા હાલચાલ કરીએ તે પહેલાં તો બે જામડીઓ ઉભા થયા. પેલા લોખંડના સાણસા તેમણે પેલી આમમાં ખોરવા. પેલી બીએ એકદમ પોતાનો કમર વીંટાળેલા આમડાની હેઠળથી એક દોરડું કાઢ્યું. એ દોરડાને એક છેડે ટીલી સરકી માંડવાળો માળો તૈયાર હતો. તે માળો એકદમ મદમદના માથાપરથી તેના મળામાં પહેરાવી દીધો અને વળી દોરડું બેંચુ' કે તુરત પેલો માળો મદમદના મળા પર અપોચપ બેસી ગયો ! તેની બાબુએ બેઠેલા માણસોએ મદમદના પગ પકડ્યા. પેલા સાણસાવાળાઓએ આમને આવી પાછી કરીને તેમાંથી એક તપાવેલો મોટો ઘડો બહાર કાઢ્યો ! તે એટલો બધો તપેલો હતો કે તેનો અસત્ર રંગ લાલ હતો, કાળો હતો કે સફેદ હતો તે પણ સમગ્ર શકાય તેમ નહોતું. એક ક્ષણમાં તો તેઓ સાણસાથી ઘડો પકડીને મદમદ પાસે પહોંચ્યા. મદમદ બિચારો તરફડી રહ્યો હતો ! તે ચીસો નાખી રહ્યો હતો અને મરણીયો થઈને જીવ બચાવવા માટે અછાડ પછાડ મારી રહ્યો હતો. તેને મળે હાંસો નાંખવામાં આવેલો હતો અને તેના પગ પકડી રાખવામાં આવેલા હતા, તોપણ તેનાં જોરદાર તરફડીયાંને લીધે પેલાઓ તેને માથે તપાવેલો ઘડો મૂકવામાં પહેલી તકે તો હાવી થઈ શક્યા નહિ.

હું એકદમ ચીસ નાંખતો હતો થઈ ગયો અને મારી પીંચતોલ મારા કમરપટામાંથી કાઢીને મેં તે ઊઠી કે તુરત પેલી રાંડ કાઢી પડી ! પીરતોલની જોગી આગાહ એ રાંડની પીંઠમાં વાગી હતી.

અને તે મુઝફ્ થઈ ને બોધે પડી. આ સ્ત્રીદત્ત્યા કરવા માટે મને ત્યારપછી પણ કઠી પરતાવો થયો નથી, કારણકે પાછળથી મારા જાણવામાં આવ્યું હતું કે આ બપંકર ગજબાનીની ગોઠવણ કરનાર એ સ્ત્રીજ હતી. જીવાને તે રાંડને પોતાની સ્ત્રી તરીકે નહિ સ્વીકારતાં તુચ્છ-કારી કાઢી, તેનું વેર વાળવા માટે તેણે અમારામાંના એક આ મિયારા મદમદનો બોમ ક્રેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. તે સ્ત્રી મારી જોણાથી મુઝફ્ થઈને બોધે પડી કે તુરત મદમદ જોરથી આંચકો મારીને પેલાઓના હાથમાંથી છૂટ્યો અને ઢીછળીને પેલી સ્ત્રીના મુઝફા પર પડ્યો ! તે પછી મિયારો મરણ પામ્યો, કારણકે મારી પીરનોડની જોણી પેલી સ્ત્રીના મુઝફાની આરપાર થઈને મહમદને પણ વાગી હતી ! મારીજ પાસ્તોલથી અમારા મણતનું મોત થયું તેથી મને દુઃખ તો થયું, પરંતુ પેલા તવાવેલા પ્રાણા બપંકર મોતનો અનુભવ તે મિયારાને ન કરવો પડ્યો તેટલા પુરનો મેં મારા મનમાં સંતોષ માન્યો.

મારી પીરનોડનો અવાજ, તેમાંથી જોણાનું છુટવું અને તેથી એકી સાથે બે જણાનું મરણ એ દેખાવ જોઈને જંગલી લોકો ચમકી ગયા. તેમણે કાષ્ટ દીપસ તોપ-અંદુક જોયાં નહોતાં. તે વાપણી તો હોય જ ક્યાંથી ? તેઓ અમારૂં આ ચમત્કારિક હથીયાર જોઈને મજરાયા. પરંતુ એકદમ અમારી નજીક ખેડેલા એક માણસે પોતાનો બાલો ઉંચક્યો અને લલિતની તરફ જોરથી ફેંક્યો.

મેં એકદમ ખૂમ પાડી : “ દોડો, નાસો, ” અને તુરતજ હું છટકીને નાહો. જીવાન અને લલિત મારી પાછળ પાછળ દોડ્યા. મારો વિચાર નાસીને ખુશ્ખા મેદાનમાં જવાનો હતો, પરંતુ રસ્તામાં માણસો હતાં અને મુશ્કાલી બહાર કેટલેક અંતરે પણ માણસોનું ટોળું હતું. આ કારણથી હું એકદમ દોડીને બહાર નીકળી મુશ્કાલી ઉપર ચડી

મયો. મારી પાછળ જીવન તથા લલિત આવ્યા અને તેમની પા-
છળ જંગલીઓનું મોટું ટોળું દોડતું આવ્યું. તેઓ બધા પેલી સીના
મરણથી અમારા પર ખુબ ઝડીડાએલા હતા. આટલા બધા માણસો-
ના એકી સામટા કુમલામાંથી અમે બચવા પામીએ એવી અમને
આશા નહોતી, પરંતુ જો મરવું તો ખીજઓને સારી પેટે મારીનેજ
મરવું એવો અમે અમારા મનથી ઠરાવ કર્યો. ગુફાની ઉપર એક
મોટો પથરનો ચોતરો હતો તે ઉપર પહોંચતાં અમે પાછા ફરીને
ગિભા અને લડવાની તૈયારી ખતાવી, એટલે જંગલી લોકો પણ વધુ
આગળ ધસવાનું છોડીને ખમચાઇને ગિભા.

ચાંદની સહેજ પડતી હતી એટલે અમે એક ખીજને સારી પેટે
જોઇ શકતા હતા તેમજ જંગલીઓ અપને તથા અમે તેમને જોઇ
શકતા હતા. લલિત પોતાની મોટી છરી સાથે વચમાં ઉભો, જીવન
એક બાજુએ ઉભો અને હું બીજી બાજુએ ગિભો. હવે અમારે
મોતને જ ભેટવાનું હતું અને અમે સૌ તે સમજતા હતા. લલિત બોલ્યો:
“હરપાળ કાકા! હવે રામ રામ છે! હવે આપણું મોત દૂર નથી.
તેઓ આપણને મારીને ખાઇ જશે. આ જંગલમાં તમને લાવીને
ફસાવનાર હું જ છું, માટે મને માફ કરજો!”

“બેટા! જેવી પ્રભુની મરજી હોય તેમજ થાય છે. એમાં
તારો કરીો હોય નથી.”

એજ શુણે જીવને એક માણસ તરફ તારીને પીસ્તોલ છોડી,
પણ તે ગિચારને પીસ્તોલ છોડતાંજ આવડતું હતું-તાકતાં બરાબર
આવડતું નહિ, એટલે તેણે તાક લીધી હતી તે માણસ બચી ગયો
અને તેની બાજુનો માણસ ઉડી પડ્યો! આ જોઇને જંગલીઓ
આમજ ધસી આવતા દેખાયા કે દુરત મેં ગોળીમાર કર્યો અને

તેમને અટકાવ્યા. ત્યારપછી ઉપરાઉપરી ગોળીમાર કર્યા અને અમારી પીસ્તોલો ખાલી થઇ એટલામાં એકંદરે અમે પાંચ માણસોને માર્યા. પીસ્તોલો ફરીથી ભરી શકાય તેવો સંભવ નહોતો એટલે હવે હાથોહાથની લડાઇનો વખત અમારે માટે આવી પહોંચેલો હતો. અમારી પીસ્તોલોમાંથી ગોળીઓ ખૂટી જાય એટલે અમે વધારે બહાર કરી શકીએ નહિ એવું કાંઇ એ જામલી લોકો જાણતા નહોતા, છતાં તેઓ ધસી આવવાનુંજ સમજતા હતા એ તેઓની છાંદગી માટેની ખેદરહી નમુનેદાર તો ખરી !

એટલામાં એક જબરદસ્ત માણસ હાલંગ મારીને ચોતરા ઉપર ચડી આવ્યો, અને દાલિને તેના માથામાં પોતાની છરીને એકજ ધા મારીને એવા જોરથી ધકકો માર્યો કે તે ચોતરા પરથી ચીસ નાંખતો નીચે ગમડી પડ્યો ! મેં ખીજ એકની એવી દયા કરી, પરંતુ જીવાન તેના હાથમાં ફાવી શક્યો નહિ. તેને એક જામલીએ કમરમાંથી પકડીને નીચે પછાડ્યો અને તેના હાથમાંની કટાર છટકી ગઇ. પરંતુ તે વખતે એક વિચિત્ર બનાવ બન્યો. કટાર છટકીને નીચે પડી અને તેની બાજુએ જામલીએ જીવાનને પછાડ્યો. પરંતુ જીવાન જામલીને એવી રીતે બાઝી પડ્યો હતો કે તેણે તેને પોતાની બાજમાંથી છટકવા દીધો નહિ એટલે બેકે મગડતા મગડતા પેલી ખુદશી કટાર પાસે આવી પહોંચ્યા ! જીવાને કટાર પાસે પહોંચતાજ ચાંદનીમાં ચળકતી કટાર ઉંચડીને પેલાના પેટમાં ડુકાવી દીધી ! પેલો ઉઠવા માટે યત્ન કરવા લાગ્યો પણ જીવાને તેને ફાવવા દીધો નહિ. તેનું લોહી પુષ્કળ વહી મધું અને તે બેમાન થઇને છેવટે મરણ પામ્યો ત્યાંસુધી જીવાને તેને બાજમાંથી છોડ્યો જ નહિ ! જીવાન પણ પેલાના લોહીથી રંગાઇ ગયો તો ખરોજ.

મારી ઉપર બે જમલીઓ એકી સાથે ધસી આવ્યા, પરન્તુ
 એટલું ઠીક થયું કે તેઓ પોતાનાં બાકાં પાછળ મૂકીને આવ્યા
 હતા. મને પ્રભુએ જે બળ આપ્યું હતું તેનો ઉપયોગ મારી જીંદ-
 ગીમાં આ પહેલીજ વાર કરવાનો સમય આવ્યો હતો. મારી પાસે
 એક નાની શીતલચરના જેવા જમૈયો હતો તે મેં લાગશેજ તેમાંના
 એકના માથામાં ભોંટી દીધો અને તે એટલા તો જોરથી કે તેની
 જોપરીને બેઢીને તે તેની આંખોસુત્રી પહોંચી ગયો. જમૈયો વાગતાંની
 સાથેજ તે ભેંચે પડ્યો અને મારી પાસે રહેલું એ એકનું એક હથીયાર
 પણ મથું, કારણકે તે પાછું ખેંચી કાઢવાની મને તક મળવા પામી
 નહિ. હવે એક માણસ ચોતરા પર રહ્યો હતો તેની મદદ જીજે એક
 આવી પહોંચ્યો એટલે વગર હથીયાર મારે બે માણસોની સાથે લડવાનો
 વખત આવ્યો. તેઓ બેઠે મારી ઉપર ધસ્યા, કે તુરત મેં તેમના
 હા ચુકાવીને તે બેઢીની કમરની આસપાસ મેં મારા બેઠે હાથને
 વીંટળાવી દીધા અને અમે ત્રણે નીચે પછડાયા તેઓ મજબૂત માણ-
 સો હતા, તો હું ગુસ્સાથી સારી પેઠે ઉશ્કેરામણો હતો. મેં તેઓને
 સારી પેઠે અફળાવ્યા અને હાથના એવા મજબૂત બરડા લીધા કે,
 મારા જોરથી તેઓની પાંસળાઓ તૂટવાના અવાજ પણ થવા લાગ્યા.
 તેઓ સાપની પેઠે અમળાઈ અમળાઈને મને મુઠ્ઠા મારવા લાગ્યા,
 જતાં મેં એવો ટકાવ કર્યો કે મારા હાથના બંધમાંથી મેં તેમને
 જરા પણ અસરવા દીધા નહિ. મારા જોરથી તેઓ એટલા મુંઝાયા
 કે જૂમ પાડી સૂચ્યા નહિ અને ગુંમળાવા લાગ્યા અને જો હું તેમને
 છોડી દઉં તો તેઓ હમ લાઇને પાછા જોરમાં આવે તેથી મેં તેમને
 બરડવાજ માંડ્યા. નીચે રહેલા જમલીઓ અમારી આ બાંધબાંધ
 જોઇ સહતા નહોતા અને કાંઈ જૂમ પાડી સૂચ્યું નહિ એટલે તેઓ

માનો ઠાઈ આ બે જણની મદદે પણ આવ્યો નહિ. છેવટે જ્યારે તે બેઉ જણા હમ શેતા બંધ થયા અને મૂઆ, ત્યારેજ તેમને મેં છોડ્યા.

જુવાનની અને મારી લડાઈની વાત તો મેં કહી પરંતુ લલિતનો વાત વળી કેવળ જૂહીજ હતી. તે ખડકના ચોતરાથી કેટલેક દૂર ગયો હતો અને તે કેટલાક જંગલીઓથી ઘેરાઈ ગયેલો હતો. હજી તે બોંયે પડ્યો નહોતો પરંતુ જંગલીઓ તેને પકડીને નીચે ધસડી પાડવા મથી રહેલા હતા. સામરને જેમ વરૂઓ વળગી પડે તેમ તેઓ લલિતને વળગી પડેલા હતા. તે મરણીયો થઈને લડી રહેલો હતો એમ મેં જોયું, તેણે એકને પોતાની છરીથી ધાયલ કરીને બોંયે પાડ્યો હતો. જંગલીઓ પાસે બાલાં નહોતાં કારણકે તેઓ બાલાં નીચે છોડીને આવ્યા હતા અને છરી જેવું બીજું ઠાંઈ હથિયાર તેમની પાસે નહોતું પરંતુ થોડી વારમાં તો બે જંગલીઓએ લલિતનો જમણો હાથ પકડ્યો અને તેનો હાથ મચરડીને તેની છરી છોડાવી લીધી, એટલે મને થયું કે હવે લલિત મૂઓ સગજવે; પણ ના, તે એક જખરદસ્ત આંચકા મારીને જંગલીઓના હાથમાંથી છૂટ્યો, અને જેને તેણે છરીથી ધાયલ કર્યો હતો, તેને ઉંચકીને એવા જોરથી પેલા જંગલીઓની સામે ફેંક્યો કે એકી સાથે પાંચ છ જણ અક્ષાધને બોંયે પડ્યા ! તેમાંના એકની ખોપરી તૂટી ગઈ અને બાકીનાઓ એક મિનિટમાંજ પાછા ઉભા થઈ ગયા, અને લલિતને તેઓ વળગી પડ્યા. હવે ધીમે ધીમે બહુ જોર કરીને તેઓએ લલિતને ચોતરા પરથી નીચે હિતાર્યો. ઉતરતાં ઉતરતાં પણ એકને તો લલિતે મુકકો મારીને બોંયે પછાડ્યો પરંતુ હવે તેનું બળ નાશ પામતું જતું હતું એટલે તે એટલા બધા જંગલીઓની સામે વધુ વખત ટકી શકે

તેમ જણાવું નહતું. છેવટે તે થાકીને ખેમાન થતો પડ્યો અને જેઓ તેને વળગેલા હતા તેઓ પણ સાથેજ પછડાયા. તેઓ બંધા ખેમાન લલિતના શરીરને ઉંચકીને નીચે ઉતર્યા.

નીચે ઉતરતાંજ એક જંગલી બોલ્યો: “ એક બાકો લાવો અને એક વાસણ લાવો, એટલે પહેલાં તેનું ગળું કાપીએ અને પછી તેનું લોહી પીએ.”

એક માણસ બાકો લેવા દોડ્યો અને હું ગભરાટનો માર્યો આંખો મીંચી ગયો ! બસ, થઈ ચૂક્યું ! મારો વ્હાલો લલિત આ દુનિયામાં હવે એક ખે મિનિટનોજ મહેમાન હતો તે હું જોઈ ચૂક્યો ! હું થાકીને એટલો લોથપોથ થઈ ગયો હતો કે લલિતની મદદે જઈ ચૂક્યો નહિ, અને વળી પેલા ખે માણસો જેમની સાથે હું હસતો હતો તે હજી પૂરેપૂરા ગુંગળાઈને મૂઆ નહોતા.

એટલામાં એક કારમો બનાવ બન્યો અને મેં આંખો ઉઘાડીને જોયું તો જણાયું કે લલિતની સ્ત્રી ચામા ત્યાં આવી પહોંચી હતી અને એકદમ લલિતના ખેમાન દેહને વળગી પડી હતી ! તેને લલિતના શરીરથી છૂટી પાડવાનો જંગલી લોકોએ બહુએ યતન કર્યો પણ તેઓ તેમ કરી શક્યા નહિ. તે લલિતના શરીર સાથે શરી બીંધીને પડી, તેના પગની સાથે તેણે પોતાના પગ ભેરવ્યા અને ખે લોકોની બાજમાં તેણે લલિતને બીંધી લીધો. વૃક્ષને જેમ વેલી વાટ જાણ જાય તેમ ચામા લલિતને વાંટજાણ ગમી હતી. બહુ મહેનત મારે લલિતના દેહથી તે છૂટી પડી નહિ ત્યારે જંગલીઓએ તેને ખસેડ્યા વિના લલિતના ગળામાં બાકો મારવાનો યતન કર્યો પણ તેમાં તેમને ચામાએ કાવવા દીધા નહિ અને લલિતને માત્ર સહેજ જખમ થયો.

છેવટે તે શોકો કંટાળ્યા અને ધીરજ ખોષ બેઠા. પેલી બીજાની વખતે જે પુરુષ મવાસ પૂછતો હતો તે બોલ્યો: “હવે તો બાકાથી જેકેને આરપાર વીધી નાંખો એટલે એ જીવતાં પરણેલાં મરતાં પણ પરણેલાંજ રહે, અને આપણને જેકેનું શોધી એકી સાથે પીવાની મોજ મળે !”

આ સૂચના બીજાઓને પણ ગમી. સૂચના પ્રમાણે કરવાને એક માણસે પોતાનો ચક્રચક્રિત બાકો ઉચક્યો અને બાકાનો ચક્રચક્રાટ પાંદના અજવાળામાં મારી નજરે પડ્યો ! એ પ્રભુ ! હવે તો તારો બાકારો ! નાનપણથી ઉછેરીને પુત્રની પેઠે ઉછેરેલા લલિતને મરતો જોવાનો શું મારે માટે વખત આવ્યો ! શું તેની અંતની ધડીએ તેને મદદ કરવાને હું એક ડગલું પણ બરી ન શક્યો ? તેને મરતો જોવાની મારી હિંમત ચાલી નહિ ! મારાથી આંખો જ મીંચાઈ ગઈ !

*

*

*

*

પ્રિય વાચકો ! આ વાતનો અધૂરો રહેલો ભાગ હવે “અમર મપ્સરા” ભાગ બીજામાં વાંચવા તરફી લેશો. જેઓ પોસ્ટની પાંચ ખાનાની ટીકાટો અમને મોકલી આપશે તેમને બીજો ભાગ ટપાલ રસ્તે ધર બેઠે પહોંચાડવામાં આવશે.

પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:

મહાદેવ રામચંદ્ર બાગુડે, ત્રણદરવાજા-અમદાવાદ.

માયાવી મસ્તક

અથવા

સાહસની પ્રતિમા.

[ભાગ ૧-૨-૩]

[મી. રેનોહઝની એક અંગ્રેજી નવલકથા ઉપરથી લખવામાં આવેલી અદ્ભુત, વીર અને શૃંગાર રસથી ભરેલી સચિત્ર નવલકથા.]

લાંબા વખત સુધી એક દેશ પરરાજ્યની ધુસરી તળે રહેવાથી તે દેશની મૂળ પ્રજાની ગુલામી મનોદશા થઈ જાય છે, દેશને સ્વતંત્ર કરવા મથનારને એ દેશની પ્રજા દાંખી મારે છે, કારણ કે તેની મુદ્ર મનોવૃત્તિને સ્વતંત્રતા કરતાં પરતંત્રતા વધારે સુખદર લાગે છે ! આવી ગુલામી મનોદશા એક વખત રૂપેનના ખ્રિસ્તીઓની થઈ ગઈ હતી અને તેઓ મુસલમાનોની સાથે અત્યંત અપમાનભરી મુલાકાતો કરી-સ્વતંત્રચત્રાની ઇચ્છા પણ ક્યાં વિના ખાયલા જતી બેઠા હતા ! આ મુલાકાતો સરતોમાંની એક એ હતી કે ખ્રિસ્તીઓએ દરવર્ષે પોતાની એક સો સુંદર તરણ કુમારિકાઓ મુસલમાન ખાદશાહના ઝનાનામાં ખંડણી તરીકે મોકલી આપતી ! આ ખંડણી દર વર્ષે ભરાયે જતી હતી, તેમાંથી અદ્ભુત પ્રસંગો ઉભા થતા હતા, એવામાં માયાવી મસ્તક આ કથાની નાવિકાને જે અદ્ભુત પ્રેરણા કરે છે અને તેમાંથી જે કાંઈ ચિત્ર-વિચિત્ર જનાવો બન્યા કરે છે. જે દત્તિકાસની અવનવી વાતો જૂતકાળના પેટમાંથી પ્રકાશમાં આવે છે, અને વિશ્વદ્રશ્ય તથા રૂપાં ખડાં કરે એવા દેખાવો નજરે પડે છે, તેની કથા વાચકને

આદિગી અંત સૂત્રી અદ્વિત, વીર અને શૃંગાર રસનાં ઝાણાંમાં ફુપા-
ફુપ બનાવી દે છે ! આ નવલકથામાં તમે વિચિત્ર ગોંધરાના બેઠ જાણશો
જડ દાઃપિંજરોને મનુષ્યની પેઠે ગતિ કરતાં જોશો, પથરના બનેલા
મરતકને બલિષ્ઠની બેઠમારી વાગી ખોલતુ સાંભળશો, દેશને સ્વતંત્ર
કરવા મથનાર બહારવટીયાનાં અદ્વિત પરાક્રમે જોશો, જીવતાં મનુષ્યોને
શહેરની વચ્ચે બાળી મૂકનાર દુષ્ટી દુષ્ટના નજરે નિદાળશો, પરદેશી
રાજ્યકર્તાઓની સામે જળવો ઉડાવાની છૂંતી તૈયારીઓ કરનારનાં
કારસનાનો અવલોકશો, માઆપથી વિખુડી પડેલી-પ્રેમિકની વિભેગણ
ખેલી-દિલના દુઃખથી હીજરાતી સુંદર તરણ કમરીકાઓને શત્રુના
જનાનામાં સ્વાદા થવા જતી જોઈ રહેશે. કથાનાં નાયક-નાયિકને
એકવાર સ્વર્ગના સુખમાં મહાક્ષતાં અને બીજી વાર દુઃખના કુંઘર
તળે કચરાતાં દેખી અજબ થશે, અને અસંભવિત દેખાતાં દરેકના
મૂઠ બેઠ ઉકેલવાને જ્યારે તમે તરફકશો પણ તેમાં અફળ મવા પડી
જ્યારે તમે તેના ખરા બેઠ જાણશો ત્યારે તમારા મુખમાંથી આનંદ
તથા આશ્ચર્યના ઉદ્ગારો અરાર પડ્યા વિના નહિજ રહે ! દૂંધામાં
આપી કથામાં એક પણ પાતું, એક પણ પેરા કે એક પણ વાક્ય તમને
એક નદિ જડે કે જોમાંથી બેઠ, રસ અને ઉપદેશ ન ઝડી રજાં હોય.

આ પુસ્તકના ત્રણ ભાગમાં ૧૨ સુંદર ફોટો-ચિત્રો આપવામાં
આવેલાં છે. પુંકાં છોટથી બાંધેલાં મજબૂત તથા સુંદર ચિત્રોવાળાં
અને સોનેરી અક્ષરોવાળાં છે. કાગળ જડા-એન્ટીક વાપરેલા છે અને
એકંદરે ૮૦૦ પૃષ્ઠ છે. મૂલ્ય દરેક ભાગનું રૂ. ૩. ૭. પોસ્ટેજ ભુલું.

મળવાનું સ્થળ:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુભટ્ટ,

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ.

નવ-દંપતીને શિખામણ.

૫૪ ૩૨૦, સોનેરી પાકું પુંડું. મૂલ્ય રૂ. ૨૧ મિત્રો તથા સખીઓને લખતી લેટ આપવા માટેના સોનેરી શણગાર સાથેના પુસ્તકનું મૂલ્ય રૂ. ૩) પોસ્ટેજ વધારે.

અઘાન, વહેમ, ખરાબ સોબત, કુટેવ, વિહારનો અતિયોગ, વાંઝીયાપણું, બચકર તથા ગુમ હોઈ, મર્જિસંચાર, પ્રસવ સંજંઘી અઘાન ઇત્યાદિ કારણોને લીધે અનેક નવ-દંપતીઓનો ગૃહસ્થાશ્રમ જીવતાં નરકાવાસ બોગવવા જેવો જણાય આવે છે. જેઓ ઉપયોગી શિખામણો મેળવી લે છે તેઓ ચોતાનું ભવિષ્ય મુખમાં વ્યતીત કરે, એટલું જ નહિ, પસ સંસારમાં તેઓ નબળાં, હિસ્ટિરિયા, વાંઝીયાપણું, દુર્જન અને રોગિષ્ટ સંતાનો ઇત્યાદિ દોષોથી મુક્ત થાય છે. આવી સર્વ પ્રકારની શિખામણો, આદર વિહારના રપણા, નિયમો દરોનાં લક્ષણો અને તેની સમજ, હોંના ધરમથુ ઉપાયો વગેરે સર્વ કામ વિષયો આ પુસ્તકમાં સ્ત્રીઓ પણ સમજે તેવી સરલ ભાષામાં સમાવેલા છે.

જીવાની આવવાનો સમય અને તેનાં ચિહ્નો, સુવાનું સ્થળ અને રીત, સ્ત્રીસમાગમ સંબંધી નિયમો અને તેના સારા માઠા પ્રકાર સંબંધી સમજણ, કેટલીક કુટેવો અને તેનાં માઠાં પરિણામો, સ્તનની રચના અને સ્ત્રીના સૌન્દર્ય સંબંધી વિષયો, ઋતુની ચક્ર-ચાલ અને ઋતુ, નીરાગી ઋતુ અને ઋતુદોષનાં લક્ષણ તથા નિવારણ, ઋતુ સંબંધી ફોં અને તેના ઉપાયો, છોકરીઓને થતો પ્રદર અને તેનાં કારણો, જીવાન સ્ત્રીઓને થતો હિસ્ટિરિયા, તેનાં કારણો અને તે મટાડવાના ઉપાયો, પુરુષનું વીર્ય અને સ્ત્રીના આર્તક સંબંધી

સમજુતી તથા તેના ઉપયોગ, ગર્ભસંચાર સંબંધી સમજણ અને તે જળવાની રીત, વંધ્યત્વ પ્રાપ્ત થવાનાં કારણો અને તેના ઉપાયો, સગર્ભાવસ્થામાં રાખવી જોઈતી સંભાળ, ગર્ભ ધારણ થયે હોય તો ઓળખવાની રીત; દોહદ અથવા રોહોળો, ગર્ભવતી સ્ત્રીને ઉત્પન્ન થતી ઇચ્છા અને તે પૂર્ણ કરવાની જરૂર, ગર્ભસ્ત્રાવ અને ગર્ભપાત, તેનાં કારણો અને તેમ ન થવા દેવાના ઉપાયો, પુત્ર-પુત્રી થવા વિષેનાં ચિદનો અને તેની સમજણ, સુંદર સંતાનો પ્રાપ્ત કરવાની કેટલીક ઉપ યોગી રીતો, પ્રસૂતિ થયા પહેલાં રાખવાની સંભાળ અને તે સમય આતી પહોંચતા વિષેની સમજુતી, ક્યાં કારણોથી પ્રસવકાળ થતી વેદના થોડી અથવા વધારે વાર મુઠ્ઠી લાંબાય છે અને ક્યા દેશોમાં કેવા પ્રકારના નિયમોથી પ્રસવ થાય છે? પ્રસવ થયા પછી પ્રસૂતા પ્રત્યે રાખવી જોઈતી સંભાળ. પુત્ર કે પુત્રીની સંખ્યા, ઉત્પત્તિ અને આયુષ્ય, જળવાન અને સુંદર સંતાનો ઉત્પન્ન કરવા માટેના નિયમો અને વીર્યદ્રવના ઉપાયો, અનિયમિત ઋતુથી થતી વેદના તથા ગર્ભધારણના નિયમો, સન્તાન જીવતાં નહોય તેના ઉપાયો, અર્ધમૃત અવસ્થામાં જન્મેલાં બાળકોને બચાવવાના ઉપાયો, કેવી રીતે ઉગેરવાથી બાળકો દીર્ઘાયુ થાય? બાળકોના રોગ અને તેનાં કારણોનો નિર્ણય. સાથી બાળક ક્ષીણ થઈ જાય છે? બાળકને ધવરાવતા વિષે નિયમો. બાળકોનો કૃમિરોગ. બાળકોના આરોગ્ય સંબંધી, સ્નાન સંબંધી, આહાર સંબંધી ઉપયોગી નિયમો બાળકોનો તાણનો રોગ, તે રોગ થવાનાં કારણો અને તે મટાડવાના નિયમો, બાળકોની સરદી તથા ખાંસી અને તેના ઉપાયો. બાળાગ્રોળી અને બાળકોના પ્રકીર્ણ રોગો. બાળકના ગળામાં કાંઈ ભરાઈ રહે ત્યારે શું કરવું? ઓરી અને અછમડા ઉભરાય ત્યારે કેવી સંભાળ રાખવી જોઈએ? શીળી અથવા ગળીયા. ગર્ભધારણનો કાળ અને પ્રસવના કાળનું કોણક.

ગુજરાતી ભાષામાં 'રિપરિચ્યુએલિઝમ' વિષેનો
અપૂર્વ શ્રંથ

સચિત્ર પ્રેતાત્મવિદ્યા

અથવા ભૂત-પિશાચનું આવાહન.

[૩૭૦ પૃષ્ઠ, ૪૦ પ્રકરણ, ૩૪૮, આખતો, ૨૫ ચિત્રો સોનેરી
પાકું પૂઠું, ઉંચા કાગળ.]

ભૂત-પ્રેત પિશાચ છે કે નહિ, હોય તો તે ખરાં છે કે નહિ,
ખરાં હોય તે તેમને બોલાવી શકાય કે નહિ, બોલાવી શકાય તે
તેઓ સાક્ષાત્ દર્શન આપે કે નહિ, દર્શન આપે તો તેઓ આપણી
સાથે વાત કરે કે નહિ, વાત કરે તો કાંઈ કિતનો માર્ગ સૂચવે કે
ભલ પમાડે ? ભૂત વળજે છે એ શું ખરૂં હશે ? વળગાડ દૂર કરવાના
કાંઈ ઉપાયો હશે ? ભૂતો વાસનાખદ હોઇને સારાં માણં કાપે
તથા ચમત્કારો કરે છે ખરાં ? આ બધા પ્રશ્નોના જવાબોઃ દૂંકમાં જૂદા
જૂદા પ્રકારના મનુષ્યના મૃત્યુથી માંડીને તેનો પુનર્જન્મ થતાં સુધીની તેની
વિવિધ પરિસ્થિતિ, તેમના પ્રેતાત્માનું આવાહન કરવાની જૂદી જૂદી
રીતો, આવાહનની શક્તિ કેળવવાની રીતો, ભૂતોને વાસનામાંથી મુક્ત
કરવાની તેમજ તેમના વળગાડને દૂર કરવાની રીતો. ભૂતોના પરલોકના
અનુભવની કથનીઓ, ભૂતોના સાચા ફોટોગ્રાફ એ બધું આ પ્રસ્ત-
કમાંથી મળશે. પુસ્તકની પ્રસ્તાવના શીઠ પેસ્તાનજી ધનજીભાઈ
મહાલક્ષ્મીવાળા જે. પી. એ લખી છે, તેઓ યુરોપ અમેરિકામાં જઈ
આ વિજ્ઞાનો ભાત અનુભવ લઇ આવ્યા છે. આ પુસ્તકને માટે તેઓ
લખે છે કે—“ખતીત જ આ પુસ્તક વાંચનાથી લોકોમાં રિપરિચ્યુ-
એલિઝમ વિષે બુલભરેલો ખાલ ફેલાયલો છે તે દૂર કરીને તેને ખરા
આકારમાં રજુ કરવામાં આવ્યો છે અને તેમાં કર્તાનો આ વિષયનો
હોડા જબ્બાસ પ્રગટી રહે છે. વળી રિપરિચ્યુએલિઝમને નામે થતી
જે બનાવટોથી એ સાચી વિદ્યા કેટલેક અંશે હીણાય છે તે બનાવટોથી

પણ તેમજો ચોક્કસે મારી પેઠે ચેતવ્યા છે; એટલે આ પુસ્તક વાંચવાને અને તે માફતે સ્વિસ્તિયુએલિઝમનું સત્ય સમજવાને હું વગર ક્યાંય-ક્યાંયે બહામણ કરી શકું છું. કારણકે તેમાંથી આપણને બહુ જાણવાનું અને શીખવાનું મળી આવે છે. ”

આ મંથ શાસ્ત્રીયતા અને વહેવારપણું બેઉ જાળવીને તૈયાર કરેલ છે. તે માત્ર પ્રકરણોનાં મથાળાં વાંચવાથી સમજાશે: (૧) પ્રેતાત્મ-વિધાનું અસ્તિત્વ. (૨) જૂન-પ્રેત છે કે નહિ? (૩) મૃત્યુનો ચમત્કાર. (૪) જૂન-પ્રેત-પિશાચની દેહરચના. (૫) જીવંત મનુષ્યોના મુક્તમ દેહનો અનુભવ. (૬) જૂન-પ્રેતની દુનિયા. (૭) જૂન-પ્રેતના શાસ્ત્રીય અને (૮) અનુભવસિદ્ધ પ્રકારો. (૯) જૂનનો ભય અને ભ્રમ. (૧૦) ગ્રેતી મદદગારો. (૧૧) સામાન્ય વાસનાવાળાં જૂનોકબદ્ધ પ્રેતો (૧૨) મરિન જૂન પ્રેતનાં દૂષ્ટ કાર્યો. (૧૩) જૂન-પ્રેતના સાધારણ ચમત્કારો. (૧૪) જૂન-પ્રેતના પરિચય કરવાના વિવિધ પ્રકારો. (૧૫) કાળજી રક્ષત અને ત્રિકાળદર્શી આવેતો. (૧૬) મહાનિધ્યાન અથવા ક્રિસ્ટલ ગેઝીંગ (૧૭) પ્રેતાવાહન કરવા માટેનું મંડળ કેવી રીતે રચવું? (૧૮) ‘પ્લેચે’ ટમાં પ્રેતાવાહન. (૧૯) પિશાચત્રેખન અથવા ઓટો મેટીક રાપ્ટોંગ (૨૦) પ્રેતોચ્ચાર અવલ્લખના પ્રયોગો. (૨૧) જૂનોના ફોટોગ્રાફના નમૂના અને તે પાડવાની રીતો. (૨૨) દેહસંચાર જૂન કેવી રીતે કરે છે તે વિષે. (૨૩) કેટલાક પૈશ્ચાતિક ચમત્કારોની ઉત્પત્તિ. (૨૪) ‘પનારટી પૈશ્ચાતિક ચમત્કારો’ અથવા રંગ જૂનિપર પિશાચોનો જાદુ. (૨૫) પ્રેતાત્માનો આ દુનિયા-સાથેનો સંદેશાવહેવાર. (૨૬) જૂનના વળગાડનો વહેમ. (૨૭) જૂનનો સાચો વળગાડ અને તેના ઉપાયો. (૨૮) જૂન-પ્રેતને વશ કરવા વિષે. (૨૯) દિવ્યદ્રષ્ટિ અથવા ત્રિકાળ-દ્રષ્ટિ. (૩૦) નવો અવતાર અથવા પુનર્જન્મ.

આ પુસ્તકના વિષયો વિગતવાર જણાવા માટે અર્ધા આનાની ટીકીટ બીડવી. મૂલ્ય રૂ. ૪ પોસ્ટેજ રૂ. ૦૫

મળવાનું ઠેકાણું—

મહાદેવ રામચંદ્ર ભાગુબે, મહુ દરવાજા, અમદાવાદ.

કાતુક રત્નભાંડાગાર અર્થાત બૃહત ઇંદ્રજાળ.

મારણ, મોહન, ઉચ્ચાટન, વશીકરણ, મંત્ર, તંત્ર, તથા બીજા અનેક વિષયના ૧૧૩૪ પ્રયોગો છે. સાથે કાર્યસિદ્ધિ કરવાવાળાં કાલ ભરણ, બુધનેશ્વરાદિ ઇષ્ટદેવતાં ૧૬ ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં (બાલ્લભોષ અક્ષર અને હીન્દી ભાષામાં) કિં. રૂ. ૧૧૧ પોસ્ટેજ રૂ. ૦

આર્ય ઇંદ્રજાળ,

આમાં પરચુરણ પરચુરણ બધા વિષયો આપેલા છે. જે કે મંત્ર, તંત્ર, લાથચાલાકી, મારણ ઉચ્ચાટન, જાદુના ખેલ, તાવીજ ન્યોતીય, વેદક, રસાયન, હુન્નર, સ્વપ્નવિચાર, સામુદ્રિક વિગેરે વિગેરે છે. કિં. રૂ. ૧૨ આના પોસ્ટેજ ૪ આના.

ભતૃહરી નાટક.

સચિત્ર મોરખી કંપનીનું જાપણ સહિત સચિત્ર નાટક નીતી, શુભાર વૈરાગ્ય અને હાસ્યરસથી ભરપૂર છે કિં. રૂ. ૨૧૧ પોસ્ટેજ રૂ. ૬ આના.

બત્રીશ પુતળીની વાર્તા

આમાં રાજ વિક્રમરાયના સીંદાસને ઉપર બોજરાજ એસવા જાય છે અને તે પછી તે સીંદાસને જડેલી પુતળીયો એક પછી એક રાજ વિક્રમરાય પરદુઃખજનક. પરાક્રમી અને દાનવીર હતા. એવી એવી અતિ રસીક વાર્તાઓ કહી જાય છે. એક વાત વાંચવા લીધા પછી તે પુરી વાંચવાની જાણામણ કરવાનીજ જરૂર નથી એટલી બધી તે રસીક છે. રૂ. ૩૬ કાગળ પાકું પુકું કિં. રૂ. ૨ પોસ્ટેજ ૧૨ આના મળવાનું ઠેકાણું:-

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે બુકસેલર.

ત્રણ કરવાબ, —અમદાવાદ.

